De strijd om het Haarlemmermeer

Getuigenissen van de guerrilla

1572 – 1578

Ralph van der Lans

Die albar Schiff
Harlem mer
Der lange Deich
Sparanwou
Alb. S.
Sparrendam
Regulers
Sparren Pfal
Sedan: leger
Siecgans
Das haus von Elest
Der wacken Zeger
Harlem
Leiden
Meer
Leiden
Belligum
Schouen

Geen Hollandsch hart, dat ooit den strijd vergeet,

Dien gij voor God, en land, en vrijheid streedt;[1]

∞

[1] Oosten van Staveren van, p. 58.
Achtergrond: illustratie van de Slag op het Haarlemmermeer door Harmen van Straaten voor het verhaal Oranje Boven! in het boek Alle Hens! p. 18.

'Bossu verdeelt zijne vloot in tweeën', riep Hasselaar,
'er wordt nog meer zeil bijgezet; men gaat de smalschepen in de flank en het front tegemoet; hoor, mijnheer! het volk van Bossu steekt de trompet: men roffelt de trom'.

'En toch zetten de galeien van den admiraal Brand het op de stad aan', sprak Ripperda.

'Met volle vaart, heer!' voegde Hasselaar er bij, 'zij hebben half wind...'.

Bij dat laatste woord hoorde men opeens een schot, dat uit de galei van den admiraal Bossu viel. Geen tien seconden verliepen er, of verscheidene Spaansche schepen gaven de volle laag, en de donder der losbranding weerklonk door gansch Haarlem. In al de straten stroomden de inwoners meer en meer te zamen; want weldra had zich het gerucht verspreid, dat er een hevig gevecht op de Meer plaats greep. Onophoudelijk klonken nu de schoten, en Ripperda tuurde onbeweeglijk naar de vloot.[2]

De Grote Markt te Haarlem met de Grote of Sint Bavokerk in 1696 door Gerrit Adriaensz Berckheyde. Frans Hals Museum, Objectnummer: OS75-316, M. Svensson.

[2] In den toren der Groote Kerk van Haerlem aanschouwen Wigbolt rijksbaron Ripperda tot Winsum (de man die leiding gaf aan de Haarlemmers tijdens het beleg van Haarlem) en Pieter Dircksz. Hasselaer (vaandrig ofwel vaandeldrager bij de schutterij) het verloop van de Slag op het Haarlemmermeer. Fragment van de roman van Capelle, J. van (pseudoniem van J.F. Bosdijk), p.94.

De strijd om het Haarlemmermeer

Getuigenissen van de guerrilla

1572 – 1578

RALPH VAN DER LANS

NIEUW-VENNEP

Disclaimer

Ik heb getracht alle rechthebbenden van afbeeldingen te achterhalen. Indien desondanks iemand meent als rechthebbende in aanmerking te komen, kan deze zich tot mij wenden.

Afbeelding omslag: Zilveren historische penning (propagandapenning) uit 1578, diameter: 42,4 mm. Teylers Museum, Objectnummer: TMNK 00239.

Buitenste randschrift van de penning:

Voorzijde: UT GOLIAT SEVUM STRAVIT IESSEIA FUNDA ;
Keerzijde: HISPANUM BATAVUS SIC LEO PRESSIT APRUM

GELYK DE SLINGER VAN DAVID, ZOON VAN JESSE, DEN WREEDEN GOLIAT GEVELD HEEFT; Z00 HEEFT OOK DE HOLLANDSCHE LEEUW HET SPAANSCHE ZWYN IN ' T NAAUW GEBRAGT

Afbeeldingen schutbladen:

- Ware Contrafactur Bayder Leger zu Wasser und Landt vor Harlem des Hertzog vonn Alba, en Prinntzen von Oranien, wieso zu diser zeit belegert ist, adi 10 juni anno 1573. Kopergravure door Balthasar Jenichen, 1573-1600. München, Die Bayerische Staatsbibliothek, BSB-ID 13645333.
- Belegerung der Stat Harlem in Hollant...,. Van of naar Frans Hogenberg, 1572 – 1574. Bibliothèque nationale de France, FRBNF40692876, GE DD-625 (63RES).

ISBN 978-9-09-036257-1

© Januari 2023 Ralph van der Lans

Inhoud

Voorwoord 8
Inleiding 9
I Twee kapiteins op één schip 11
II Het loopt de spuigaten uit … 14
III Volle vaart vooruit! 18
IV De wal keert het schip 23
V Aanvaringen op het ijs 28
VI Alle zeilen worden bijgezet 33
VII De twee vloten liggen op ramkoers 43
VIII De rebellen lijden schipbreuk 54
IX De Spanjaarden aan het roer 65
X De rebellen hebben de wind in de zeilen 73
XI Amsterdam gaat overstag 85
Het collectieve geheugen 88
't 'Scheepsjournael' 91
Bronnen & literatuur 104
Dankwoord 107

Voorwoord

Als kind zat ik vroeger, met gezonde spanning, vaak langs de slootkant. Tijdens het vissen was ik nieuwsgierig naar welke vis ik naar boven zou halen en dan hoopte ik natuurlijk op een grote snoek of karper. Toen ik nog op de basisschool zat was ik samen met een vriendje in het Zuid-Hollandse Voorhout aan het spelen en we zaten daar wat in een sloot te rommelen. Opeens haalde hij met zijn handen een voor ons onbekend klein muntje uit de modder naar boven. We hadden geen idee hoe oud het was of hoe het daar terecht was gekomen, maar ik denk dat dit de eerste keer was dat ik nieuwsgierig werd naar de geschiedenis van bepaalde plekken en wat er in de bodem te vinden was.

In de buurt lag vroeger een kasteel, de Boekenburg of Boekhorstenburg, waarvan de geruchten waren dat deze op de plek van de boerderij tegenover ons huis zou hebben gestaan. De sloot bevond zich daar niet ver vandaan… Een paar jaar later vertelden mijn ouders dat ze ooit bij het graven in hun achtertuin een anker hadden gevonden. Later, toen ze waren verhuisd, vroeg ik ze wat ze er eigenlijk mee gedaan hadden. Ze zeiden dat ze het in de grond hadden laten zitten. Waarschijnlijk zit het er dus nog steeds; wederom een moment dat mijn interesse wekte in lokale geschiedenis.

Als het gaat om de geschiedenis van Nederland dan is de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) de periode die mij het meest tot de verbeelding spreekt[3]. Toen ik op de middelbare school geschiedenis als eindvak op het VWO koos had een groot deel van de leerstof betrekking op deze oorlog. Naast de Tweede Wereldoorlog is dit misschien wel de meest aangrijpende periode uit de vaderlandse geschiedenis. Tegen elke verwachting in slaagden de Spaanse koning Filips II en zijn leger er niet in hun rebellerende Nederlandse onderdanen beslissend te verslaan[4]. Het feit dat de Spanjaarden onder soms barre omstandigheden, te voet en te paard, door weer en wind deze kant op zijn gekomen en er in Nederland nog plekken te vinden zijn met overblijfselen van deze oorlog maakt dat je in staat bent je enigszins te verplaatsen in deze tijd.

Ik ben in de Bollenstreek opgegroeid en woon sinds 2001 op de bodem van het in 1852 drooggelegde Haarlemmermeer. Het leek mij interessant om te onderzoeken wat er bekend is over de Opstand in dit deel van Holland, waar ik al een groot deel van mijn leven woonachtig ben. Deze kroniek combineert de deelgebieden geschiedenis en archeologie en is bedoeld voor liefhebbers die zich willen verdiepen in de geschiedenis van de Opstand op en rond het Meer.

Het boek is te lezen als een verslag van een reis door de periode 1572 tot en met 1578 en is ter leering ende vermaeck, waarbij het nadrukkelijk niet de bedoeling is geweest om compleet te zijn of de strikte regels van de wetenschap te volgen, ook al maak ik veelvuldig gebruik van voetnoten en citaten. Zie het alsof u en ik samen terug in de tijd gaan om, net als Ripperda en Hasselaer vanuit de toren van de Grote Kerk, verslag te doen van de belangrijke strijd die destijds heeft plaatsgevonden.

Jan Jaap Temminck schreef in 1973 het boek '*Men sagh Haerlem bestormen…*' ter gelegenheid van de herdenking van het Beleg van Haarlem en de hieraan gewijde tentoonstelling van negentien april tot en met zeventien juni 1973 in de Vleeshal, Vishal en de Hoofdwacht te Haarlem. Niet alleen de stad, maar ook het Meer heeft met betrekking tot de Opstand zijn eigen verhaal.

Hoog tijd om na vierhonderdvijftig jaar de vergeten getuigenissen van deze bittere guerrilla tussen David en Goliat te verzamelen en samen te brengen in een kroniek, zodat het nageslacht de strijd tot in lengte van dagen nog een beetje zal onthouden en beseft dat vrijheid een waardevol goed is. Of, zoals de Zeeuwen in 1590 zeiden toen ze de tapijten lieten maken waarop hun zeeslagen tegen de Spanjaarden werden afgebeeld, '*ter eerbiedighe memorie voor die nacommers*'.

---

[3] Tijdens de beginfase van de Tachtigjarige Oorlog was sprake van een gewapend conflict en nog geen sprake van een geregelde oorlog. In deze periode van 'de Opstand' vond de strijd om het Haarlemmermeer plaats. In bredere zin hanteer ik het begrip 'Tachtigjarige Oorlog'.

[4] De term 'rebellen' wordt als gezamenlijke term voor de inwoners van de opstandige dorpen en steden en de Watergeuzen gebruikt, maar is uiteraard gezien vanuit het perspectief van de Spanjaarden en Amsterdammers, ofwel de koningsgezinden. De Spaanse legeraanvoerders spreken in hun verslagen en onderlinge correspondentie veelal van 'rebeldes'. De term 'rebel' is hier op zijn plaats, omdat dit iemand is die tegen het gevestigde gezag in opstand komt. Tijdens de Opstand verzetten de rebellen zich tegen het heersende Spaanse gezag. Om soms een situatie beter te kunnen duiden zal ik gebruik maken van de term '(Water)geuzen'.

Inleiding

Zoals Peter Sigmond in zijn boek mooi verwoordt valt de zestiende eeuw in de Nederlandse geschiedschrijving nog wel eens tussen wal en schip. Tussen de 'wal' van de Middeleeuwen en 'het gouden schip' van de zeventiende eeuw[5]. Gedurende de zestiende eeuw ontstond een zeemacht die de basis legde voor de beroemde Gouden Eeuw. Een grote zeeslag uit deze periode was de Slag op het Kanaal begin augustus 1588, waarbij de Armada (de Spaanse gewapende vloot) grotendeels werd vernietigd door een vloot van vooral Engelse zeilschepen. Deze zeeslag betekende het einde van de Spaanse hegemonie op zee en het begin van de periode van Nederland en Engeland als maritieme supermachten.

Vijftien jaar eerder vond in Holland ook een 'zeeslag' plaats, de Slag op het Haarlemmermeer. Zeeslag is misschien niet de juiste term voor een slag op een meer, maar er waren wel zeewaardige oorlogsschepen bij betrokken. De slag vond plaats tijdens de belegering van Haarlem aan het begin van de Opstand in 1573, bijna vierhonderdvijftig jaar geleden. Over het beleg van Haarlem, dat duurde van tien december 1572 tot dertien juli 1573, zijn boekenplanken vol geschreven. De belegering van de stad was met zeven maanden één van de langstdurende en cruciaal voor het verdere verloop van het conflict. Jan Blokker vroeg zich zelfs af of Haarlem, vanwege het ongekende taaie verzet en de lange duur van het beleg, niet eigenlijk '*moet worden geëerd als het ware keerpunt in de Tachtigjarige Oorlog*'[6].

Behalve een vrijheidsoorlog en een godsdienstoorlog, was ook sprake van een burgeroorlog onder de Hollanders en Zeeuwen, met Amsterdam (gesteund door de Spanjaarden) aan de ene kant en Haarlem en de andere Hollandse steden aan de andere kant van het strijdtoneel. Beide partijen trokken hierbij ten strijde vanuit volgens hen gerechtvaardigde overtuigingen. Het is daarom te kort door de bocht door te stellen dat de Spanjaarden hier niets te zoeken hadden. De Spaanse koning was werkelijk óver de Lage Landen gesteld, hij was er koning, die met zijn legers gehouden was zijn volk, dus ook de Hollanders en Zeeuwen, te beschermen tegen 'beroerten' en 'troebelen'. Het is dan ook niet gek dat de hertog van Alva in de brieven die hij naar Filips II in Madrid stuurde consequent sprak van '*terroristen'*, als hij over onze extreme en fundamentalistische calvinistische broeders sprak. Reden genoeg om de afvalligheid van de Rooms-Katholieke kerk, de ketterij, hard aan te pakken. De protestanten zagen dit optreden echter als een inperking van hun vrijheid en waren bereid deze '*tirannie'* (aldus Willem van Oranje) te vuur en te zwaard te bestrijden.

De Slag op het Haarlemmermeer, in het hart van Holland, was een belangrijke gebeurtenis tijdens deze bittere strijd tussen de prins- en koningsgezinden. In diverse bronnen is informatie over deze slag terug te vinden, maar beperkt deze zich tot een kort verhaal en een weergave van het schilderij van Hendrik Cornelisz. Vroom[7]. Dit was voor mij een aanleiding om te onderzoeken of er meer informatie te vinden was over deze slag. Gedurende het onderzoek kwam ik tot de conclusie dat er eigenlijk sprake was van een strijd *om* het Haarlemmermeer, waarbij verschillende confrontaties hebben plaatsgevonden. Gebruik van het woord 'om' is hierbij tweeledig:

a) Er mondden destijds een aantal waterwegen in het Meer uit, waardoor er verbindingen waren tussen diverse belangrijke steden en wateren. Op sommige locaties waren de aangrenzende wateren gescheiden door smalle dijkwegen. Bij Halfweg bijvoorbeeld was er een smalle dijkweg die het IJ van het Haarlemmermeer scheidde en centraal stond in de strijd tussen Amsterdam en Haarlem. Via deze verbindingswegen vond de bevoorrading van levensmiddelen, materieel en munitie naar het Spaanse legerkamp plaats. Op dit soort posities aan het Meer bevonden zich schansen ter bescherming van deze routes[8]. Hier vonden diverse keren hevige gevechten plaats. Er is dus niet alleen op het Meer, maar letterlijk ook (rond)*om* het Meer gevochten.
b) Het water, in nevel, vloeibare en vaste vorm, gaf de strijd in Holland zijn unieke karakter. Het Meer was groot en via het water was het mogelijk om relatief snel troepen te verplaatsen, het handelsverkeer te controleren en verschillende locaties te bereiken. Veel transport van levensmiddelen zoals graan en boter, maar ook turf, hooi en geschut vond over het water plaats. Geroofde goederen konden verkocht worden of voor de eigen troepen worden gebruikt.

[5] Sigmond, J., p. 9.
[6] Blokker, J., p. 159.
[7] Zie bijvoorbeeld Buser, R., p. 8-9.
[8] P.C. Hooft beschrijft in zijn boek bijvoorbeeld dat '*de stadt* (Haarlem)….; *worp eenighe schanskens op, die tot sleutels der Meere dienden*;…'. p. 15.

> Wie het Meer controleerde, controleerde dus een cruciale doorgangsroute tussen Noord en Zuid, maar ook tussen West en Oost. In militair en economisch opzicht was het Meer van strategisch belang, waardoor beide partijen een strijd voerden *om* alleenheerschappij over het Meer[9].

Een interessant gegeven hierbij is dat in de beginfase van de Opstand nog geen sprake was van een georganiseerde oorlogsvloot. Vaak moest er geïmproviseerd worden en moesten koopvaardijschepen of vissersboten uitgerust worden met oorlogsmaterieel. Uit diverse bronnen blijkt eigenlijk dat tijdens de periode van de strijd om het Haarlemmermeer de basis werd gelegd voor een georganiseerde oorlogsvloot waar de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in de latere jaren om bekend is geworden. Een extra reden om dit stukje vroeg-maritieme Hollandse geschiedenis onder de aandacht te brengen.

De eerste hoofdstukken van de kroniek beschrijven de achtergrond en aanleiding van het conflict. Daarna volgt het begin, verloop en einde van de strijd om het Haarlemmermeer. Aangezien we er zelf niet bij zijn geweest en er geen videomateriaal beschikbaar is kunnen we naast brieven, rekeningoverzichten van de stadsbesturen en (ooggetuigen)verslagen van tijdgenoten enkel nog gebruik maken van bodemvondsten die zijn gedaan tijdens het graven van de Ringvaart en na de drooglegging van het Haarlemmermeer. Dat zijn in het heden de enige, maar zeer waardevolle getuigenissen van de strijd om het Haarlemmermeer.

De ooggetuigen

Van de gebeurtenissen die hebben plaatsgevonden zijn een aantal uitgebreide getuigenissen uit de eerste hand. Op de eerste plaats zijn er twee dagboeken. Bierbrouwer Willem Janszoon Verwer was negenendertig, katholiek en woonachtig in Haarlem toen hij verslag deed van de gebeurtenissen tijdens het beleg van Haarlem. Wouter Jacobsz was een vanuit Gouda naar Amsterdam uitgeweken katholieke geestelijke, die tijdens de Opstand in Amsterdam verbleef en onder meer de overgang (alteratie) van de stad naar de rebellen in 1578 meemaakte.

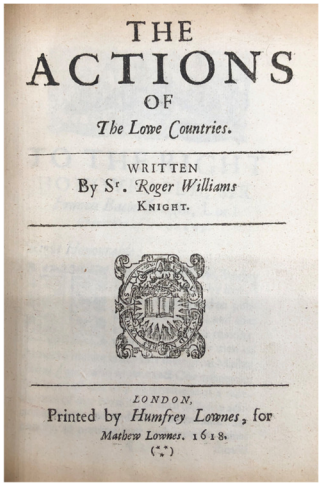
THE
ACTIONS
OF
The Lowe Countries.
WRITTEN
By Sr. Roger Williams
KNIGHT.
LONDON,
Printed by Humfrey Lownes, for
Mathew Lownes. 1618.

De titelpagina van Sir Roger Williams' boek, waarin de Welshman als huurling onder andere verslag doet van de Slag op het Haarlemmermeer.

Naast deze bronnen zijn er een aantal ooggetuigenverslagen en brieven van militairen die bij de strijd betrokken waren, waaronder die van de Spaanse legerleiding. Barbara Kooij heeft in haar boek 'Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573)' vele teksten bijeengebracht en vertaald, waar ik dankbaar gebruik van heb gemaakt. In aanvulling hierop zijn er brieven en verslagen van Francisco de Valdés, Bernardino de Mendoza en Antonio Trillo. Naast correspondentie van Willem van Oranje zijn er verslagen van een aantal Engelse huurlingen die aan de zijde van de rebellen vochten. Ook zijn er twee Duitse huurlingen, waarvan er één deelnam aan de zijde van de rebellen en de ander aan de zijde van de Spaanse koning.

Een kleine kanttekening bij deze bronnen is op zijn plaats. Ze kunnen een enigszins gekleurd beeld geven van de werkelijkheid. Zo is er de neiging (van bevelhebbers) om het aantal slachtoffers bij een gevecht te overdrijven of de vijand in een kwaad daglicht te stellen. Verloren gevechten werden zoveel mogelijk gebagatelliseerd. In de dagboeken beginnen soms zinnen met: 'Er wordt gezegd dat…'of 'Het gerucht gaat…'. Men vond het blijkbaar belangrijk genoeg om te vermelden, maar het is dus altijd de vraag wat hiervan waar was. Tot slot is één en ander ook afhankelijk van de interpretatie van de schrijver of hertaler. Het voordeel van het feit dat er meerdere bronnen zijn is dat deze soms onafhankelijk van elkaar dezelfde gebeurtenis beschrijven.

Om de verhaallijn van de strijd om het Haarlemmermeer compact te houden zijn niet alle gebeurtenissen in de hoofdtekst tot in detail beschreven. Desalniettemin achtte ik de gebeurtenissen relevant genoeg, juist om een completer beeld van de dagelijkse strijd te geven, om ze in de vorm van een 'Scheepsjournael' op chronologische volgorde achter in het boek op te nemen.

[9] C.J. Carnicer spreekt in zijn boek van 'La lucha por el control del Haarlemmermeer' wat 'De strijd om controle over het Haarlemmermeer' betekent, maar wijdt hier slechts drie pagina's aan (p. 70-73). Ook Klinkert geeft het strategische belang van het Meer aan, maar treedt niet in detail over het verloop van de strijd (p. 451-504).

I Twee kapiteins op één schip

Voordat ingegaan wordt op het verloop van de strijd is het zinvol eerst de achtergrond en aanleiding van het conflict te schetsten[10]. Het is belangrijk om te beseffen dat de termen 'de Nederlanden' en 'Spanje' niet verwijzen naar de huidige staten met een daarbij behorende bevolking die als vanzelfsprekend de belangen van die staat ondersteunde. In de zestiende eeuw werd de term 'Spanje' gebruikt als verzamelnaam voor een aantal staten op het Iberisch schiereiland waarvan de koninkrijken Castilië en Aragon de voornaamste waren. Het Spaanse Rijk was een unie van koninkrijken, afhankelijkheden en koloniën ondergeschikt aan Spanje tussen 1492 en 1898.

De Nederlanden waren onderdeel van dit grote rijk waar de zon nooit onderging en zagen er halverwege de zestiende eeuw anders uit dan nu. Er bestond nog geen onderscheid in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zoals dat zich nadien zou ontwikkelen. Vlaanderen was een van de meest welvarende gewesten van de Nederlanden waar zich in Brussel een regeringscentrum vormde.

Descriptio Germaniae Inferioris uit 1570 door Van Diest, Antwerpen. Kaart van de Nederlanden, het westen boven. Uit Theatrum Orbis Terrarum, Abraham Ortelius, 1592. Allard Pierson Museum, OTM: HB-KZL O.K. 31.

[10] Voor een uitvoeriger bespreking, analyse en achtergronden zie Groen, P. In deze eerste integrale militaire geschiedenis van de Tachtigjarige Oorlog worden uitgebreid de confrontaties op land en op zee in hun onderlinge samenhang besproken. In thematische hoofdstukken wordt stilgestaan bij de tactische militaire revolutie bij leger en vloot, de bewapening, de rekrutering, organisatie en financiering van de militaire macht, en de altijd gespannen relatie tussen het krijgsvolk en de burgerbevolking.

Vanaf 1555 bestuurde Filips II vanuit Brussel de Nederlanden. Hij droeg diverse titels, waaronder die van graaf van Holland en was de heer van de Nederlanden. In oktober 1555 had zijn vader, keizer Karel V, al deze functies aan hem overgedragen. Pas een paar maanden later zou Filips hem ook als koning opvolgen.

De titel van keizer had Karel V niet aan zijn zoon doorgegeven; die taak had hij zijn broer Ferdinand toebedeeld, die hiermee tevens de soevereiniteit in landen als Oostenrijk en Bohemen kreeg. De macht van de Habsburgers, zoals de dynastie heette, was sindsdien over een Spaanse en een Oostenrijkse tak verdeeld. Met zijn grote Spaanse Rijk raakte Filips II in veel conflicten verzeild. Zo was hij verwikkeld in langdurige en kostbare oorlogen met de vorsten van Frankrijk en het Ottomaanse Rijk. Daarnaast was er een probleem op religieus vlak dat zijn macht aantastte, de Reformatie.

Portret van koning Filips II door Anthonie Mor uit 1557. Fitzwilliam Museum, Cambridge (Engeland), Inventarisnummer: M.64.

De Reformatie

Op éénendertig oktober 1517 verspreidde kerkhervormer Maarten Luther in Duitsland een document met daarop vijfennegentig stellingen. Hierin stelde hij wantoestanden in de Rooms-Katholieke Kerk aan de kaak. Deze daad wordt gezien als het begin van de Reformatie (Hervorming). De nadruk van het geloof kwam binnen deze stroming veel meer te liggen op de Bijbel. Het gezag van bijvoorbeeld de paus en de kerk werd minder.

Spotprent op de Rooms-Katholieke Kerk door Pieter Huys, omstreeks 1570. Een boom hangt vol met katholieke objecten, zoals aflaten. Rechts geeft een bisschop een burger een hostie in ruil voor een zak geld. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-1912-294.

De woon- en leefgemeenschappen, waarbinnen de kerk een belangrijke plaats innam waren destijds veel hechter dan nu en men was in veel opzichten op elkaar aangewezen. Mede door de komst van de drukpers kreeg de boodschap van Maarten Luther een steeds groter bereik. Het aantal 'ketters' (protestanten die afweken van het gangbare katholieke geloof) nam verder toe. Regelmatig werden meldingen gedaan van mensen die godsdienstige vergaderingen bijwoonden of minachting toonden voor bepaalde kerkelijke gebruiken.

Al tijdens de regeerperiode van zijn vader was Filips II streng katholiek en beschouwde hij godsdienstige verdeeldheid als een gevaar voor de politieke stabiliteit. Met die gedachte werd verdrukking van religieuze minderheden gerechtvaardigd en was hij erop gebrand dit geloof binnen zijn koninkrijk te handhaven en elke vorm van weerstand de kop in te drukken.

Filips II vertrok in 1559 naar Spanje en benoemde zijn halfzuster Margaretha van Parma tot regentes, waarbij zij optrad als plaatsvervanger van de vorst in de Nederlanden.

Portret van Margaretha van Parma uit 1562 geschilderd door Anthonie Mor. Staatliche Museen Berlin, Inventarisnummer: 585B.

In zijn instructies drong hij er bij haar op aan bij de benoeming van belangrijke functies slechts het advies in te winnen van een beperkt aantal raadsheren. Naast deze schijn van vriendjespolitiek leidde een in het geheim doorgevoerde nieuwe indeling van de bisdommen tot grote verontwaardiging bij een aantal hoge edelen. Willem van Oranje was één van deze edelen en had tot dan toe in de gunst gestaan van de Spaanse koning, die hem in 1559 had benoemd tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht.

Portret van Willem van Oranje omstreeks 1555 geschilderd door Anthonie Mor. Staatliche Museen Kassel, Inventarisnummer: GK 37.

De harde aanpak van de ketters en verslechterde economische omstandigheden aan het begin van de jaren zestig zorgden voor oplopende spanningen in de samenleving en vergrootte bij velen de neiging steun te zoeken bij de nieuwe godsdienstige stroming. Het protestantse geloof had vooral veel volgelingen gekregen onder de adel en de rijkere heren (kapitaalkrachtige ondernemers). Zij vonden dat de Rooms-Katholieke Kerk teveel macht had en wilde die liever zelf behouden.

Sommigen edelen, waaronder Willem van Oranje, vonden dat de landsheer hun belangen niet goed behartigde en pleitten voor meer tolerantie voor andere geloven. In het gewestelijk bestuur van Holland kreeg Willem van Oranje steeds meer een leidende rol, maar hij bevond zich in een moeilijke situatie: aan de ene kant had hij trouw gezworen aan de Spaanse koning en aan de andere kant had hij moeite met diens politieke en religieuze beleid[11]. Uiteindelijk zou hij het koninklijk gezag ondermijnen. Op éénendertig december 1564 hield Willem van Oranje zijn urenlang durende Oudejaarsrede, waarin hij openlijk pleitte voor een tolerantere houding van Filips II en gewetensvrijheid van de onderdanen. Filips II was echter niet van plan hieraan toe te geven.

[11] De ouders van Willem voedden hem protestants op, maar om voor de erfenis van zijn neef in aanmerking te komen moest Willem toch katholiek worden opgevoed. Zijn vader stemde daarmee in en Willem vertrok op zijn elfde naar de Nederlanden. Willem veranderde van onbeduidend protestants jongetje tot een vermogende, katholieke, prins van Oranje. De 'Vader des Vaderlands' bekleedde onder Karel V en Filips II belangrijke functies. Hij was legeraanvoerder en in 1556 werd hij benoemd tot ridder in de Orde van het Gulden Vlies. In 1558 overleed zijn vrouw Anna van Buren. Drie jaar na haar overlijden trouwde Willem met de protestantse Anna van Saksen. Dit, gecombineerd met het feit dat Filips II niet zo'n goede band had met de adel en behoorlijk streng optrad tegen de protestanten zorgde ervoor dat de band tussen Filips II en Willem verslechterde.

II Het loopt de spuigaten uit …

In 1566 ondertekenden honderden edelen uit de Lage Landen gezamenlijk het zogenaamde 'Smeekschrift der Edelen'. In het aan Margaretha van Parma aangeboden smeekschrift verklaarden zij trouw aan Filips II, maar zij vroegen daarbij wel om verzachting van de maatregelen tegen ketters en afschaffing van de Inquisitie[12]. Margaretha deed geen concrete toezeggingen, maar beloofde terughoudendheid bij de toepassing van de zogenaamde ketterplakkaten[13]. In de praktijk had Filips II haar nadrukkelijk opgedragen de ketterij met wortel en tak uit te roeien.

Nog datzelfde jaar begon als gevolg van de religieuze spanningen, armoede, werkeloosheid en hongersnood in het zuidwesten van Vlaanderen de Beeldenstorm, waarbij kerken en kloosters bestormd en kort en klein geslagen werden. Deze 'storm' raasde vervolgens in noordelijke richting verder. Margaretha van Parma wist uiteindelijk de orde te herstellen, maar Filips II vond dat niet genoeg. Door muiterij en opstand onder de Ottomanen in het Middellands Zeegebied was deze vijand minder gevaarlijk geworden. Dit bood Filips II de gelegenheid om zijn pijlen te richten op de onlusten in de Nederlanden.

Portret van Don Fernando Álvarez de Toledo geschilderd door Tiziano Vecellio, omstreeks 1570. Palacio de Liria, Madrid.

De taak om de Nederlanden te onderwerpen droeg hij over aan de Spaanse generaal Fernando Álvarez de Toledo, de derde Hertog van Alva. Halverwege 1567 verliet hij Lombardije en trok met een leger van bijna tienduizend soldaten naar de Nederlanden om orde op zaken te stellen. Na zijn aankomst in Brussel moest hij noodgedwongen de landvoogdij van Margaretha overnemen, omdat zij haar ontslag had ingediend.

Vervolgens stelde Alva de Raad van Beroerten in, ook wel de Bloedraad genaamd vanwege het grote aantal uitgesproken doodvonnissen. De belangrijkste taak van deze raad was de mensen op te sporen en te veroordelen die in 1566 en 1567 betrokken waren geweest bij de oproer. Twee vooraanstaande edellieden die voorgegaan waren in het verzet, de graven van Egmont en Horne, werden beschuldigd van hoogverraad en op vijf juni 1568 op de Grote Markt van Brussel onthoofd. De net op tijd gevluchte Willem van Oranje deed vanuit het buitenland met zijn broers en een aantal anderen pogingen om een aantal confrontaties aan te gaan, maar het leger van Alva was oppermachtig.

Voor het onderhoud van dit leger had Alva veel geld nodig. Hij probeerde, namens koning Filips II, dat geld te innen door de invoering van een nieuw belastingstelsel, de zogenaamde penningen. De doorvoering van de 'Tiende Penning' in 1569, een belasting van tien procent op de verkoop van roerende goederen, stuitte op veel weerstand. In de Nederlanden was het bovendien een verworvenheid dat de landsheer slechts een nieuwe belasting hief via een bede of verzoek. Alva negeerde dit gebruik en gebood zijn hervorming voor de gehele Nederlanden. De Nederlanden dreigden als handelsnatie door deze belasting in hun concurrentiepositie te worden aangetast. De meeste Hollandse steden vonden dit te ver gaan en de ontevredenheid bleef groot.

In 1572 begon een nieuwe fase, met vérstrekkende gevolgen. In maart had koningin Elizabeth I van Engeland de Watergeuzen bevel gegeven Dover te verlaten.

[12] Een rechtbank van de Rooms-Katholieke Kerk, belast met de opsporing van, het onderzoek naar en het opleggen van straffen aan ketters.
[13] Regeringsvoorschriften ten aanzien van de ketterij die ter kennis van het volk werden gebracht.

De Watergeuzen

Portret van een onbekende Hollandse vlootvoogd (graaf Willem II van der Marck Lumey?) door Pieter Pietersz., 1570 – 1610. Rijksmuseum, Objectnummer: SK-A-3951.

De Watergeuzen kwamen voort uit een bont gezelschap van lagere edelen die hun privileges ingedamd zagen, ambachtslieden, vissers, zeelui en avonturiers die in het voorjaar van 1567 en de daaropvolgende winter de Nederlanden ontvluchtten uit angst voor Alva's schrikbewind. Zij waren gevlucht naar enkele naburige plaatsen in Oost-Friesland (Emden), Engeland (Londen en Norwich) en het Rijnland. In de havenplaatsen rustten zij schepen uit om door middel van zeeroverij of kaapvaart in hun onderhoud te voorzien en het koninklijke gezag te ondermijnen[14]. Geen veldslagen tussen grote legers dus, maar speldenprikacties door kleine groepjes gewapende strijders met het doel de operaties van het Spaanse leger te frustreren. Alva noemde hen zeerovers en onderschatte (net als Goliat David onderschatte) hun vechtkracht, wat hem uiteindelijk duur zou komen te staan. De Habsburgse raadsheer Karel van Berlaymont zou de edelen die het Smeekschrift aan Margaretha van Parma aanboden geringschattend *gueux* (bedelaars) hebben genoemd. De 'nom de guerre' was geboren.

Onder leiding van Willem II van der Marck Lumey, een kundig, maar ook nietsontziend militair en zijn vice-admiraal Willem Blois van Treslong maakten de Watergeuzen de Noordzee onveilig en zochten zij een geschikte kustplaats voor een aanval. Ze kozen, mede gedreven door de noordwestenwind, voor Den Briel, de plaats waar Blois vandaan kwam. Ongeveer elfhonderd Watergeuzen eisten op één april de stad op voor Willem van Oranje. Het leek de zoveelste rooftocht. Voor Lumey was het zeker niet meer dan dat, maar op aandringen van Blois gaven de Watergeuzen de stad niet meer prijs. Ze plaatsen het scheepsgeschut op de stadswallen en gaven Den Briel daarmee een bijzondere betekenis: het gewapend verzet had in de Maasmond zijn eerste echte bruggenhoofd.

De inname van Den Briel op één april 1572 was een toevalstreffer en een belangrijk keerpunt in de strijd. Het aantal regeringstroepen in Holland en Zeeland was gering, omdat Alva prioriteit gaf aan de beheersing van de Zuidelijke Nederlanden. Daar probeerde het leger van Willem van Oranje een offensief in te zetten. Dit gaf ruimte voor de rebellen in Holland en Zeeland om in de maanden daarop snel terrein te winnen. Met de keuze van Veere voor de kant van Oranje viel het wapenarsenaal van de koninklijke vloot in handen van de rebellen, met tweeduizend scheepskanonnen en grote hoeveelheden munitie.

[14] Willem van Oranje gaf bijvoorbeeld in 1570 een kaperbrief aan de Watergeuzen. Een vorst kon zulke brieven aan particulieren uitgeven, die daarmee het recht verkregen om koopvaardijschepen van de vijand te overvallen. Een (groot) deel van de buit van deze kaapvaart moest de kaper afstaan aan het land dat hem die toestemming had verleend. Het was voor vorsten in oorlogstijd een manier om de vijand extra dwars te zitten, door de gevechtshandelingen aan particulieren uit te besteden. De kaapvaart vormde een belangrijk onderdeel van de strijd tegen Spanje.

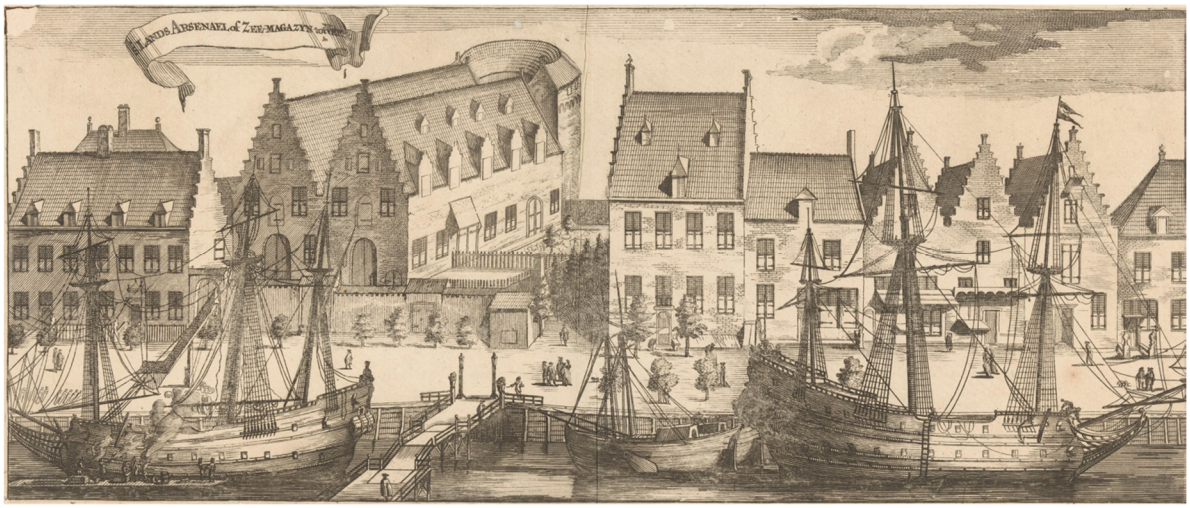

"s Lands Arsenael of Zee-magazyn tot Veere'. Prent uit 1696 van een anonieme vervaardiger. Tweede gebouw van links met de kruittoren achter het arsenaal. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-AO-15-143-1.

In het Hollandse Noorderkwartier was Enkhuizen de eerste stad die in juni de zijde van de prins koos, waarna ook de overige steden in deze regio de rebellen binnenlieten. Ook Haarlem sloot zich op vier juli aan bij de opstandige steden. Soms ging een stad uit eigen beweging over, zoals in Hoorn, maar vaker gebeurde dit onder druk van de gewapende burgers, verenigd in de schutterijen, en van het gewone volk. Het merendeel van de burgers zag het binnenlaten van de rebellen als het minst erge van twee kwaden. Indien zij hun de toegang ontzegden, hadden zij geen andere keus meer dan de koninklijke troepen binnen te laten. Dit vooruitzicht joeg hen nog meer schrik aan dan een garnizoen soldaten in betaling van de rebellen. Dit betekende niet dat de rebellen met open armen werden ontvangen, want ook zij lieten niet na te plunderen en te moorden. Het gevolg was dat niet alleen de meeste Hollandse en Zeeuwse havens in handen kwamen van de rebellen, maar ook een belangrijk deel van het potentieel aan schepen. Dit zou later een cruciaal voordeel in de strijd blijken te zijn.

Op verzoek van Willem van Oranje kwamen op negentien juli 1572, tijdens de Eerste Vrije Statenvergadering, vertegenwoordigers van twaalf Hollandse steden, waaronder Alkmaar, Haarlem en Leiden, bij elkaar in Dordrecht.

Hij wilde voor zijn vrijheidsstrijd meer steun en geld krijgen van de steden. De Hollanders waren allesbehalve eensgezind. De reputatie van de wreedheid van de Watergeuzen deed vele stadsbestuurders aarzelen en de sympathie voor het calvinisme en Willem van Oranje was zeker niet algemeen. Ook onder de Hollanders waren velen die het wettige Brusselse gezag (nog) niet wilden afvallen.

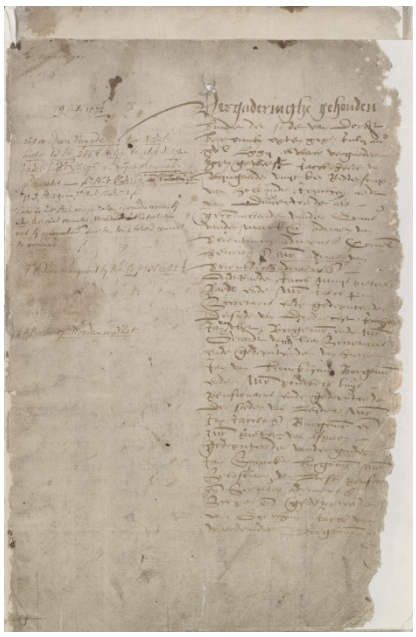

Eerste pagina van de notulen van de Eerste Vrije Statenvergadering te Dordrecht.
Nationaal Archief, Den Haag. Toegangsnummer: 3.01.04.01, Inventarisnummer: 324B.

Desalniettemin erkenden de aanwezige steden hem nog steeds (en niet de vanuit koningszijde aangewezen Graaf van Bossu) als de rechtmatige stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht, soeverein-admiraal en tekenden zij voor vrijheid van godsdienst en maakten afspraken met Watergeuzenleider Lumey.

'Anno 1572. Prins Van Orangien tocht'. Prent omstreeks 1626, toegeschreven aan Pieter Serwouters / Philips Serwouters, afkomstig uit 'Nederlandtsche gedenck-clanck' van Adriaen Valerius, p. 44. De opstandige steden bevestigen de erkenning van Willem van Oranje als rechtmatige stadhouder. National Portrait Gallery, London, Inventarisnummer: NPG D18423.

In Holland was Amsterdam de enige stad van belang die aan de zijde van de kroon bleef staan. Ondanks dat vaak sprake was van onenigheid en wantrouwen tussen het stadsbestuur en het Koninkrijk over de inzet van schepen en verdeling van kosten van de stadsverdediging, waren de stadsbestuurders niet van plan hun vanuit het Koninkrijk verworven posities en bezit op te geven.

De rebellen zagen Amsterdam als '*'t hek van den Hollandschen tuin'* en zolang dit hek openstond waren zij in de tuin niet veilig. Onvoldoende voorbereid en in de hoop dat de stad onder de druk van een (dreigende) belegering zou bezwijken deed Lumey in augustus een poging Amsterdam van de buitenwereld af te sluiten. In Amsterdam kreeg men het Spaans benauwd, maar onder andere door gebrek aan zwaar geschut was Lumey genoodzaakt het beleg af te breken. Ook brieven van Willem van Oranje en de Staten van Holland gericht aan het stadsbestuur van Amsterdam konden hen niet verleiden de zijde van de rebellen te kiezen. Zo bleef het hek voor de Spanjaarden openstaan en bleef de situatie in en rond Amsterdam gespannen. Om stand te kunnen houden en de blokkades op te heffen waren versterkingen van buitenaf noodzakelijk.

III Volle vaart vooruit!

De erkenning van Willem van Oranje als rechtmatige stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht was voor Alva de spreekwoordelijke druppel... Hij zette een tegenoffensief in om te voorkomen dat Holland definitief verloren zou gaan voor de Spaanse kroon. Hij gaf zijn op militair vlak onervaren zoon Fadrique Álvarez de Toledo (Don Frederik) de opdracht om met harde hand alle opstandige steden in één veldtocht te heroveren.

Portret van Fadrique Álvarez de Toledo omstreeks 1550-1588 door Sánchez Coello. Monasterio de Sancti Spiritus el Real, Toro (Zamora).

Het Koninklijk leger

In 1572 had het Spaanse leger tweeënzestigduizend soldaten in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Ze waren gemiddeld vijfenveertig dagen onderweg voordat ze ons land bereikten. Ongeveer achtduizend van hen waren echte Spanjaarden die deel uitmaakten van een viertal *tercio's* (regimenten). Het betrof elitetroepen die in voorgaande oorlogen veel ervaring op hadden gedaan. De samenhang en gevechtsdiscipline van de Spaanse troepen werden, naast hun bewapening, geroemd als belangrijke redenen voor hun superioriteit op het slagveld.

Vier Spaanse soldaten, gekleed volgens de mode van ca. 1580. Prent door Abraham de Bruyn in of voor 1581 uit het boek 'Omnium pene Europae, Asiae, Aphricae atque Americae gentium habitus...',. Rijksmuseum, Objectnummer: BI-1895-3811-44.

De overige soldaten waren huurlingen, beroepsmilitairen, uit Wallonië, Frankrijk, Schotland, Italië en Duitsland, georganiseerd in vendels (vaandels) die uit honderd tot honderdvijftig soldaten bestonden. Een vendel stond onder leiding van een hopman, kapitein of kolonel, meestal een edelman die zichzelf en zijn vendel aanbood aan de bestbetalende partij. Spanje betaalde ze om tegen de rebellen in de Nederlanden te vechten. Ook aan de kant van de rebellen werd gebruik gemaakt van huurlegers, onder andere uit Engeland en Duitsland.

Begin oktober 1572 trok de strafexpeditie vanuit Brussel de stad Mechelen binnen, een voor die tijd grote stad met dertigduizend inwoners. Geldgebrek had Willem van Oranje gedwongen zijn leger eind september af te danken, dus op hulp van zijn kant hoefde de stad niet te rekenen. De inwoners van Mechelen boden geen enkel verzet, maar toch werd de stad twee dagen en nachten lang geplunderd. Het moorden, roven en verkrachten was zo omvangrijk dat Mechelen zelfs dertig jaar later niet meer dan twaalfduizend inwoners telde. Alva bereikte zijn doel en voor de opstandige steden was er een voorbeeld gesteld. In één klap had hij het koninklijke gezag in heel Brabant en Vlaanderen hersteld.

Na de inname van Mechelen richtten de Spanjaarden zich op de Noordelijke Nederlanden. Aanvankelijk zou het Spaanse leger via de grote rivieren naar Holland optrekken, maar omdat er gevreesd werd voor ijsgang, werd gekozen voor een route over de Veluwe naar de koningsgezinde steden Utrecht en Amsterdam. Ook de angst voor Duitse hulptroepen voor de prins van Oranje zou tot dit besluit hebben bijgedragen. Eerst moesten de IJsselsteden worden ingenomen. Don Frederik veroverde met veel geweld de over land goed bereikbare stad Zutphen. De stad werd platgebrand en de soldaten werden vermoord. De angst bij de andere IJsselsteden was dusdanig dat zij eieren voor hun geld kozen en zich snel overgaven, waardoor ook het verzet in het oosten gebroken was. Ook Amersfoort, dat op de route naar het westen lag, gaf zich over. De weg voor hulptroepen van de rebellen vanuit Duitsland was hiermee afgesloten.

De aanval op het graafschap Holland begon met het creëren van een corridor door het gewest, langs de lijn Naarden-Amsterdam-Haarlem. Na een periode van oplopende spanningen sloten de Watergeuzen in Naarden de poorten, zodat zowel de soldaten als de stedelingen opgesloten zaten. Toen de stad uiteindelijk op het allerlaatst besloot zich over te geven was het te laat. De afgevaardigden overhandigden de sleutels van de stad aan de Spanjaarden in de beleving dat de burgers gespaard zouden blijven, maar vrijwel alle mannen werden zonder pardon afgeslacht. De stad werd geplunderd en in brand gestoken, waarbij nog eens vele slachtoffers werden gemaakt. Na de vernietiging van Naarden stoomden de Spanjaarden door naar het spaansgezinde Amsterdam.

Amsterdam als uitvalsbasis

Er moet bij de Amsterdammers sprake zijn geweest van enige opluchting toen de Spanjaarden aan de horizon verschenen. Zoals gezegd hadden de rebellen de voorgaande maanden meermaals, onder andere vanuit Enkhuizen, de stad aangevallen en geprobeerd de toegang tot de stad en daarmee de handel te blokkeren. Ook vanuit het zuiden werden pogingen ondernomen. Op acht november waren er nog rebellen bij de Overtoom in Amsterdam gekomen om te verkennen hoe ze dit kruispunt van vaarten in konden nemen. Op deze manier probeerden de rebellen Amsterdam te dwingen zich aan te sluiten bij de opstandige steden. Amsterdam was zijn eigen koers blijven varen en de koning trouw gebleven. Met de aankomst van Don Frederik en zijn versterkingen op drie december kon Amsterdam zijn rol gaan vervullen als uitvalsbasis voor de belegeraars. Amsterdam lag dichtbij Haarlem en van hieruit kon het beleg van Haarlem worden voorbereid en gefaciliteerd. In de Amsterdamse haven werden schepen ter beschikking gesteld en klaargemaakt voor acties op de Zuiderzee, het IJ en het Haarlemmermeer. Dit had wel zijn prijs, want er moesten vele monden gevoed worden, waardoor het eten duur en schaars werd. Daarnaast hing de toevoer vanuit Utrecht naar Amsterdam aan een zijden draadje, omdat de rebellen telkens probeerden deze bevoorradingsroutes te blokkeren.

'Amstelredam Omtrent 't Jaar 1570, gezien vanaf het IJ'. Gravure van Cornelis Boissens?, omstreeks 1570-1665. Stadsarchief van Amsterdam, Inventarisnummer: 010097002049.

Met Amsterdam als thuisbasis voor de Spanjaarden was de volgende stap om Haarlem te onderwerpen. Zodra de resterende landstrook tot aan de Noordzee in Spaanse handen was, zou het gewest Holland in tweeën zijn gesplitst, en kon Alva het noordelijke en zuidelijke deel apart onderwerpen. Om dit doel te bereiken was Haarlem een logische vervolgstap in de veldtocht. Bovendien zou Alva daardoor grip krijgen op het Spaarne, de belangrijkste verkeersader tussen het IJ en het zuidelijke deel van het gewest. Om dit te bewerkstelligen moesten cruciale strategische posities, zoals waterwegen en dijken, ingenomen worden. Van daaruit zouden de Spanjaarden het transport en de communicatie in het omringende land kunnen beheersen.

Het Amsterdamse stadsbestuur probeerde met een laatste poging Haarlem te overtuigen om zich over te geven door voor te stellen met Alva in gesprek te gaan. Op uitnodiging trok een Haarlemse delegatie voor overleg naar Amsterdam. Met Naarden in het achterhoofd was het echter de vraag of Alva een overgave zou accepteren. De koninklijke troepen hadden nog flink wat soldij te goed, waardoor het de landvoogd onverstandig leek de overgave van Haarlem te accepteren. Het gevaar van muiterij kon bestreden worden door Haarlem binnen te vallen, zodat de troepen tevreden konden worden gesteld met de plundering van de stad. Alva hoopte daarnaast dat een bruut optreden in Haarlem koningin Elisabeth van Engeland zou afschrikken om de Hollandse rebellen te steunen.

Na het vertrek van de Haarlemse delegatie naar Amsterdam lukte het Wigbolt Ripperda, leider van de in Haarlem aanwezige troepen van Willem van Oranje, met hulp van leden van de twee Haarlemse schutterijen de achterblijvers te overtuigen voor de kant van de rebellen te kiezen. Daarbij deed hij de belofte dat het zittende stadsbestuur mocht aanblijven en ieder zijn eigen religie mocht behouden. Op vier december kreeg de stad vier Duitse vendels (twaalfhonderd huurlingen) van geuzenkapitein Lazarus Muller in garnizoen, gevolgd door vier vendels Waalse huurlingen. Ripperda bracht zijn eigen Nederlandse vendel mee. Een confrontatie met de Spanjaarden en Amsterdammers was nu onvermijdelijk.

In afwachting van de Spanjaarden hadden de rebellen enkele dagen daarvoor bij Spaarndam al een grote schans opgeworpen en staken zij vervolgens begin december de dijk door, waardoor een groot deel van de weilanden onder water kwam te staan. Door het koude weer raakten grote gedeelten bevroren, waardoor het lastig te onderscheiden was welke gebieden over land en ijs begaanbaar waren. Na een hachelijke onderneming om Spaarnwoude te verkennen en de schans te bereiken ontstond een hevig gevecht met de rebellen en slaagde Don Frederik erin de strategische schans bij Spaarndam in handen te krijgen.

Schansen en forten

Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werden versterkingen (schansen en forten) aangelegd ter verdediging van belangrijke strategische posities. Het ging hierbij om knooppunten van vaarten, rivieren en handelswegen, riviermondingen en dijken. Tijdens belegeringen werden door de belegeraars vaak schansen gegraven, om de troepen te kunnen beschermen tegen vuur uit de stad en tegen aanvallen van buitenaf. Pioniers werden vaak als schansgravers ingezet, maar ook boeren uit omliggende dorpen werden al dan niet gedwongen om schansen op te werpen. Schansen werden gemaakt van klei, zand en water, materialen die in ruime mate beschikbaar waren. Het graven van grachten en het opwerpen van wallen ging snel, was eenvoudig, goedkoop en effectief. Hoog opgeworpen aarden wallen hadden minder te lijden onder geschutsvuur dan muren. Muren van baksteen of natuursteen waren niet alleen veel duurder, maar de bouw ervan duurde ook veel langer. Permanent bezette schansen kregen een eigen naam en werden vaak 'fort' genoemd. In het laatste geval werden soms materialen gebruikt van de afgebroken kastelen en boerderijen, steen- en kalkovens. Een fort was soms ommuurd en altijd door een gracht omringd, waarbij men zoveel mogelijk van de bestaande weteringen gebruik maakte. Soms was er een geschutsopstelling van zwaar kaliber en een bezetting van een paar honderd man. In een onderzoeksrapport van onderzoeks- en adviesbureau RAAP naar de Lammenschans in Leiden, wordt verwezen naar Van Oerle die meer gedetailleerd ingaat op de vorm en de ligging van de schansen aldaar[15]. De schansen rond Leiden waren kleine vestigingen variërend van honderdtweeënveertig tot tweehonderdtweeënveertig vierkante meter in oppervlakte. In oktober 2020 zijn, middels het graven van een proefsleuf, in Leiden de resten van de Lammenschans gevonden.

Weergave van schansen tijdens de Slag op de Diemerdijk, van twee juni tot zeventien juli 1573. Frans Hogenberg, omstreeks 1573 – 1575. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-OB-78.784-120.

De sluis bij Spaarndam vormde de verbinding tussen het IJ en daarmee de Zuiderzee en het Spaarne. De Spanjaarden beschikten hierdoor vanaf het IJ over een route via het water om belegeringsgeschut en ander materieel naar Haarlem te transporteren. Door de slechte conditie van de dijken en de onbegaanbare weilanden moest het zware materieel over het water worden vervoerd. Hiervoor moest de route eerst ijsvrij gemaakt worden. Daarnaast liet Don Frederik het gegraven gat in de dijk dichten, de schans van de rebellen slechten en een schans op een ander plek bouwen om te waarborgen dat de toevoerlijnen vanuit Amsterdam open zouden blijven. In de wetenschap dat de stadswallen van Haarlem als zwak bekend stonden had Don Frederik er alle vertrouwen in dat hij de Haarlemmers door een stormaanval snel tot overgave kon dwingen.

[15] Kok, R., p. 20.

Het koninklijk leger trok vanuit Amsterdam via de Haarlemmerpoort naar Haarlem, waar op elf december de eerste soldaten voor de stadsmuren verschenen. De muurbrekers kwamen door opgelopen vertraging pas zeventien december aan. Een deel van de troepen werd ten noorden van de stad bij Huis ter Kleef gelegerd en de Duitse soldaten zochten beschutting in het Bos ten zuiden van de stad. Zij sloegen hun kamp op ter hoogte van de huidige Haarlemmerhout. De Waalse troepen kregen kun kwartieren bij Heemstede en in de duinen in het westen. In totaal ging het om zo'n dertienduizendvijfhonderd soldaten. Het beleg kon beginnen. Anja van Zalinge schrijft in haar boek dat men het beleg vergeleek met het Bijbelverhaal over de kleine David en de reusachtige Goliat[16]. *Een klein Hollands stadje tegen het grote Spaanse Rijk*[17].

[16] Zie voor een beschrijving: https://bijbel.eo.nl/bijbel/1-samuel/17.
[17] Zalinge, A. van, p. 144.

IV De wal keert het schip

De Spanjaarden brachten hun geschut in stelling en na twee dagen van hevige artilleriebeschietingen vond op twintig december, mede genoodzaakt door een gebrek aan munitie, de eerste bestorming plaats. Ondanks het ondergraven en beschieten van de noordelijke stadsmuur was deze echter nog steeds niet gebroken. De aanval werd afgeslagen en de Spanjaarden trokken zich, na grote verliezen, terug van de metershoge stadsmuren. Dit gaf de Haarlemmers de gelegenheid snel en vaardig de bressen te repareren.

Deze Spaanse helm werd gevonden in het Spaarne en is zeer waarschijnlijk tijdens het beleg of vlak daarna in het water terechtgekomen. Collectie Bureau Archeologie Haarlem, Archeologisch Museum Haarlem, Objectnummer: 880.

Ook na een tweede bestorming op eenendertig januari dropen de Spanjaarden af. De Spanjaarden hadden gehoopt Haarlem snel onder de voet te lopen, maar het liep anders. Aanvallen werden afgeslagen en er werden grote verliezen geleden aan Spaanse zijde. Onder de slachtoffers en gewonden bevonden zich veel voorname officieren. Don Frederik werd gedwongen zijn tactiek te veranderen. De stad en haar bewoners moesten beetje bij beetje van de buitenwereld worden afgesloten, totdat de honger hen uiteindelijk tot overgave zou dwingen.

De kaart, 'L'Assedio della Citta di Herlem In Hollandia', uit 1573 van Antonio Lafreri lijkt een overzicht te geven van de eerste fase van het beleg. Op deze kaart zijn nog geen schansen aangegeven en is de Slag op het Haarlemmermeer niet uitgebeeld. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-1952-92.

Al snel werd voor alle partijen duidelijk welke cruciale rol het Haarlemmermeer in deze langdurige uitputtingsslag zou gaan spelen. 'Het Grote Haarlemmermeer' bestond uit een aantal gebieden; 'het Spieringmeer' in het noorden, 'de Oude & Nieuwe Meer' in het oosten, 'het Haarlemmermeer' in het midden en 'het Leidsemeer' in het zuiden[18]. Dit meer, gelegen in het hart van Holland, kon net zo onstuimig en woest zijn als een echte zee en in combinatie met harde wind waren er regelmatig overstromingen. Het was het grootste meer van Holland, met een oppervlakte van bijna tienduizend hectare en een diepste gedeelte van nog geen vijf meter[19]. Loop voor de beeldvorming door een woonwijk in de huidige gemeente Haarlemmermeer en dus over de bodem van het voormalige meer en kijk naar de dakgoot van een gemiddeld rijtjeshuis; op die hoogte bevond zich destijds de waterspiegel.

[18] In deze kroniek maak ik gebruik van de verzamelnaam 'het Haarlemmermeer' of kortweg 'het Meer' voor het geheel aan deelgebieden van het Meer (inclusief alle overige benamingen voor (delen van) deze meren). Ik smokkel hier een klein beetje, want ik neem het Kagermeer ook mee als zijnde onderdeel van het Haarlemmermeer. In de verschillende brieven, ooggetuigenverslagen en historische kaarten die ik heb geraadpleegd werden, zowel in het Spaans, Engels, Duits als Nederlands, diverse benamingen voor het Haarlemmermeer gebruikt, zoals bijvoorbeeld 'de Meer', 'het Meir', 'Haelmeer meer', 'Haerlemermer', 'De Haerlemer Meer', 'Harlem Meer', 'Harlem Meare' 'Arlen mar' en 'HaerlemmerMeer'.

[19] Ramaer vergelijkt in zijn boek diverse bronnen met elkaar, waarin verschillende groottes en diepten genoemd worden. Ik ga hier uit van een grove schatting, waarbij ik van de maximum waarden ben uitgegaan. Op veel plekken was het Meer namelijk ondieper.

Detail van de kaart van Noord-Holland en West-Friesland door Joost Jansz. Beeldsnyder [Bilhamer]. Kaartbeeld is van 1575, maar de uitgave van 1608. Noord-Hollands Archief, 560 – Collectie van kaarten en kaartboeken van de Provinciale Atlas Noord-Holland, Inventarisnummer: 1245.

De directe omgeving van het Meer bestond uit moerassen, drassige weiden en tal van sloten en vaarten, waarlangs hier en daar smalle dijkwegen liepen. Buiten de steden waren bruggen en verharde wegen nog niet aan de orde van de dag. Amsterdam, Haarlem en Leiden met respectievelijk ongeveer achtentwintigduizend, achttienduizend en vijftienduizend inwoners waren de drie grote steden die het dichtst in de buurt van het Meer lagen. Verder stonden er dorpen in de buurt met verspreid boerderijen, kloosters, molens en hier en daar een slot.

Schilderij 'Gezicht op Haarlem en het Haarlemmermeer' uit 1646 door Jan van Goyen. Perspectief vanuit het zuidoosten, nabij Cruquius, met centraal in de verte de Grote Kerk van Haarlem en links daarvan de monding van het Spaarne. Ondanks het feit dat deze impressie betrekking heeft op de situatie halverwege de zeventiende eeuw geeft het een indruk van hoe het landschap er mogelijk ook voor aanvang van het beleg uit zou kunnen hebben gezien. The Metropolitan Museum of Art, New York, Inventarisnummer: 71.62.

De drassige, met sloten doorsneden Hollandse weilanden en de smalle dijken waren volstrekt ongeschikt voor het in slagorde opstellen van grote formaties infanterie of inzet van zwaardere cavalerie. Oorlogvoering in Holland stelde legers van buiten voor ongekende uitdagingen en ontberingen. Bij gevechten in het open veld gaven cavalerie en grote groepen piekeniers de doorslag, maar indien de strijd plaatsvond in verstedelijkt gebied of op een terrein met veel natuurlijke obstakels, zoals, meren, moerassen, riethagen, sloten en dijken, waren soldaten met vuurwapens in het voordeel. Juist hiermee was het gros van de rebellen gewapend. Zolang de rebellen een directe confrontatie met de vijand uit de weg gingen, met andere woorden een veldslag vermeden en zich in steden verschansten of vanuit hinderlagen vochten, konden zij het koninklijke leger uitputten en zware verliezen toebrengen.

Guerrilla- tactiek

De omstandigheden in Holland waren uitermate geschikt voor het toepassen van de guerrilla-tactiek. Guerrilla ('oorlogje' in het Spaans) is een term uit de krijgswetenschap en heeft betrekking op een gewapend conflict waarbij ongeregelde strijders een reguliere krijgsmacht trachten te ontregelen en uit te putten, terwijl vanwege het verschil in vuurkracht een rechtstreekse confrontatie door die strijders zoveel mogelijk wordt vermeden. Een voorwaarde voor een succesvolle 'asymmetrische' oorlogvoering is een moeilijk begaanbaar gebied met bijvoorbeeld moerassen en een slecht wegennetwerk. Een centraal leerstuk in de guerrilladoctrine is het bereiken van een tijdelijk en plaatselijk overwicht tegen een vijand die qua mankracht en vuurkracht veruit superieur is. De guerrilla is gericht op het verzwakken van de tegenstander, niet op het veroveren van gebied. Zo worden de vijandelijke verbindingen ontregeld door konvooien in een hinderlaag te laten lopen en worden aanvallen uitgevoerd op geïsoleerde militaire posten. Men slaat toe en lost vervolgens schijnbaar op in het niets, voordat vijandelijke versterkingen op het gevechtsveld arriveren. Hierdoor moeten konvooien zwaar bewapend worden om de aanvoer van goederen te kunnen waarborgen.

Met deze tactiek hoopten de rebellen de oprukkende Spanjaarden te vertragen en hun plannen te dwarsbomen. Dat de Spanjaarden hier voortdurend mee geconfronteerd werden blijkt bijvoorbeeld uit een op achttien juni 1573 om vijf uur 's ochtends geschreven brief van legeraanvoerder Francisco de Valdés aan de Hertog van Alva[20]:

Ik heb van Uwe Excellentie twee brieven ontvangen op de veertiende en vijftiende van deze maand en ik ben er niet aan toegekomen U zo vaak te schrijven als U mij opgedragen heeft. De oorzaak is dat ik vrijwel onafgebroken aan het werk ben, dag en nacht, om alle sloten, wegen en doorgangen te verkennen, waar de vijand zich mogelijk zou kunnen verschansen om het transport van levensmiddelen naar het legerkamp te blokkeren.

Hoe langer het beleg zou duren hoe meer tijd en geld het de Spanjaarden zou kosten om de soldaten in het gareel te houden. Daarnaast hoopten de rebellen met deze tactiek onzekerheid en angst bij de vijandelijke soldaten op te wekken, met muiterij en deserties tot gevolg.

De strijd op en om het Meer had veel kenmerken van deze tactiek[21]. Door de weersomstandigheden was er in de beginfase van het beleg een ideale situatie ontstaan om deze op de schaats en per slee ten uitvoer te brengen.

[20] Oudekerk, achttien juni 1573, AA, C.54-24. Archivo de la Casa de Alba, Palacio de Liria, Madrid.

[21] In 'Jaarverslagen en Jaarboeken Vereniging Haerlem' uit 1989 spreekt Corien Glaudemans (p. 39) bijvoorbeeld van een ware guerrilla die in de omgeving van de Spaarndammerdijk bij het Huis ter Hart moet hebben gewoed. Anja van Zalinge meldt in haar boek (p. 144) dat de verdedigers tijdens het beleg van Haarlem een soort guerrilla voerden. Ook Wim Klinkert hanteert meermaals de term guerrilla in zijn hoofdstuk 'Water in oorlog' in het boek 'Hollanders en het water'.

V Aanvaringen op het ijs

Woorden schieten te kort om het gruwelijke winterweer te beschrijven waarmee wij te maken kregen nadat ons leger uit Amersfoort was vertrokken. Het is werkelijk afgrijselijk in wat voor omstandigheden wij in dit gebied ons werk moeten doen na alles wat wij hier reeds hebben doorstaan[22].

Naast de kenmerken van het landschap was het weer, zeker in de beginfase, van grote invloed op het verloop van het beleg. De winter viel vroeg in, in het jaar 1572. Verwer schrijft dat er op twintig juni 1572 op het Haarlemmermeer, bij de Oude Wetering, al hagelstenen vielen zo groot als walnoten en kievitseieren, met stevige wind, donder en bliksem. In Friesland vroor het al op tien oktober. Het waren de voorboden van een zeer koude winter die, met een korte onderbreking, zou aanhouden tot half februari[23]. In Haarlem had het in de nacht van één november *'dapperlijck gesneijtt ende gevroosen zoo dat alle wateren zeer starck beslooten waren'*[24]. Deze hevige kou maakten het Haarlemmermeer en de ondergelopen landerijen tot één onafzienbare ijsvlakte, waar een snijdende oostenwind regeerde.

Ondanks het barre winterweer trokken de Spanjaarden hun kampen op rond Haarlem. Om zich warm te kunnen houden werden bomen gekapt en vuren aangelegd. Desondanks gebeurde het toch dat soldaten in de loopgraven doodvroren en velen ziek werden. Als tot de aanval overgegaan werd konden de belegeraars tijdens bestormingen van de stadsmuren betrekkelijk dicht bij de stad komen en de bevroren gracht en sloten oversteken, mits er door de rebellen niet teveel gaten in het ijs waren gehakt. Op twintig december vielen, tijdens de eerste bestorming, meer dan driehonderd gewonden aan Spaanse zijde. 'Voordeel' was dat zij met sleden over het ijs snel naar Amsterdam konden worden gebracht.

Het bevoorraden van het leger stelde de Spanjaarden voor een grote uitdaging. Gedurende de korte perioden van dooi waren de dijkwegen onbegaanbaar en was het water niet bevaarbaar, waardoor de aanlevering van voedsel en materieel in het gedrang kwam. Bovendien moest alle aanvoer (troepen, wapens, munitie en levensmiddelen) vanuit Utrecht via Amsterdam naar Haarlem voornamelijk over smalle dijkweggetjes plaatsvinden. Hierbij waren een aantal 'passen', zoals de Diemerdijk en de Spaarndammerdijk, van levensbelang. Daarbij moest er soms flink wat werk verzet worden om zwaarder oorlogsmaterieel op de gewenste plek te krijgen. Zo schrijft Wouter Jacobsz op negentien december dat de soldaten van de koninklijke oorlogsschepen het bevel hadden gekregen om wakken in het IJ te slaan tussen Amsterdam en Spaarndam om voedsel en oorlogstuig naar het legerkamp boven Haarlem te kunnen brengen. Dit leidde tot vertraging en gaf de Haarlemmers meer tijd om zich verder op het beleg voor te bereiden.

De Hollanders waren in tegenstelling tot de Spanjaarden bekend met de koude winters en wisten dit goed in hun voordeel om te zetten. Meijerman meldt in zijn boek dat men wel heeft verondersteld dat, tot de eerste grote bemalingen in de zeventiende eeuw, vooral in het westen en noorden van het land de grote, door vaarten, meren, plassen en rivieren onderbroken uitgestrektheid, het schaatsen is uitgevonden[25].

[22] Uit een anoniem verslag van de veldtocht die het Spaanse leger onder leiding van Don Frederik ondernam. Kooij, B., tekst 3, p. 72.
[23] Wouter Jacobsz geeft aan dat pas na Pasen, tweeëntwintig maart 1573, het weer wat milder werd, maar nog wel met grote kou en sneeuwval tussen zeventien en twintig april (voetnoot 37).
[24] Verwer, W.J.
[25] Meijerman, A. M., p. 30.

Op het ijs kent men 's lands wijs

Bernardino de Mendoza was onder de indruk van de Hollanders op de schaats en schreef in zijn verslag over het beleg van Haarlem:

Ze hebben dan platte, houten schoenen aan de voeten die met een over de wreef lopende riem vastzitten. Aan de zool van dit schoeisel zit een stuk staal, zo dik als een pink, dat van voren in een krul oploopt zoals de Spaanse abarcas of Turkse pantoffels. Op dit schoeisel gaan zij vlug over het ijs en zij bewegen daarbij hun voeten met een zekere regelmaat. Zij staan er zo vast op, dat zelfs boerenvrouwen en meisjes er zich snel op voortbewegen met manden met eieren of andere zaken op hun hoofd. Zij hebben een ongelofelijk vlugge vaart, vooral als de wind tegen hun achterste blaast, want er is geen paard dat hen kan bijhouden. Hun snelheid is zo groot, dat men zou zeggen dat zij vliegen en een man kan, zonder zich te vermoeien, gedurende enige mijlen een slee voorttrekken die beladen is met zijn vrouw, kind, honderdvijftig kg boter en even zoveel kaas[26].

Ook Francisco de Valdés schrijft tijdens de daaropvolgende winter in een brief over de strijd om twee kastelen in de buurt van Warmond lovend over de behendigheid van de Hollanders op het ijs:

… en hoewel zij goed in de gaten worden gehouden, zijn de bewoners van dit land zo behendig en snel op de schaats dat het onmogelijk is om ze gevangen te nemen, zelfs als ze met paarden worden achtervolgd. Het is een lust voor het oog om, zonder onze soldaten te willen beledigen, de dorpsbewoners en soldaten van dit land op deze manier bezig te zien. Ondanks mijn verzoek aan de heer Noircarmes voor levering van ijsschoenen/ krabbers die noodzakelijk zijn om op het ijs te kunnen lopen, beschikken onze soldaten hier tot op de dag van vandaag nog steeds niet over[27].

Voor de rebellen was het op de schaats en per slee vrij gemakkelijk Haarlem te bevoorraden. Zodra het ijs op het Meer dik genoeg was, reden schaatsers met sleden vanuit Aalsmeer, Sassenheim en Leiden vrachten levensmiddelen, turf, buskruit en lood de stad in. Op sommige dagen kwamen er wel tientallen, zowel hand- als paardensleden, de ijsvlakten over, door de Schalkwijkerpoort, de stad binnen. In totaal werden er naar schatting ongeveer achthonderd sleden met levensmiddelen en buskruit de stad ingebracht.

[26] Mendoza, B. de, Libro IX p. 180.
[27] Warmond, zeven december 1573, AA, C.54/68-69. Archivo de la Casa de Alba, Palacio de Liria, Madrid.

Kopergravure 'Gezicht in vogelvlucht op Haarlem en omgeving tijdens het beleg door de Spanjaarden' door Philips Galle uit 1573, naar ontwerp van Maerten Jacobsz. van Heemskerck. Linksonder is een slee op het Spaarne te zien. Bibliothèque nationale de France, Inventarisnummer: FRBNF40692877, GE DD-625 (58 RES).

De bevoorrading gebeurde niet alleen overdag, maar ook 's nachts, waarbij de rebellen het voordeel hadden dat ze door de lange winternachten ongemerkt en snel langs de Spaanse linies konden sluipen. Ook hing er regelmatig een dichte ijsnevel over het Meer, waardoor ze ongezien vanaf het Meer de stad in konden komen.

Toch kwam het soms tot confrontaties tussen de rebellen en de Spanjaarden. Al schaatsend probeerden de rebellen voortdurend slagvaardig en snel acties over het ijs uit te voeren om aanvoerwegen van de Spanjaarden af te snijden. Ze verschansten zich op en in de buurt van smalle dijkjes en zo snel als mogelijk laadden zij hun geweren en losten schoten, om er vervolgens weer vandoor te schaatsen.

Op negentien januari leken de rollen omgedraaid en vielen de Spanjaarden een zwaar bewaakt transport aan, dat afkomstig was van het Haarlemmermeer, maar de rebellen verdedigden zich op het Haarlemmermeerse ijs. Ze achtervolgden de Spanjaarden en verjoegen hen uit Vijfhuizen. Daarna werd het dorp geplunderd en in brand gestoken en werden het materieel en de gevangenen naar Haarlem meegenomen.

Op dertig januari schrijft Verwer dat … *'de vijanden met veel paarden op het Haarlemmermeer, bij Bennebroek, de wacht hielden. Een vendel Walen en nog een aantal ruiters was naar de stad gekomen om deze te ontzetten. Bij een confrontatie met een paar Spaanse ruiters, die hun doortocht wilden beletten, zijn twee of drie man van de Walen achtergebleven die met het paard door het ijs waren gezakt. Men heeft zich al vechtende vanaf het Meer een weg naar de poort van de stad weten te banen'.*

Wapenuitrusting

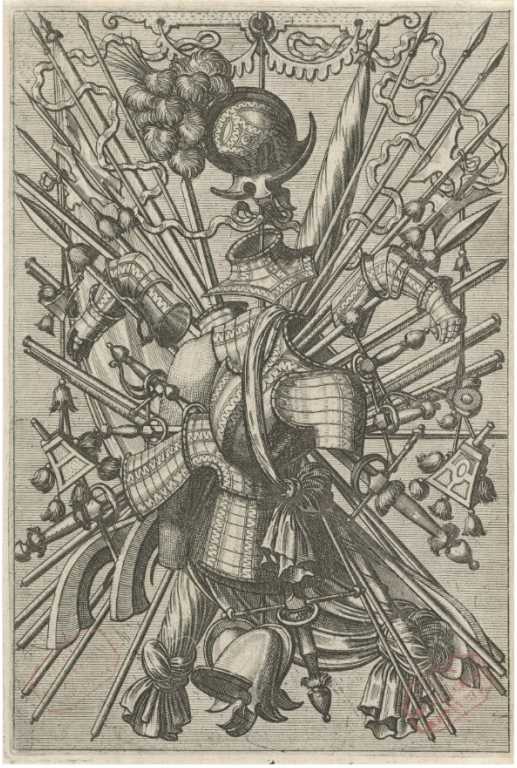

De wapenuitrusting van het militaire voetvolk (infanterie) bestond voornamelijk uit traditionele wapens als pieken, hellebaarden en zwaarden. Ook van vuurwapens, zoals haakbussen, roers en musketten werd gebruik gemaakt. Ter bescherming droegen sommigen helmen en harnassen, met borst- en rugstuk, schouderplaten en arm- en beenstukken, maar anderen bijvoorbeeld alleen een helm. De aan de linkerzijde afgebeelde prent geeft een indruk van de wapens die men bij veld- en of zeeslagen gebruikte.

Ornamentprent van Johannes of Lucas van Doetechum, 1558-1572. Onder andere worden getoond een helm, een ringkraag, twee borstkurassen waarvan de voorste een lanshaak heeft en diverse ruiterpistolen. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-OB-6199.

De Spanjaarden probeerden zo goed en kwaad als het ging het Haarlemmermeer te bewaken. Arcerius schrijft begin januari dat het Meer *'befrosen en heerlick met ijs bestraet was'* en dat het voor de vijand veel te '*groot en breet'* was om in zijn geheel te kunnen bewaken[28]. Naast de onmogelijkheid de aanvoer van goederen te stoppen was het ook onmogelijk de snelle communicatie tussen de stad en het legerkamp van de rebellen in Sassenheim te blokkeren. Soms werden er boodschappers op hun '*schovelinghen'* (schaatsen) op uitgezonden om, tussen de Spaanse linies door, het legerkamp te bereiken. Deze nachtelijke koeriersdienst geldt als één van de oudste bewijzen van een oorlogshandeling op de schaats[29].

Ook al probeerden de Spanjaarden dit soort acties te verhinderen en waren ze tot op zekere hoogte zelfs voorbereid, op het ijs waren ze niet opgewassen tegen de ervaring, behendigheid en creativiteit van de Hollanders. Onderstaande nieuwsprent laat de tweede natuur van de Hollanders duidelijk zien en spreekt van een uitvinding van een ijsschuit met zeilen, waarmee men personen en middelen snel over het ijs kon vervoeren. Waarschijnlijk zijn dit soort ijsschuiten tijdens de strijd op het Haarlemmermeer niet gebruikt, gezien de nieuwswaarde van het bericht rond 1600 en het feit dat de Haarlemmer Adriaan Terries in datzelfde jaar octrooi had verkregen op het bouwen van degelijke schuiten, maar het geeft wel aan hoe inventief de Hollanders op het ijs waren.

[28] Arcerius, J.F., p.27.
[29] Sterlincx, P., éénendertig januari 1573.

Prent 'Een nieu inventie van een schuyt, de welcke over het ghevrooren ys ende gelat landt seylt' van Christoffel van Sichem omstreeks 1600. Rechtsboven soldaten op de schaats buiten de verdedigingswallen van een stad. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-1882-A-6206.

Zolang Koning Winter met de scepter zwaaide en de rebellen de aanvoerlijnen en communicatie naar de stad via het Meer open konden houden, hielden de Haarlemmers het nog wel even uit.

Aan Spaanse zijde begon het beleg inmiddels steeds meer zijn tol te eisen. Zo schrijft de hertog van Alva aan koning Filips II: *'God geve, dat onze zaken goed gaan, maar ik vrees ervoor, wanneer ik in aanmerking neem, hoe ziekte en desertie ons leger verzwakken en hoe dapper de belegerden zich verdedigen. 'De Spanjaarden lijden 't meest: ik durf niet te zeggen hoe klein hun getal nog maar is in 't leger'*[30]. Zijn pogingen en die van het Amsterdamse stadsbestuur om de rebellen te verleiden zich alsnog over te geven liepen op niets uit. Er moest iets gebeuren om het tij ten gunste van de belegeraars te keren.

[30] Gouw, J. ter, p. 83.

VI Alle zeilen worden bijgezet

Tot nu toe speelden de schepen, door het feit dat de watergangen bevroren waren, geen grote rol van betekenis. Niemand kon echter voorspellen hoe lang Koning Winter in Holland zou blijven. De schepen kregen pas een cruciale rol toen de dooi inviel en de waterwegen weer met schepen bevaarbaar werden. Verwer en Arcerius melden dat vanaf dertien februari '*het ijs al heel uut het water was'* en men weer met schepen begon te varen[31]. Beide partijen waren niet van plan hier op te wachten en bereidden zich in de tussentijd voor op het vervolg van de strijd, ditmaal door het gereedmaken en uitrusten van schepen.

Uit het overzicht van inkomsten en uitgaven van de stad Leiden die door stadssecretaris Jan van Hout werd opgetekend, de stedelijke tresoriers- rekening en de door scheepmaker Gijsbrecht Heynricxzoon in rekening gebrachte onkosten en leveranties voor de vloot, blijkt dat de rebellen vanaf januari al voorbereidingen troffen om de strijd op het water aan te kunnen gaan[32]. De rekeningen staan vol met posten voor allerlei scheepsgereedschappen, zoals zoolleer en huiden, linnen zakken, zeildock, touwen, kalverhaar, zandloopers en compassen, steenen tot ballast, enzovoorts. Jan van der Horst werd als '*admiraal van de binnenmeeren'* aangesteld[33]. De uitrusting en bemanning van zijn vloot werd hoofdzakelijk vanuit Leiden georganiseerd.

Ook in Haarlem begonnen de voorbereidingen voor de strijd op het water al in januari toen scheepmaker en eigenaar van een scheepswerf Kenau Simonsdr. Hasselaer een voorraad hout aan de stad leverde voor de bouw van galeien. De stad zegde toe haar schuld na de bevrijding te zullen aflossen.

[31] Wouter Jacobsz geeft aan dat op veertien februari Haarlem voor het eerst weer met schepen bereikbaar was (voetnoot 103). Uit een fragment van vierentwintig februari blijkt dat er dan wel weer ijs ligt. Van Vloten schrijft dat op zevenentwintig februari de prins en de Staten het goed gevonden hadden de *'wateren en meeren tusschen Leiden en Haarlem in aller diligentie te doen bijten, omme die van Haarlem te ontsetten'* (p. 24). Het Meer, of gedeelten daarvan, waren in deze periode dus soms wel en soms niet bevaarbaar.
[32] Toegangsnummer: 0501 Archief der Secretarie van de stad Leiden (Stadsbestuur (SA I)), Inventarisnummers: 724 en 1352.
[33] Vloten, J. van, p. 23.

In Amsterdam hadden de Spanjaarden al beschikking over schepen, maar waren er naast het ijs een aantal andere obstakels die overwonnen moesten worden alvorens schepen tegen de rebellen op het Haarlemmermeer konden worden ingezet. Ook ontstond daar de noodzaak om meer schepen te bouwen. Er waren destijds twee vaarroutes waarmee, vanuit Amsterdam, het Haarlemmermeer opgevaren kon worden. Beide routes bevatten een obstakel in de vorm van sluis of dam. De eerste route was om via de Kostverlorenvaart naar de Overtoom te varen.

Uitsnede van de kaart gemaakt door Jacob van Banchem in 1593, naar de kaart van Joost Janszoon Beeldsnijder uit 1570, het oosten boven. Erfgoed Leiden en Omgeving, Signatuur: PV_PV70362.

De Overtoom was een overhaalplaats voor schepen op een kruispunt van meerdere waterwegen en vormde een obstakel voor grotere schepen, tenzij de dijk doorstoken zou worden. Op de dam in de Schinkel stond een houten helling waarover schepen van de Kostverlorenvaart naar de Schinkel (en andersom) 'overgehaald' konden worden. Zo ontstond er een 'directe' verbinding tussen Amsterdam en het Haarlemmermeer en daarmee met het zuiden van Holland, via de Kaag naar Leiden en via Oude Wetering naar Alphen aan den Rijn en Gouda.

'Den Overtoom bij Amsterdam' door Simon Frisius, omstreeks 1611. De Overtoom bevond zich op een druk kruispunt van vier vaarten, van vier wegen en op het raakvlak van twee waterschappen. De Heiligewegsevaart/ Overtoomse vaart (van rechtsonder naar het midden) die uitkomt op de Kostverlorenvaart (rechts) en de Schinkel (links), waar een schip over een dam wordt 'overgehaald'. Rechts is een tweede overhaal zichtbaar, deze mét opwind-as, naar de Slotervaart, die doorgang naar het veel lager gelegen dorpje Slooten mogelijk maakte. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-1921-515.

De tweede route was bovenlangs via het IJ, de sluis van Spaarndam, het Spaarne en Mooie Nel naar de dijk bij Penningsveer. De Spanjaarden hadden in december 1572 de sluis al veilig gesteld en een grote schans bij Spaarndam aangelegd. Verder kon men op dat moment niet komen, tenzij de dijk bij Penningsveer doorgraven zou worden. Vanwege de strenge vorst was dit nog niet mogelijk geweest. Bij doorgraving van de dijk werd het mogelijk om via de Liede direct het Spieringmeer op te varen. Voor beide vaarroutes gold dat er wel wat werk verzet moest worden, voordat het mogelijk was om met grotere schepen het Haarlemmermeer op te kunnen komen.

Uitsnede van de 'Caerte van het Pennijnck veer, de Lije, Sparen, Spierinck meer, Haerlemer meer, ende met wat winden die waterloosinge ghesciet, door Sparendam' uit 1578 van Symon Franszoon van der Merwen. Hoogheemraadschap van Rijnland, Inventarisnummer: 4257, A-1573.

Er was echter nog een derde reële dreiging voor de rebellen en dat was het gevaar dat de koningsgezinden *Den Hooghen Dijck* bij het Huis ter Hart zouden doorgraven[34]. De dijk bij Halfweg was een smalle landstrook die het IJ van het Spieringmeer scheidde. Dat de Spaarndammerdijk hierbij zowel als land- (Haarlem - Amsterdam) en als zeeverbinding (het IJ en het Haarlemmermeer) van strategisch belang was, spreekt vanzelf[35]. De Spaarndammerdijk was voor het Spaanse leger de kortste verbinding over land tussen de steden Amsterdam en Haarlem. Het behoud van deze corridor was voor de belegeraars derhalve van levensbelang. Als hier de dijk doorgraven kon worden, zou daarmee de snelste route naar het Haarlemmermeer ontstaan en zouden de Spanjaarden ook met grotere schepen het Haarlemmermeer op kunnen varen. Hierdoor kon Haarlem geïsoleerd worden, maar zouden ook snel troepen en materieel zuidwaarts in Holland gebracht kunnen worden.

[34] Uit diverse bronnen is bekend dat hier vóór 1572 aan de Spaarndammerdijk ten oosten van de sluizen een herberg stond die reeds de naam 'Huis ter Hart' droeg.
[35] Ter Gouw vermeldt in deel vier van zijn *Geschiedenis van Amsterdam* (p. 24) dat deze strategische positie al eerder onder vuur heeft gelegen en dat de burgemeesters van Amsterdam reeds in het jaar 1517 een schans lieten opwerpen. Er zouden drie gewapende schepen bij hebben gelegen, twee '*Amsterdamsche koggen*' aan de zijde van het IJ en een '*Haarlemmer schip op 't Meer*'.

Kaart door Cornelis Cornelis Frederixzoon uit 1557 van de sluizen en de Spaarndammerdijk bij Halfweg. Rechts bij 'de gedamde Sluys' Huis ter Hart? Hoogheemraadschap van Rijnland, Inventarisnummer: A-0846.

Ook de rebellen waren zich bewust van deze strategische posities en probeerden zo lang mogelijk te voorkomen dat vanuit Amsterdam een doorbraak werd geforceerd. Verovering van de posities zou het wellicht mogelijk maken nog langer stand te kunnen houden. Op vijftien februari werd 's nachts door de rebellen geprobeerd het Huis ter Hart in te nemen om te voorkomen dat hier de dijk doorgraven zou worden, maar de troepen die uit Amsterdam daarnaartoe waren gekomen wisten dit te voorkomen. In de weken erna waren in dit gebied rond de dijk bijna dagelijks gevechten. Dit maakte het voor beide partijen lastig om een definitieve doorbraak te forceren en tegelijkertijd stand te houden.

Kort daarop werd de boeren in de omgeving van Amsterdam opgedragen de dijk bij de Overtoom te doorgraven en werd haast gemaakt met de bouw van drie nieuwe galeien. Op achttien februari werden in Amsterdam in totaal veertien oorlogsschepen uitgerust met als doel om de dag erna, via de Overtoom, het Haarlemmermeer op te varen[36].

Ook bij Penningsveer hadden de Spanjaarden en Amsterdammers de druk al opgevoerd. Op negentien en éénentwintig februari ondernamen zij de eerste serieuze pogingen om een gat in de dijk bij Penningsveer te graven om zo via Spaarndam met de kleine galei en een aantal damloopers[37] via de Liede het Haarlemmermeer op te kunnen varen. Onder bewaking van honderdvijftig Walen en vijftig Spanjaarden groeven een aantal pioniers een opening in de dijk. Ditmaal staken de rebellen er een stokje voor door met een groot aantal soldaten het gevecht aan te gaan. Ze drongen de Spanjaarden terug en staken twee van hun schepen lek en lieten deze in het gegraven gat zinken, waardoor de situatie onveranderd bleef.

[36] Wouter Jacobsz.
[37] Een klein vaartuig, geschikt om over dammen, dijken en overtoomen gesleept te worden.

Hierna gooide het weer tijdelijk roet in het eten, want op vierentwintig februari schrijft Wouter Jacobsz dat de boeren bij de Overtoom wakken moesten slaan, omdat de schepen daar vanwege het ijs waren blijven liggen, waardoor de toegang naar het Haarlemmermeer afgesloten was. Na het slaan van de wakken slaagden een aantal schepen erin via de Overtoom op het Haarlemmermeer te komen en de rebellen tegen te werken.

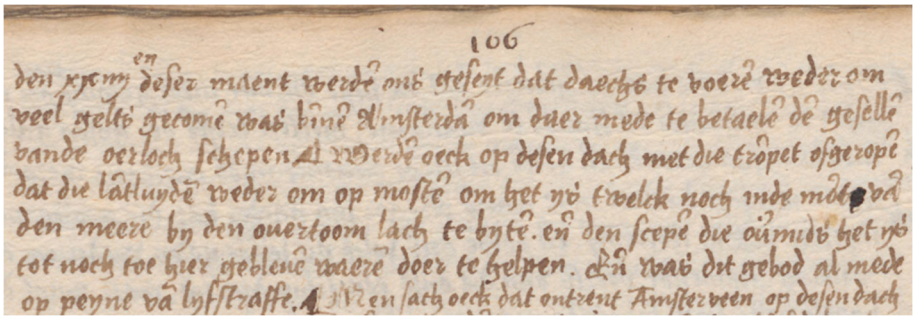

Fragment uit het 'Dagboek van broeder Wouter Jacobsz 1572-1579': Den XXIIII-en deser maent werde ons geseyt dat daechs te voere wederom veel gelts' gecome was bine Amsterdam om daer mede te betaele de geselle vande oerloch schepen. Werde oeck op desen dach met die trompet ofgeropen, dat die lantluyden wederom op mosten om het ijs, twelck noch in de mont van den Meere bij den Overtoom lach, te bijten ende den scepen, die overmids het ijs tot noch toe hier gebleven waeren, doer te helpen. Ende was dit gebod al mede op peyne van lijfstraffe. De Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Nijmegen, MMUBN000008_HS 228_0217.

Bij de confrontaties tussen de rebellen en koningsgezinden was soms sprake van heldhaftige daden. Zo doet Verwer in zijn dagboek op negentien en zesentwintig februari verslag van de gevechten tussen Spaans-Amsterdamse schepen en Haarlemse galeien bij Penningsveer en de Overtoom[38]:

Jacob Antoniszoon, de zeeheld van Haarlem[39]

Den 18 Febr. 1573 was het de kleine galei van Antoniszoon, die bij het Penningsveer, waar de Amsterdammers den dijk wilden doorsteken, hen op de vlugt sloeg en een damlooper met Spanjaarden nam, die allen werden opgehangen. Eenige dagen later bedreef hij een ander heldenstuk. Kapitein Gerard de Jong, die de groote Galei voerde, meende alleen de Amsterdamsche vloot te wederstaan, doch zag zijn schip genomen en ontvlugtte ter naauwernood. Jacob Antoniszoon met andere Kapiteinen deze ramp vernemende, stuift met geweld op de Amsterdamsche schepen in, herovert de groote Galei, waarop nog eenigen der vijanden gevonden en dadelijk aan de raas[40] opgehangen werden door het woedende scheepsvolk. Terstond zettende ze de vlugtende Amsterdamsche schepen na en veroverden nog een schip waarop al de Spanjaards en Walen doorstoken werden, op drie of vier na, die zij met het hoofd eens Kapiteins naar Haarlem zonden.

[38] Wouter Jacobsz beschrijft dezelfde gebeurtenis zonder namen en rugnummers. Verwer meldt overigens nog dat er een explosie op de kleine galei plaatsvond, waardoor ook aan de zijde van de rebellen doden en gewonden te betreuren waren.
[39] Overgenomen uit Groningen, A.P. van, p. 139-140.
[40] De ra(as) is het hout dat op dwarsgetuigde zeilschepen dwars op de mast bevestigd is en waaronder een zeil gevoerd kan worden.

Bovenstaande acties laten duidelijk zien dat men vanuit Amsterdam zo snel mogelijk meer schepen naar het Haarlemmermeer wilde brengen om te voorkomen dat de rebellen Haarlem konden blijven bevoorraden. De rebellen daarentegen probeerden hen hier zo lang mogelijk van te weerhouden. De strategische posities in handen krijgen was één uitdaging, maar het was ook noodzakelijk om voldoende schepen te hebben om de strijd aan te kunnen blijven gaan én deze van doorslaggevende betekenis te laten zijn.

Geld speelde hierbij een cruciale rol, maar was niet altijd voorhanden, met het risico op overlopen naar de vijand, muiterij of dienstweigering als gevolg, en bleef gedurende de Opstand een continue kopzorg voor beide partijen. Zo laat de hertog van Alva op drieëntwintig maart aan het stadsbestuur van Amsterdam weten dat hij de soldaten die op de twee galeien te Amsterdam gediend hebben vooralsnog niet kan uitbetalen, met verzoek aan het stadsbestuur beide galeien toch te laten uitvaren[41]. In het archief van de Thesaurieren Ordinaris zijn stukken te vinden waaruit blijkt dat Amsterdam hieraan gehoor gegeven heeft en de betaling van het soldij aan de soldaten op de geleverde twee stadsgaleien overgenomen heeft.

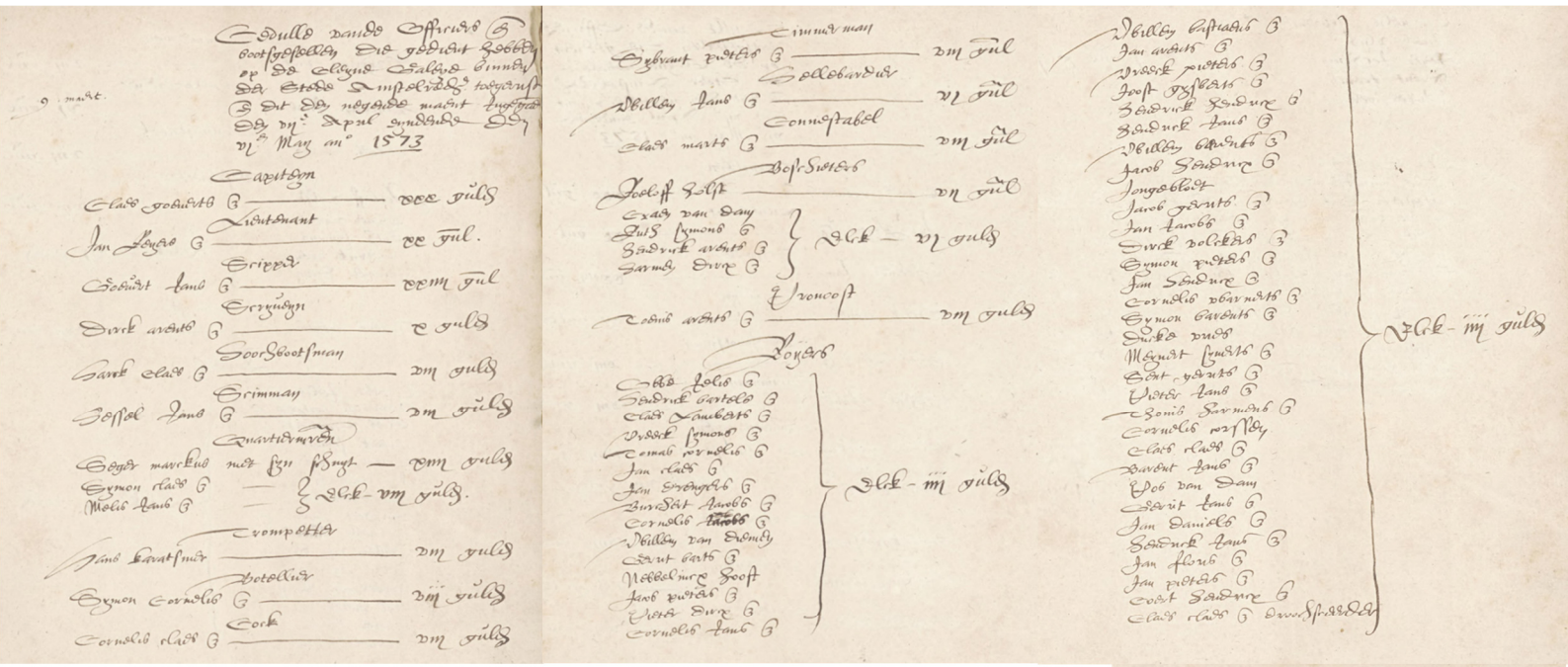

Specificatie van het soldij in guldens dat aan de officiers en bootsgezellen van de kleine stadsgalei van Amsterdam uitbetaald moest worden gedurende de periode van zeven april tot zes mei 1573. Interessante aan deze stukken is dat ze meteen een beeld geven van het aantal bemanningsleden en verschillende rangen op een galei. Zo bestond de kleine stadsgalei uit ongeveer vijfenzeventig koppen en de grote stadsgalei uit ongeveer honderdvijftien koppen. Stadsarchief van Amsterdam, 5039 Inventaris van het Archief van de Thesaurieren Ordinaris, Inventarisnummer: 841.

[41] Toegangsnummer: 5055 Inventaris van het Archief van de Secretaris: charters afkomstig uit de secretarie, Inventarisnummer: 228.

Ook de rebellen zagen zich genoodzaakt om hun vloot verder op te bouwen. Uit een aantal commissiebrieven en briefwisselingen tussen Willem van Oranje en het magistraat van Gouda blijkt dat ook de prins schepen en bemanning probeerde te ronselen voor de strijd op de Hollandse meren[42]. Vanaf éénentwintig januari waren de Haarlemmers in de stad al gestart met het bouwen van galeien. Arcerius meldt op vijftien februari dat de eerste galei, ongeveer vierentachtig voet (zesentwintig meter) lang met de leus *'Vicit Vim Virtus'*[43] op de voorzijde geschreven, naar het Meer was gebracht om verse levensmiddelen in te laden[44]. Niet meer dan een week hierna werd een tweede, nog grotere galei, te water gelaten, gevolgd door een derde[45]. De vierde en laatste galei, kortweg '*De Prins'* geheten, liep in april van stapel, maar kon door de blokkades van de Spanjaarden niet naar het Meer gebracht worden. De Haarlemse galeien en andere schepen voeren, zolang de Spanjaarden nog geen controle over het Meer hadden, telkens weer het Meer op om de stad te bevoorraden en de Spanjaarden en Amsterdammers te beletten de dijken door te graven.

Het scheepskanon van Halfweg

In 1896 was sprake van een prachtige bodemvondst als bewijs van de guerrilla die op dit gedeelte van het Haarlemmermeer plaatsvond:

Te Haarlemmermeer, op een 300 M. van den Ringdijk bij Halfweg, is op ruim 3 Meter in den grond een kanon gevonden, waaraan de afsluiting ontbreekt. De pachter van dat land heeft dit oude stuk voorloopig in bewaring genomen; het ligt thans op de werf van De Laad, Kerkhoflaan bij Halfweg.
Jaren geleden werd in die buurt bij het venen een schip gevonden.

Fragment van een artikel in De Courant / Nieuws van de Dag van drie maart 1896. Op elf maart meldt de Hoornsche Courant dat het kanon door het Rijksmuseum voor éénentwintig gulden en vijftig cent is aangeschaft en daarheen vervoerd is.

Scheepskanon (een bijna drie meter lange smeedijzeren draaibas), omstreeks 1500 – 1575, door de heer C. van Raadt gevonden bij Halfweg. De houten steun waarop het kanon met zes smeedijzeren banden is bevestigd kon op een ijzeren pin draaien. Een dergelijk kanon werd meestal gebruikt om een vijandelijke schip van dichtbij te bestoken, om het daarna bijvoorbeeld te enteren. De loop is smal, zodat er alleen kogels van enkele centimeters doorsnee mee konden worden afgevuurd. Rijksmuseum, Objectnummer: NG-NM-10439.

De Wijn geeft aan dat dit kanon mogelijk van een Aalsmeers schip afkomstig is, welke betrokken is geweest bij de strijd om het Haarlemmermeer[46]. Door de locatie van de vondst ben ik, net als De Wijn, van mening dat dit schip niet is gezonken tijdens dé Slag op het Haarlemmermeer. Ik acht het zeer waarschijnlijk dat het schip, waarop het kanon gemonteerd was, gezonken is tijdens één van de confrontaties tussen de rebellen en de Spanjaarden en Amsterdammers om te voorkomen dat de dijk bij Halfweg doorgestoken zou worden of tijdens één van de andere gevechten in de latere jaren. Het blijft een raadsel wat er met het schip is gebeurd dat een aantal jaren voor de vondst van het kanon, bij het venen, is gevonden…

[42] Huygens ING, briefnummers: 2763, 3289, 4701, 9459 en 9460.
[43] 'Vicit Vim Virtus' betekent 'Moed heeft het geweld overwonnen' en is de wapenspreuk van Haarlem en onlosmakelijk verbonden met het wapen van Haarlem.
[44] Verwer meldt dat deze pas op achttien februari gereed was.
[45] Deze bevatte het opschrift 'Pro Lege, Rege et Grege' ('Voor Wet, Koning en Volk'). Dit kernachtige devies prijkte ook op de militaire vaandels van de prins van Oranje en vertolkte de drie hoofdthema's uit diens manifest van 1568.
[46] Wijn, J. de, p. 4-5.

Vanaf eind februari tot eind maart leek, na een aantal schermutselingen, de ‘status quo’ gehandhaafd en was er nog geen direct gevaar voor de rebellen. Bij de Overtoom probeerden de rebellen schepen af te zinken om de doorgang te blokkeren, maar de Amsterdammers wisten hen daar vervolgens weer te verjagen. Hierop hebben de rebellen het Meer met palen afgesloten, zodat de Spanjaarden er niet meer met schepen doorheen konden komen.

David tegen Goliat op de Spaarndammerdijk

Ook vanuit het Noorderkwartier werden de Spanjaarden regelmatig verrast door bliksemacties. Historicus P.C. Hooft beschrijft één van deze hinderlagen vlakbij het Meer in maart 1573 als volgt[47]:

‘Te deezer tydt hield zich op het Y een vrybuiter[48] der Geuzen, geheeten 't Hoen, die, schalk in 't ooverleggen, stout in 't uitvoeren, met onvoorziene aanslaaghen de waateren onveiligh maakte. Deez', verspiedt hebbende, hoe een' bende speerruiteren van Amsterdam naa Haarlem trok, liet zich voorstaan, datze zyne waaren, indien hy hen op een rak dyx[49], daar ter zyde geen' uitvlucht was, betrappen konde. Twee roeyjaghten had hy by zich en booven achtien man' niet, en wild' het echter waaghen met dus een' vuist vol volx. Ziende hen ter gewenschte plaatse, spreiden zy zich en koomen ten deel van vooren, ten deel van achteren opklimmen. 'T weeke weeder had ook den dyk geweikt, en de paarden het noch quaadt genoegh zonder andere belemmering, alzoo zy dikwyls door de korst heen stapten en ten buik toe in de modder schooten. Versmaadende nochtans de weenighte, die hun 't hoofd bood, vorderden zy hunnen wegh, maar konden geen veirt maaken. Toen leggen de vrybuiters aan en naauwlyx een' scheut, oft ze deed eenen man sneuvelen. Voort vellen de voorste hunne spietsen zonder schroomte voor de speeren, die daarby in lengte niet haalen moghten, en dryven hen den achtersten toe. Daar worden zy eeven oevel gegroet en echter gedwongen, toom to wenden. Binnenwyle hadden de voorste herlaaden, en gingen hunn' eersten gang. 'T hel, gekneedt van de hoefslaaghen, werd hoe langer hoe murwer en 't eene ros by 't ander bleef steeken in ’t klamme slyk oft slibberd' op het gladde, in zyn eyghen en zyns meesters bloedt en schudde hem uit de zaadel. Dit vallen en opstaan, gins en weeder jaaghen, duurde, tot de gansche kornet, geschat op anderhalfhondert koppen, ter neer geworpen was’.

De rebellen bleven vooralsnog meester over het Haarlemmermeer, maar Don Fredrik en admiraal Bossu hadden inmiddels een plan gesmeed om vol in te zetten op de dijk bij het Huis ter Hart. De rebellen leken aan te voelen of hadden aanwijzingen dat de Spanjaarden op handen waren om een doorbraak te forceren, want op achtentwintig maart *‘voeren de geuzen kriskras over de Haarlemmermeer en stichtten brand op alle plaatsen, waar ze maar konden komen’*[50]. Mochten de Spanjaarden het Haarlemmermeer op kunnen komen dan konden ze in ieder geval van weinig schuilplekken in de omgeving gebruik maken en viel er geen eten van het land te halen.

Portret van Maximiliaan de Hénin-Liétard, graaf van Bossu. Hij was door Alva in 1567 tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht benoemd en admiraal van de koninklijke vloot in Spaanse dienst. Het portret is gemaakt in 1573 door Paulus van Wtewael. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-1892-A-17328.

[47] Hooft, P.C., p. 45-46.
[48] Zij bedreven een soort een vorm van piraterij in oorlogstijd (kaapvaart).
[49] Smal gedeelte van een dijk.
[50] Wouter Jacobsz.

Op negenentwintig maart, bij het krieken van de dag, werd de vrees van de rebellen waarheid en had een grote groep pioniers de opdracht gekregen bij Halfweg de dijk door te steken, waarbij tweeduizend haakbusschutters hen rugdekking gaven. Daarop voeren de rebellen over het Haarlemmermeer naar de dijk en bestookten hen. Toen de rebellen zagen dat het graven snel vorderde en de eerste schepen onder leiding van admiraal Bossu het Meer op kwamen sloegen ze op de vlucht[51].

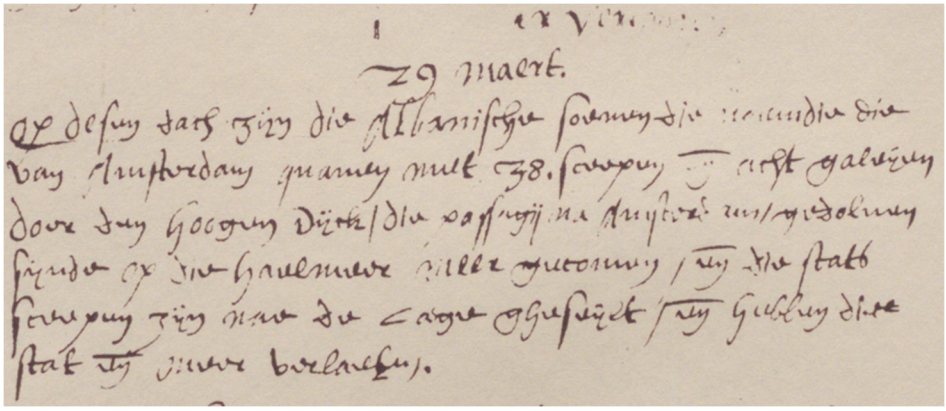

Fragment uit Verwers' 'Memoriaelbouck; dagboek van de gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581':
'Die meer verlooren 29 maert. Op desen dach zijn die Albanische, soe men die noemde, die van Amsterdam quamen, met 38 sceepen ende acht galeijen, doer den Hoogen Dijck (die passagij na Amsterdam) gedolven sijnde, op die Haelmeer meer gecomen, ende die stats sceepen zijn nae de Caege gheseijlt, ende hebben die stat ende Meer verlaeten'.
Noord-Hollands Archief, Inventarisnummer: NL-HlmNHA_151.3_9_0085.

Bossu probeerde hen te achtervolgen, maar er stak zo'n harde wind op dat van vijf van zijn schepen de sprieten braken en van een aantal de zeilen scheurden. Zonder dat het tot een treffen kwam, weken de schepen van de rebellen uit naar de Kaag. Bij de Kaag sloegen de rebellen een aantal palen in de mondingen van de watergangen naar Leiden, waarbij ze tussen de palen een ruimte overlieten waar slechts één schip tegelijk doorheen kon varen. Toen Bossu zag dat hij daar niets uit kon richten keerde hij om en voer terug naar de dijk waar de soldaten en pioniers nog waren. Daar liet hij ter verdediging van de doorgang een schans opwerpen en liet deze bezetten door driehonderd soldaten en voorzien van brons en ijzer geschut.

[51] Williams meldt in zijn verslag (p. 92) dat het om zo'n vijfenveertig schepen ging, waarvan de meesten groter waren dan die van de prins.

VII De twee vloten liggen op ramkoers

De doorbraak bij Huis ter Hart was een grote tegenslag voor de rebellen, want hierop begonnen de Spanjaarden met de bouw van een aantal schansen bij de oevers van het Meer en langs de wegen waarlangs de bevoorrading tot dan toe plaatsvond. Steeds meer toevoerlijnen werden afgesloten en met al deze schansen raakte Haarlem aan bijna alle kanten ingesloten.

Deel van de kaart met schansen en loopgraven ten (zuid)oosten van Haarlem uit het boek van militair ingenieur Carlo Theti uit 1589: 'Discorsi Delle Fortificationi, Espugnationi, & Difese delle Città & d'altri Luoghi … Libro Sesto: Discorso sopra l'assedio d' Arlem in Olanda'. Het zuiden boven. De kaart bevat nummers die in een aantal pagina's van een toelichting zijn voorzien. De watergangen en het Meer zijn met streepjes weergegeven. Tevens zijn de posities van de vloten weergegeven. Die Bayerische Staatsbibliothek, BSB-ID: 12344721.

De grootste schans van de Spanjaarden aan het Meer, 'La Goleta'[52], lag vrijwel direct ten zuiden van de Fuikvaart. Dit was dé schans die ervoor moest zorgen dat er vanaf het Haarlemmermeer via de Fuikvaart geen doorgang van levensmiddelen, wapens en buskruit naar de stad meer plaats zou vinden. Daarnaast boodt deze schans vanaf het land bescherming aan de aldaar en op de Liede gelegen vloot.

Eigen foto met zicht op de uitmonding van de Fuikvaart op de Ringvaart.

Verwer meldt dat de Spanjaarden na het aanleggen van de schansen, op drie april in Spaarnwoude bij het Penningsveer een gat begonnen te graven om zo via die vaarroute met de schepen het Meer op te kunnen komen. Blijkbaar wilden ze niet van de risicovolle doorgang bij Halfweg afhankelijk zijn en bood dit de gelegenheid om de doorgang bij Penningsveer te realiseren. Hierdoor werd het mogelijk om versterkingen aan te voeren om zo de Fuikvaart permanent af te sluiten en de directe omgeving met kanonvuur te bestoken.

Onderstaande kaart geeft, naast de ligging van schans 'La Goleta', een overzicht van het gehele gebied rondom Haarlem met de legerkampen, locaties van schansen en strategische punten[53]. Er lag bijvoorbeeld ook een Spaanse schans vlakbij de monding met de Liede. De schans op deze positie bij de ingang van de Liede moest de Spaanse vloot beschermen tegen invallen vanaf het Meer. Deze schans heeft, voor zover bekend, niet direct in een vuurlinie gelegen en was aangelegd voor het geval de Spanjaarden elders toch terrein zouden verliezen. Ook zijn de ligplaatsen van beide vloten en is de doorgang bij Penningsveer duidelijk weergegeven.

[52] De naam van de schans verwees naar een grote overwinning die Karel V in 1535 had behaald op de Ottomanen bij het fort La Goleta (La Goulette) in Tunis.

[53] Bernardino de Mendoza maakt overigens nog melding van de schansen 'El Higo' (de Fuikvaart) en 'La Higa' die zich beiden, ten oosten van La Goleta, direct aan of in het Meer zouden bevinden. Hier zou ook een schans met een bootbrug hebben gelegen. Antonio Trillo spreekt echter van een loopgraaf 'La Higa' en van een schans 'El Candilexo' die zich in de buurt van La Goleta zouden bevinden (p. 400 / folio 179). El Candilexo is op de kaart van Henri Masen weergegeven bij Penningsveer. Hoe het ook zij, het mag duidelijk zijn dat het rondom de monding van de Fuikvaart in het Haarlemmermeer een drukte van jewelste moet zijn geweest. Desondanks zijn deze schansen, behalve 'La Goleta', nergens op de plattegronden uit die periode getoond. 'El Higo' zou tot de Slag op het Haarlemmermeer in handen zijn gebleven van de rebellen, maar zij moesten zich na het terugtrekken hun vloot uiteindelijk overgeven, aldus Mendoza (p. 195 & 198-200).

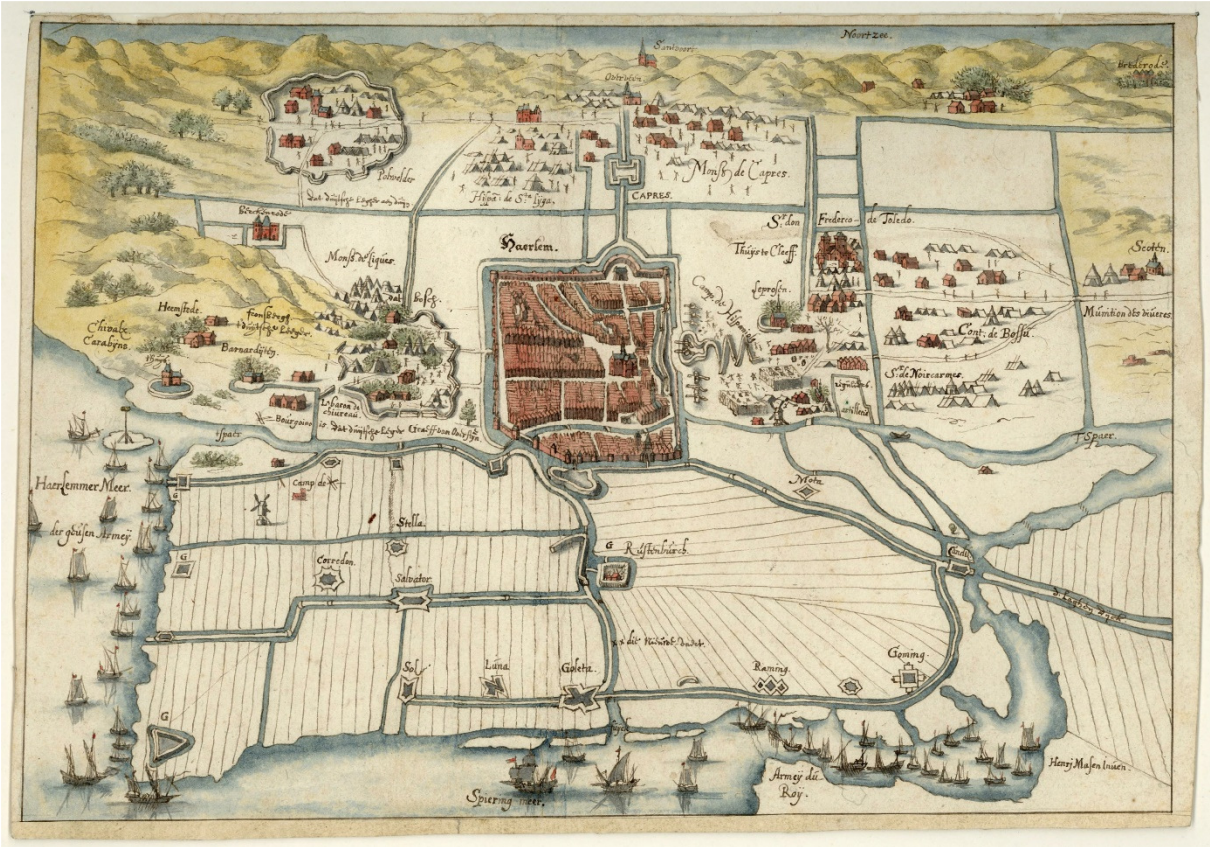

Pentekening van Haarlem en omgeving in vogelvlucht tijdens het Beleg door de Spanjaarden met diverse legerkampen en schansen, door Henri Masen in 1573. Het noorden rechts. Schansen met de letter 'G' zijn schansen van de rebellen. Noord Hollands Archief, Inventarisnummer: 43236.

Na het aanleggen van een groot aantal schansen probeerden de Spanjaarden de stad verder af te sluiten door een brug over de rivier het Spaarne te leggen. Zo wilden ze voorkomen dat de rebellen via deze route met schepen vanaf het Meer de stad alsnog konden bevoorraden. Op negen april schreef don Frederik aan Alva: *'Er kan hier (tussen de stad en het Meer) zelfs geen vogeltje meer ongestoord overvliegen'*.

Op dezelfde dag kwam de hulpvloot van Willem van Oranje, bestaand uit honderd schepen die hij uit Sluis, Leiden en Delft bijeen had gebracht, aan bij Haarlem. Direct begonnen de Spaanse vloot en die van de rebellen met elkaar te schermutselen. Vanaf de middag tot aan de avond bestookten ze elkaar met kanonnen. Hierbij werd één schip van de rebellen tot zinken gebracht, maar verder geen resultaat van betekenis geboekt. De rebellenvloot trok zich terug en ging voor anker bij de Ton[54].

[54] Ten behoeve van de drukke scheepvaart van en naar Haarlem over het Haarlemmermeer waren enkele bakens op bepaalde belangrijke punten van de oevers opgesteld. Men onderscheidde zogenaamde tonnen, die dezelfde dienst deden als boeien, maar geen licht uitstraalden en 'lantaarns' ofwel 'vuurbakens', die dat wel deden. Zo'n ton stond bij Heemstede bij de monding van de rivier het Spaarne om ervoor te zorgen dat de schippers bijtijds de ingang naar het Spaarne konden vinden.

De vloten op het Meer

Voor de strijd op het water huurde een stedelijke of gewestelijke overheid dan wel de vorst zelf schepen en bemanning bij reders en benoemde een admiraal[55] voor een bepaalde periode. De schepen die zich in het strijdgewoel mengden zullen met name kleine en middelgrote schepen met een beperkte diepgang zijn geweest, die op (ondiepe) binnenwateren konden worden ingezet. Op basis van geschreven bronnen zijn een aantal scheepstypen te onderscheiden. Hier zaten allerlei varianten tussen, van zelf geïmproviseerde galeien tot omgebouwde vissersboten en koopvaardijschepen.

Galei

De galei was in de strijd een belangrijk vaartuig[56]. Voordeel van de galei was dat deze niet van de wind afhankelijk was en door roeiers kon worden voortgebracht. Verwer spreekt in zijn 'Memoriaelbouck' meerdere malen van *'boeijers'* en noemt ook een *'cleijne jachtgaleij'*[57]. Verder kende men in de zestiende eeuw nog kleine galeien, galjoten, met vrijwillige of geronselde roeiers.

Vlieboot

Wouter Jacobsz heeft het over ongeveer zesentwintig *'smakschepen'* die een onderdeel van het leger van de koning zijn[58]. Roger Williams spreekt in zijn verslag van *'sixty boyes and cromsters; of which, sixe were galliots and friggats'*[59].

Karveel:

Willem van Oranje heeft het over het uitrusten van karveelschepen voor het Haarlemmermeer en Mendoza maakt in zijn verslag melding van een *'Caravela'*[60]. Fruytiers meldt in zijn verslag over het Beleg van Leiden dat de Spanjaarden gebruik maakten van *'seeckere Creveels ende andere scheepen ende schuyten'* op het Haarlemmermeer[61].

Scheepsmodel van een vlieboot omstreeks 1580 uitgevoerd als oorlogsjacht, vervaardigd door I.G. de Visser. De smalle vloot van de prins van Oranje bestond voor een groot deel uit dergelijke vlieboten. Foto beschikbaar gesteld door het Fries Scheepvaartmuseum te Sneek, Objectnummer: FSM-2017-003.

Schuit:

Verwer en Wouter Jacobsz hebben het onder andere over *'plempscuijtgens'* (vissersbootjes), *'molenschuit'*, *'roijschuijten'*, *'tochtschuijten'* en *'turffschuijten'*. Mendoza heeft het in zijn boek meerdere malen over het gebruik van *'charrúas'*[62]. Dit waren kleine sterke boten, die meestal werden gebruikt als sleepboot of als transportschip. In tijden van oorlog werden bewapende charrúas ingezet op rivieren en kanalen als deze het doelwit waren van oorlogshandelingen[63].

---

[55] In vroeger tijden voerde de admiraal het bevel over de vloot vanaf een schip in het centrum en liet zich daarbij assisteren door één of twee onderbevelhebbers (vice-admiraals).
[56] Verwer spreekt van een viertal *'galeijen'* dat in Haarlem gebouwd werd en van de Amsterdammers die galeien gebruikten bij het graven van het gat bij Penningsveer. Admiraal Bossu schreef een brief vanaf zijn galei bij Haarlem op drie mei 1573 (Kooij, B., tekst 73, p. 216). Bernardino de Mendoza heeft het over *'galera'*, vrij vertaald een soort kombuis, Mendoza, B. de, p. 193. Willem van Oranje heeft het in één van zijn brieven over een commissie als vice-admiraal over de schepen en galeien op de Haarlemmer, Leider- en andere meren, Huygens ING, briefnummer: 2553. Jan van Hout geeft aan dat de stad Leiden op elf juni 1573 een bedrag heeft betaald voor de kost en inwoning voor de officier die verantwoordelijk was voor het geschut van de *'Grote Galeye van Haerlem'*, Erfgoed Leiden en Omstreken, 0501 Inventaris van het Archief der Secretarie van de stad Leiden, Inventarisnummer: 724, p. CXXXI.
[57] Verwer, W.J., op zes maart 1573, respectievelijk twaalf en negentien oktober 1574.
[58] Jacobsz, W., p. 112.
[59] Zestig heuen (een soort schuit) en kromstevens, waarvan zes als galeien en fregatten. Williams, R., p. 89.
[60] Huygens ING, briefnummer: 2736 & Mendoza, B. de, p. 195.
[61] Fruytiers, J., p. 6.
[62] Mendoza, B. de, onder andere p. 190 & 223.
[63] Kooij, B., p. 327

Terwijl de vloten elkaar op het Meer bestookten, probeerden de Haarlemmers met een aantal schepen de door de Spanjaarden aangelegde brug over het Spaarne door te zeilen en te vernielen. De brug was echter zo stevig dat de schepen erin vast kwamen te zitten en de Haarlemmers de aftocht moesten blazen. Op elf april deden de rebellen voor de tweede maal tevergeefs een poging de Spanjaarden te verdrijven, waarbij de Spanjaarden twee galeien van de rebellen tot zinken brachten. Op dezelfde dag bericht Wouter Jacobsz dat op het Haarlemmermeer voor Haarlem een schip uit Gouda in de grond was geboord en dat de rebellen hun schepen niet ver van de Kaag in veiligheid hadden gebracht.

Tussen wal en schip

De Hoornsche Courant vermeldt op twee mei 1854 dat '*Dezer dagen in de gronden van het Haarlemmermeer, toebehoorende aan den heer B. A. baron van Verschuer, eenige oude voorwerpen gevonden zijn, te weten een oud scheepskanon, denkelijk uit de 16e eeuw*'. De gronden die Bartold Arnold Baron van Verschuer na de drooglegging van het Haarlemmermeer kocht, waren hoofdzakelijk gelegen aan de Ringdijk en Spieringweg. Ze waren gemakkelijk te bereiken vanaf zijn landgoed in Bennebroek. Het is niet duidelijk of dit kanon in zijn bezit is gebleven of dat hij dit aan een museum geschonken of verkocht heeft. Tijdens het graven van de drieënzestig kilometer lange Ringvaart (van 1839 tot 1845) en de periode na het droogleggen van het Haarlemmermeer in 1852 zijn vele scheepswrakken en voorwerpen gevonden, maar zijn opvallend weinig bodemvondsten in musea terecht gekomen.

Reproductie van een foto genomen door Maarten J. Doedes, Lisserbroek, waarop werklui staan die in 1917 bezig zijn met het uitdiepen van de Lissertocht. Van 1840 - 1845 hebben polderjongens, komend uit heel Nederland, op soortgelijke wijze de Ringvaart gegraven en de Ringdijk opgeworpen. Ze sliepen in hutten van riet en stro en verhuisden telkens met de graafwerkzaamheden mee. Noord-Hollands Archief, Inventarisnummer: 7796.

Jonkheer Gevers van Endegeest, Lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal en Voorzitter der Commissie van beheer en toezigt over de droogmaking van het Haarlemmer- Meer schrijft in zijn boek over de drooglegging van het Meer dat de bevolking uit de omtrek het Meer leegroofde en plunderde. De grote oppervlakte van het te bewerken land in combinatie met het beperkte toezicht en het feit dat veel arme arbeiders de graafwerkzaamheden hebben verricht, heeft ertoe geleid dat veel van de vondsten verloren zijn gegaan door onachtzaamheid of ongemerkte verkoop aan handelaren. Van Boekel heeft een poging gedaan om in een tweetal artikelen in het Weekblad van Haarlemmermeer van zesentwintig mei en twee juni 1882, te beschrijven wat er zoal tot die tijd 'veilig' gesteld zou zijn[64].

Dat de strijd, naarmate het conflict langer duurde, tussen Amsterdam en de overige Hollandse steden steeds feller werd en men lijnrecht tegenover elkaar stond is op vier april treffend door Wouter Jacobsz omschreven:

Men zag de grote verbittering van de ene stad tegenover de andere, zodat de bewoners niet met elkaar mochten omgaan. Ook in geval een van de zijnen, of dat nu ouders, kinderen, broers, zussen, vrienden of andere familieleden betrof, ziek of zelfs dood was, dan was het niet toegestaan naar hen toe te gaan om hen te bezoeken of een lijkdienst voor hen te houden. En ook als je beste vriend was overleden, dan kreeg hij dezelfde behandeling als een dier: priesters werden er niet bij betrokken, een grafdelver groef een gat en gooide hem weer dicht. Men had geen weet van een uitvaart en zag niemand rouwkleding dragen. Als iemand bij toeval onderweg iemand anders uit een vijandige plaats tegenkwam, dan was hij verloren. Hij kon er zeker van zijn dat hij beroofd zou worden van lijf óf goed, of van lijf én goed, óf hij moest een flinke losprijs betalen. Velen zijn inderdaad opgehangen, alleen omdat zij uit een andere plaats kwamen.

[64] Gebaseerd op de inventarisatie van L.J.F. Janssen, conservator bij het Museum van Oudheden te Leiden.

Op twaalf april ging de strijd onverminderd verder, aldus Wouters Jacobszn:

Op deze dag hadden de geuzen hun oog laten vallen op het Huis ter Hart en waren van plan het in te nemen, maar die van ons waren daartegen. Dus werd die plek beter dan voorheen voorzien van schansen, grof geschut en manschappen. Op de veertiende april kregen de boeren met trompetgeschal, weer onder dreiging van lijfstraffen, het bevel naar het Huis ter Hart te gaan. Er was sprake van dat men de zeedijk weer ging dichtmaken (waardoor onze schepen de Meer op waren gevaren), omdat ons leger een andere doorgang had om door Spaarndam naar Amsterdam te komen.

Mogelijk had dit ook met de dreiging van de Watergeuzen uit het Noorderkwartier te maken. Zij konden het gat in de dijk bij het Huis ter Hart benutten om aansluiting te zoeken bij de vloot van de prins die reeds bij Haarlem lag. De route via Penningsveer was voor de Spanjaarden minder risicovol en beter beheersbaar.

De rebellen gaven niet op en probeerden een aantal keren vanaf hun vloot bij de Vijfhuizerpolder en Schalkwijk via de oevers van het Meer op te rukken naar de Spaanse schansen. Met name de strategisch gelegen schans bij de Fuikvaart moest het ontgelden. Hierbij vonden een aantal hevige gevechten plaats, maar het lukte niet een resultaat van betekenis te halen. De rebellen startten daarop met het aanleggen van een aantal schansen aan de oevers van het Meer en brachten hier vanuit hun schepen geschut naartoe.

In de ooggetuigenverslagen wordt aangegeven dat de rebellen meerdere schansen hadden, de vele andere verschansingen en verdedigingswerken niet meegeteld. Een aantal daarvan lag aan de oostelijke en zuidelijke oever van het (schier)eiland de Vijfhuizerhoek (de Vijfhuizerpolder)[65]. Er wordt in meerdere bronnen gesproken van een grote schans, direct gelegen aan het Meer.

[65] Het is onduidelijk hoeveel schansen de rebellen precies hadden. Alva spreekt in zijn brief van negenentwintig mei van elf schansen (Kooij, B.). In een brief van een anonieme particulier van dertig mei (Kooij, B.) wordt gesproken van vijf schansen die aan de oever van het Meer zijn ingenomen. Ook Antonio Trillo spreekt in zijn kroniek van vijf schansen rond de monding van het Spaarne in het Haarlemmermeer (p. 402/ folio 179). Kolonel Roger Williams van het Engelse contingent beschreef in zijn verslag over de Slag op het Haarlemmermeer: *'hierdoor gingen onze beide schansen verloren'*. Misschien doelde hij alleen op de schansen die door de Engelsen bemand waren. Don Frederik schrijft vervolgens op dertig mei *'De rebellen hadden in totaal zeven schansen, de vele andere verschansingen en verdedigingswerken niet meegeteld. In de laatste schans hielden de geuzen dapper stand, maar ook deze werd ingenomen'.*

Eigen foto met zicht op het gebied in Vijfhuizen waar de grote schans van de rebellen kan hebben gestaan. Om de huidige locaties van de verdwenen schansen op strategische posities aan de randen van het Haarlemmermeer in kaart te kunnen brengen, is het goed om te beseffen dat de omvang en vorm van het Meer in de loop der eeuwen is veranderd. H.J. Backer heeft in zijn 'Kaart van de Haarlemmermeer met daarop aangegeven de uitbreiding door landafslag vanaf 1531 tot 1808' uit 1838 bij benadering de ontwikkeling van 'de Waterwolf' gedurende de decennia getracht weer te geven. Het gebied op bovenstaande foto was ten tijde van de strijd land. Daarna is het land door turfwinning en afslag onderdeel van het Meer geworden, waarna het in 1852 is drooggelegd.

De schans aan de rand van het Meer kon de rebellenvloot beschermen en daardoor kon de toegang tot het Spaarne verdedigd worden. Tegelijkertijd konden de rebellen nauwlettend in de gaten houden hoe de vloot van de Spanjaarden zich op het Meer gedroeg. Zoals later zou blijken werd dit uiteindelijk een onhoudbare situatie, omdat de Spanjaarden in de weilanden, op cruciale posities langs wegen en sloten dichter bij de stad steeds meer schansen en loopgraven aanlegden. Hierdoor werd de toegang tot de stad alsnog geblokkeerd.

Intussen breidde de vloot van de rebellen zich verder uit, doordat een aantal galeien en andere oorlogsschepen zich bij de vloot voegden. Blijkbaar waren de Spanjaarden toch niet helemaal gerust op het boeken van een eenvoudige overwinning, want Wouter Jacobsz beschrijft op negenentwintig april dat vanuit Amsterdam een paar oude schepen naar Haarlem werden gebracht om ze daar bij de schans 'La Goleta', bij de monding van de Fuikvaart, af te zinken. Met deze tactiek hoopten de Spanjaarden te voorkomen dat, mocht de schans onverhoopt verloren gaan, de schepen van de rebellen zonder problemen de Fuikvaart op zouden kunnen varen.

Uit al deze acties blijkt dat beide partijen zich aan de ene kant aan het ingraven waren en aan de andere kant regelmatig elkaars sterkte aftastten door op het water elkaar op te zoeken. Het was een kwestie van tijd, voordat er een grote confrontatie plaats zou vinden.

De strijd in het nieuws

Door de toenemende belangstelling voor oorlogsverhalen en de groei van het drukkerswezen werd het mogelijk oorlogsnieuws en propaganda op commerciële schaal te verspreiden in de vorm van pamfletten en vlugschriften. De eerste voorlopers van de moderne krant stammen uit het begin van de zestiende eeuw. Dat de strijd om het Meer en het beleg van Haarlem destijds grote nieuwswaarde had, blijkt uit het feit dat er meerdere nieuwsbrieven zijn die, niet geheel onpartijdig, verslag doen van de gebeurtenissen.

Warhafftige/ vnd
Gewisse Newe zeitung
was sich den 25. 28. Martij nach dem 25. Aprilis/ den achten Maij dises 73. Jars vor Harlm vnd auff der See/ zwischen den Prinzischen vnnd Duc de Albischen Kriegsvolck / mit Stürmen vnd Schlagen zugetragen hat/ rc.

Warhafftige/ vnd
Gewisse Newe zeittung
alles des/ so sich vor Harlem vnd auff der See seither Ostern biß den 8. May dises 73. Jar / mit Sturmen vñ schlagen/ zwischen des Pringen von Oranien/ vnd jhrer widerpart dem Cardinalischen Duca de Alba kriegsvolck verlauffen vnd zutragen hat.

Newe Zeitung.
Eigendtliche Vnnd
Warhafftige Erzelung / Wie es sich zugetragen zwischen dem Princen von Vranien / vnd dem Hertzogen von Alba / Wie sie sich auff dem Wasser/ oder das Haerlemsche Meer/ geschlagen/ desselbigen gleichen auff dem Land/ Vnd wie das Princen volck durch hülff Gottes das Haerlemsche Meer widerumb frey gemacht. Geschehen den xiiij. Aprilis/ dieses jetztlauffenden LXXiij. Jars.

Koppen van nieuwsbrieven uit 1573 die berichten over het verloop van de strijd op en om het Meer. 999/Hist.pol.3,754. Bayerische Staatsbibliothek, BSB-ID 12535532 & Universitätsbibliothek Heidelberg, VD16 ZV 23486 & Universiteitsbibliotheek Utrecht, Catalogus van Someren I, Nummer 57.

Dat heerschappij over het Haarlemmermeer, naast het isoleren van Haarlem, om nog een andere reden van groot belang en een beslissende slag dus onvermijdelijk was, blijkt uit onderstaand afschrift van een ontcijferde brief van Don Frederik aan de hertog van Alva. Het legerkamp boven Haarlem, op zeven mei 1573[66].

Vanochtend ontving ik het bericht dat de rebellen zich meester hebben gemaakt van de dijk die tussen Amsterdam en Ouderkerk loopt. Op deze dijk, die tevens de rechtstreekse weg is tussen Utrecht en Amsterdam, zijn zij razendsnel schansen aan het bouwen. Kort daarop werd mij bericht dat de rebellen vervolgens vanaf deze dijk de dijk tussen Muiden en Amsterdam zijn opgegaan om hem te bezetten en van schansen te voorzien. Deze dijkweg is tegelijk de weg die van Amsterdam naar Naarden loopt. Zo hebben de rebellen nu de twee wegen afgesloten waarlangs de levensmiddelen naar ons leger vervoerd worden. U kunt zich voorstellen in wat voor een moeilijk parket deze situatie mij kan brengen, want het zal duidelijk zijn dat als wij de vijanden niet van die dijken gooien, ik gedwongen word het belegeren van Haarlem te staken wegens gebrek aan voedsel. Vervolgens vernam ik dat de rebellen die dit allemaal hadden gedaan, afkomstig waren van de vloot die ze op het Haarlemmermeer hebben liggen en dat zij gisteravond met vijftig tot zestig schepen het Meer waren overgevaren om hun acties uit te voeren…

[66] Kooij, B., p. 217-218.

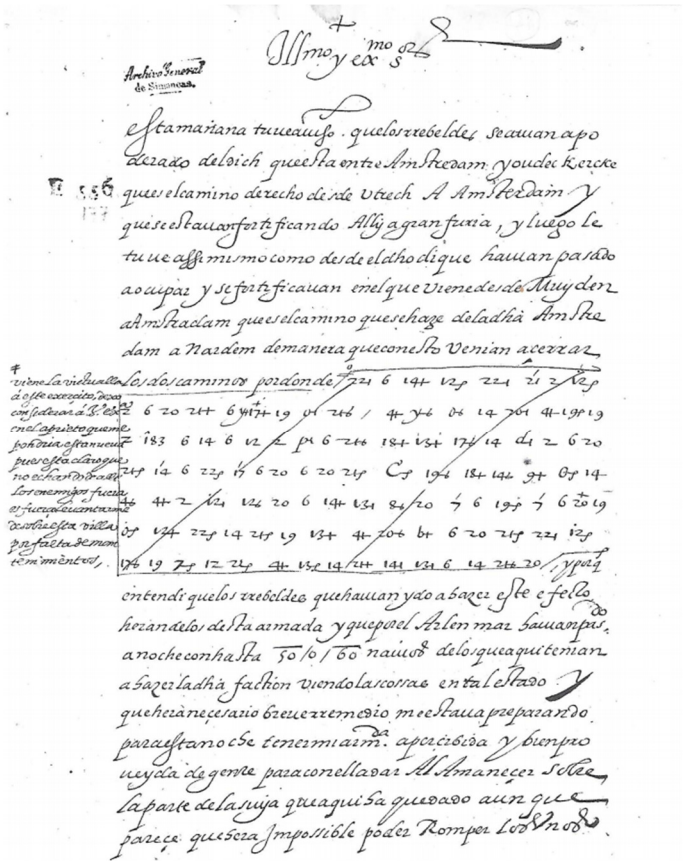

Eerste bladzijde van de brief van 7 mei 1573 van Don Frederik aan zijn vader, de Hertog van Alva. Een gedeelte is in cijferschrift met de ontcijfering in de kantlijn. Kooij, B., p. 229 behorende bij tekst 74 op p. 217-218. España, Ministerio de Educacion, Cultura y Deporte, Archivo General de Simancas, Secretaría de estado, Negociacion de Flandes, Papeles de Estado, leg. 556, folio 177.

Het Amsterdamse stadsleger kwam hierop vrijwel direct in actie met een poging het verzet te breken, terwijl op hetzelfde moment zeven vendels genietroepen vanuit Weesp kwamen aangemarcheerd, die op weg waren naar Haarlem. Deze overmacht werd de rebellen teveel en de dijken kwamen zo weer in handen van de Spanjaarden.

Don Frederik vervolgt de uiting van zijn zorgen aan Alva in een andere brief van diezelfde dag. Na overleg met de leden van de krijgsraad is zijn advies om in actie te komen[67]:

Wij maken ons grote zorgen over de dijken die hier in de omgeving liggen, en over de rebellen die steeds maar in de buurt van die dijken zijn, waarbij ze vandaag de ene dijk en morgen weer een andere dijk bezetten. Met hun vloot die ze op het Haarlemmermeer hebben, kunnen ze zeer snel naar elke gewenste plek varen. Om dergelijke moeilijke situaties in de toekomst te voorkomen, en om op korte termijn de strijd om Haarlem en daarmee in heel Holland definitief te kunnen beëindigen, is het van groot belang dat wij tegen hun vloot optreden. En zodra wij onze vloot terugtrekken en haar naar haar basis in Amsterdam laten terugkeren zonder tegen hun vloot te hebben opgetreden, geven wij hen nog meer ruimte om ons te dwarsbomen met het bezet houden van de dijken. Daarbij kunnen ze de belegering van Haarlem op duizend-en-een andere manieren tegenwerken. Alle aanwezigen waren het hiermee eens. Ik sluit mij bij hen aan, temeer daar ik zie hoe gemotiveerd Bossu in dezen is. Bossu heeft mij gezegd dat hij door slechts twintig schepen aan zijn vloot toe te voegen en met Gods hulp de vloot van de ketters kan vernietigen. In Amsterdam kunnen zijn schepen in slechts twee dagen klaargemaakt worden, want hij wil geen geschut aan boord hebben maar ze alleen met krijgsvolk laten bemannen. Daarop is hij naar Amsterdam vertrokken om deze voorstellen te bespreken met drie of vier kapiteins in wie hij het meest vertrouwen stelt. Morgen keert hij terug met het definitieve besluit over wat er gedaan moet worden. Mochten zijn overwegingen in deze kwestie niet veranderd zijn, dan laat ik hem weer naar Amsterdam gaan om daar zijn schepen klaar te maken. Hij gaat dan deze onderneming uitvoeren, tenminste als U mij hierin geen andere bevelen geeft.

[67] Kooij, B., p. 218-219.

Daarom zend ik vandaag deze koerier naar U toe met aan U het dringende verzoek de man per ommegaande naar mij terug te voeren met Uw bevelen betreffende deze zaak.

Ik vertrouw erop dat God U een goede afloop van deze onderneming zal verlenen. Ik neem hierbij in aanmerking dat wij ten opzichte van deze verraders in het voordeel zijn, in de eerste plaats omdat wij voor de goede zaak strijden, en verder wat betreft krijgsvolk, geschut, schepen en alle andere zaken. Weest U ervan overtuigd dat alles wat wij hier willen bereiken, van deze actie afhangt.

De strekking van deze brieven laat niets aan de verbeelding over en geeft duidelijk weer hoe de rebellen de guerrilla-tactiek toepasten. Het was voor de Spanjaarden van groot belang om controle over het Meer te krijgen, zodat hun aanvoerlijnen niet doorbroken zouden worden en ze vanwege gebrek aan materieel en levensmiddelen het beleg moesten opgeven.

Op negen mei bericht admiraal Bossu in een brief aan de hertog van Alva dat het plan uitgevoerd is en dat hij klaar is voor de strijd. Naast een motivering van zijn vertrouwen in een overwinning geeft hij ook het belang aan van het hebben van een vloot om het verzet in Holland te kunnen breken[68]:

… Gezien het belang van een dergelijke actie en omdat voor Holland onze macht ter zee afhangt van dit kleine vlootje, waarop de beste soldaten en de beste artillerie van het hele leger zijn geplaatst, heb ik geen besluit willen nemen zonder eerst de raad van kapitein Logrono en van vier of vijf van de meest ervaren zeekapiteins in te winnen. Al deze personen waren van mening dat met twintig schepen extra wij het erop kunnen wagen. Een groot deel van onze schepen is immers beter voorzien van artillerie dan die van de rebellen en heeft ook een betere bemanning; wel beschikken de rebellen over meer schepen dan wij…

Scheepsgeschut

De introductie van gietijzeren geschut rond het midden van de zestiende eeuw, voor die tijd genoot bronzen geschut de voorkeur, maakte het economisch mogelijk om schepen veel zwaarder te bewapenen dan voordien. Een gietijzeren kanon was weliswaar zwaarder dan een bronzen versie van hetzelfde kaliber, maar kostte eind zestiende eeuw slechts een vijfde van de prijs van een bronzen kanon. Niettemin werden bronzen en ijzeren geschut nog lang naast elkaar gebruikt en genoot brons aanvankelijk nog de voorkeur, omdat men de techniek van het gieten van brons beter beheerste en de kans op barsten of ontploffen van bronzen geschut kleiner was. Doordat de vloten in de eerste jaren van de Opstand vooral uit relatief kleine schepen van zelden meer dan tweehonderd ton bestonden, konden zij slechts enkele stukken geschut aan bewapening voeren. Het kaliber betrof tussen één tot zes pond; slechts enkele stukken konden tot een kaliber van dertien pond afvuren. Alleen geschut dat kogels van acht pond of meer kon afvuren, was in staat de wanden van de schepen te versplinteren of te doorboren en ze tot zinken te brengen.

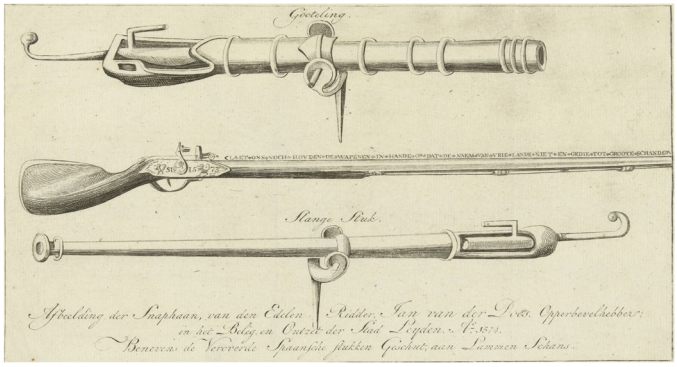

Snaphaan met jaartal 1573 van Johan van der Does en twee na het beleg van Leiden buitgemaakte stukken Spaans geschut. Afbeelding omstreeks 1772-1774 toegeschreven aan Johannes le Francq van Berkhey. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-OB-79.595.

De lichte kanons konden alleen worden gebruikt op korte afstand tegen zeilen, tuigage en bemanning. Dit geschut werd vaak op een onderstel of rolpaard aan dek geplaatst of op de reling bevestigd aan draaibare haken (zie de eerder besproken in Halfweg gevonden draaibas). Het was zeer bruikbaar vlak voor of tijdens het enteren om vijandelijke schepen stuurloos te maken.

[68] Kooij, B., p. 223.

Terwijl de voorbereidingen voor een confrontatie op het Meer in volle gang waren beschreef Julián Romero, een Spaanse bevelhebber, op drieëntwintig mei in zijn verslag aan Alva hoe het de rebellen toch nog steeds lukte om vanuit de stad tussen de Spaanse linies door te glippen en zo hun vloot te bereiken[69]:

Het is een huiveringwekkende gedachte dat zij moeiteloos de stad uitgaan en springend over de sloten in de velden tussen onze schansen door glippen; vanaf de stad tot aan hun vloot moeten ze wel meer dan honderd sloten en vaarten passeren waarvan sommige bijna zes meter breed zijn… Voorts beschikken ze over een grote hoeveelheid stokken om mee te springen. Dit zijn dikke maar hele lichte stokken, langer dan pieken[70]. Aan de bovenkant heeft de stok net als een piek een ijzeren handgreep en aan de onderkant zit een schijf ter grootte van een schoteltje zodat de springer niet in de modder van de sloten wegzakt.

Een andere manier waarop de Haarlemmers de vloot bij het Meer wisten te bereiken was door gebruik te maken van bootjes die waren beladen met ladders en planken om daarmee bruggen over de sloten te leggen. Eerst legden ze de ladders neer en daar bovenop kwamen dan de planken die op de ladders werden vastgebonden.

Vervolgens schreef Julián Romero dat, om dit doorsluipen te voorkomen, iedereen in zijn leger iedere nacht op wacht stond of wachtrondes liep. De soldaten die wachthielden bij het Meer stonden daar zonder kousen aan en met het water tot aan de knieën.

Doordat de Spanjaarden de mogelijke aanvoerroutes over land en water intensief bewaakten werd het steeds moeilijker op deze manier levensmiddelen en kruit de stad in te krijgen en tussen de vloot en de stad te communiceren. Vanaf half mei begint de honger de inwoners van Haarlem in zijn greep te krijgen. Het voedsel wordt geregistreerd en gerantsoeneerd. De rebellen moesten op korte termijn in actie komen om te voorkomen dat Haarlem zich door nood gedwongen over moest geven.

[69] Kooij, B., p. 232.
[70] Ook wel verrejager genoemd met een lengte van drie tot vijf meter.

VIII De rebellen lijden schipbreuk

Eind mei komen de rebellen in actie om een doorgang naar de stad te forceren. In een afschrift van de brief van secretaris Esteban de Ibarra aan secretaris Juan de Albornoz wordt beschreven wat er precies gebeurde en waarom de rebellen in actie moesten komen. Het legerkamp boven Haarlem, zesentwintig mei 1573[71].

In de nacht van vijfentwintig op zesentwintig mei zagen schildwachten van de Spanjaarden dat er vanaf de vloot van de Watergeuzen een vuurteken werd gegeven en dat dit door de stad met eenzelfde vuurteken werd beantwoord. Don Frederik had inmiddels van een aantal gevangenen vernomen wat deze vuurtekens betekenden. Er werd geprobeerd met achthonderd man aan land te komen om zo tachtig personen te beschermen die elk een zak kruit van ongeveer vijfentwintig pond bij zich hadden. Deze mannen waren vastbesloten de stad binnen te komen en als dat niet lukte dan wilden ze liever sterven, want de Haarlemmers hadden hen laten weten dat er in de stad geen korrel buskruit meer te vinden was. Naast het oplopende voedseltekort was er dus ook steeds minder buskruit beschikbaar om eventuele Spaanse aanvallen af te slaan. Hierop alarmeerde Don Frederik zijn leger en liet voor de officieren in de kwartieren een aantal orders uitgaan. De wegen en waterwegen werden zo snel mogelijk qua bewaking verscherpt.

Een Watergeus. Ingekleurde prent door Abraham de Bruyn in of voor 1581 uit het boek 'Omnium pene Europae, Asiae, Aphricae atque Americae gentium habitus'. The New York Public Library, the Vinkhuijzen collection of military uniforms (Amsterdam 1910). Image ID: 94228.

De Watergeuzen zetten inmiddels vanaf hun vloot op drie plekken tegelijk de aanval in op de Spaanse linies. Op de noordelijke oever van het Meer werden manschappen afgezet. Vijfentwintig tot dertig schepen van de Watergeuzen hesen de zeilen om het Haarlemmermeer op te voeren tot ze, ter hoogte van de Fuikvaart, recht tegenover de vloot van de Spanjaarden en schans La Goleta kwamen te liggen. Onder luid geschreeuw begonnen ze de Spaanse schepen te bestoken, waarbij ze aangaven een zeegevecht te willen beginnen. Vanuit een andere richting kwamen nog eens twintig schepen aangevaren naar een plek ter hoogte van Heemstede, waar een deel van de ruiterij van de Spanjaarden was gelegen. Ook vanuit de stad zelf probeerden de Haarlemmers een uitval te doen richting het Bos, aan de zuidkant van de stad. Op dat moment kozen de Spanjaarden ervoor om vanuit de overige stellingen de stad aan te vallen. Anderhalf uur lang was Haarlem omgeven door vuurgevechten. De wachten van de Spanjaarden waren echter goed voorbereid en zo oplettend en hun overmacht te groot, zodat de acties van de rebellen op niets uitliepen en ze gedwongen werden zich terug te trekken. Als er al mannen zijn geweest die het buskruit in de stad af konden leveren dan zullen dat er niet veel geweest zijn en was het kruit hoogstwaarschijnlijk nat, omdat ze diverse slootjes moesten oversteken om de stad te bereiken.

[71] Kooij, B., p. 235-236.

Don Frederik beschrijft in een afschrift van de brief aan de hertog van Alva op dertig mei wat er daarna is gebeurd[72].

In de avond van dinsdag zesentwintig mei kwam de graaf van Bossu in ons legerkamp aan, en diezelfde nacht arriveerden de eenentwintig schepen die ik in Amsterdam had laten optuigen, om zich te voegen bij de schepen die al op het Meer gereed lagen[73]. De hele woensdag en een deel van de nacht was men bezig de schepen te voorzien van levensmiddelen, buskruit en andere munitie; ook werden er twaalf vendels Spaanse infanterie, één vendel Hoog-Bourgondiërs, drie Nederlandse en twaalf Waalse vendels ingescheept.

In de nacht van woensdag op donderdag had ik een lang onderhoud met de graaf van Bossu, waarbij we de beste methode bespraken om de vloot van de rebellen op te zoeken, die heel dicht bij hun schansen bleef liggen.

Ook werd besloten hoe gehandeld moest worden als het op een gevecht aankwam. Daarbij moest Bossu de positie van de rebellenvloot goed in de gaten houden. Verder bespraken we alle andere zaken die noodzakelijk waren voor het welslagen van deze onderneming.

Om vier uur in de ochtend begon Bossu met zijn schepen vanuit zijn ligplaats in de Liede weg te varen. Deze waterweg is zo smal dat er slechts één schip tegelijk doorheen kan varen. Het duurde tot negen uur voor de hele vloot op het Meer was aangekomen en daar in goede formatie lag. Intussen hadden de rebellen hun vloot in twee eenheden verdeeld, maar zodra ze mijn vloot ontwaarden zeilden ze naar elkaar toe om samen één macht te vormen. Nadat ze op het land hun schansen met krijgsvolk hadden bezet, voeren ze op onze vloot af, met de wind in hun voordeel en met de bedoeling tot de aanval over te gaan.

Bossu, die ook al met zijn vloot over het Meer voer, deed zijn uiterste best de vijanden de wind uit de zeilen te nemen. Zo voeren de twee vloten verder waarbij ze al manoeuvrerend hun uiterste best deden de wind in hun voordeel te krijgen.

Toen ik zag dat de vijandelijke vloot ver van zijn schansen was geraakt, gaf ik baron de Chevreaux en monsieur de Liques het bevel om met vierhonderd haakbussers van hun regimenten via de oever van het Spaarne zuidwaarts naar de oever van het Meer te gaan. Daarbij moesten ze alle schansen bestormen die de rebellen daar langs de oever hadden liggen. Kapitein Artajona, die in de schans Romerillo zat, droeg ik op met tweehonderd Spaanse haakbusschutters de vijandelijke schansen aan te vallen die daar in de buurt lagen. Vanuit de schans La Goleta, waarin ik mijzelf bevond, liet ik een grote groep Spaans en Duits krijgsvolk zich bij de soldaten van Artajona voegen om gezamenlijk tot de aanval over te gaan. Hiermee was de weg naar de zuidelijke oever van het Meer afgesloten. Al deze soldaten, ja, iedere man op zijn eigen post, deden hun werk zo goed dat zij de vijanden uit hun schansen verjoegen; sommigen vluchtten naar een schans die ze vlakbij het Meer hadden, weer anderen sprongen het water in waarna een aantal boten van hun vloot hen uit het water ophaalde. Daarop omsingelden onze troepen deze schans waarin de rebellen hun toevlucht hadden gezocht[74].

[72] Kooij, B., p. 243.

[73] Wouter Jacobsz geeft op vijftien mei al een vermelding dat twintig schepen uitgerust met veel geschut naar de Meer voeren, maar op zesentwintig mei meldt hij dat '*ook de andere schepen die in Amsterdam uitgerust waren via Haarlem naar de Meer zijn gevaren'*.

[74] Don Frederik schrijft vervolgens op dertig mei dat de rebellen in de laatste schans dapper stand hielden, maar dat ook deze werd ingenomen. Zo werden alle zeven schansen binnen twee uur veroverd. Verwer schrijft in zijn 'Memoriaelbouck': *daer lach een schans ende die worden twee of drie reijsen bestoock, daer die Geusen of Prince sceepen bij geleegen hadden. Maer die in die schans waeren sterck 150 mannen ende siende, dat zij dus deerlijck ende verradelijck verlaten waren ende dat zij cost noch cruijt en hadden, hebben die van buijten III mael affgheslagen, ende alsoe haer ten laesten in handen van Don Frederico gegeven op ghenade ende ongenade. Het leven was haer beloeft. Ende naderhant hebben wij verstaen uut het leeger, dat zij uutghenomen 12 personen of capiteijnen haer wille mede te doen ende die 12 personen zijn tot Hemstede den cop afgheslagen ende die reste opt huijs ter Cleef in die caesbaen van honger ende commer ende ongemack ghestorven. Zij cregen nau te eeten ofte drincken. Don Frederico seijde: ic het u het leven toegeseijt, maer niet het eten.*

Een mysterieuze 'vondst' in Vijfhuizen

VIJFHUIZEN. — Er gaat een gerucht, dat voor een paar weken in de Haarlemmermeer een eigenaardige vondst zou zijn gedaan. Eenige werklieden, die bezig waren een 3 M. diepen kuil te graven bij den Spieringweg in verband met het onderzoek voor het aanleggen van de duinwaterleiding, stieten met hun spaden op harde, metalen voorwerpen, die bij de voorzichtige ontgraving fragmenten bleken te zijn van een kostbaar oud harnas met helm, het geheel met figuren in drijfwerk versierd. Alles was vrij goed bewaard, alleen de lederen riemen zijn vergaan. Er is reden om aan te nemen, dat deze wapenrusting van zilver is, al heeft het metaal veel geleden. Eenige beenderen en en schedel, er in gevonden, zijn blijkbaar de overblijfselen van dezen krijgsman, die er in gesneuveld is, en gezien de kostbaarheid van het harnas, waarschijnlijk een hoogen rang bekleedde.

Al deze bijzonderheden zijn ons bericht door een buitengewonen correspondent te Hoofddorp, waar de voorwerpen ten raadhuize zouden zijn opgeborgen met verplichting tot geheimhouding. Later zijn op eenigen afstand nog fragmenten van een kling gevonden, waarvan het fraai geciseleerde gevest den naam Toledo draagt.

Men verdiept zich in gissingen, hoe het mogelijk is, dat een Spaansche krijgsman op die plaats begraven kan zijn, omdat de Meer tot in de 19e eeuw water is geweest en de krijgsman dus bij de een of andere gelegenheid verdronken moet zijn. Een bekend historicus te Amsterdam, wiens meening wij gevraagd hebben, acht het vinden van harnas en skelet op die plaats zeer verklaarbaar in verband met het zeegevecht, dat in April en Mei 1573 op de Haarlemmermeer geleverd is, tijdens het beleg door de Spanjaarden. Door Bossu was toen een vloot in de Meer gebracht door een gat bij Zwanenburg in den dijk gegraven. De Hollandsche schepen die daar toen verzameld waren, werden aangevoerd door den admiraal Brand, maar op 28 Mei verslagen.

Een der gesneuvelde Spaansche aanvoerders, die overboord is gevallen, heeft men dus blijkbaar teruggevonden, nadat hij 349 jaar op den bodem van het Meer begraven is geweest. Het is te hopen, dat de merkwaardige wapenrusting in het Frans Hals Museum zal worden opgenomen.

*Artikel uit het Haarlems Dagblad van **één april** 1922 , geheel toevallig bijna driehonderdvijftig jaar na het beleg van Haarlem. In het blad Meer-Historie van maart 1993 wordt medegedeeld dat navraag is gedaan naar deze 'vondst', maar dat het een.... aprilgrap is geweest, tenzij iemand uit Vijfhuizen en omstreken zich kan herinneren wel eens over oudheidkundige vondsten aldaar gedaan, te hebben gehoord!*

Inmiddels had Bossu de wind in de zeilen gekregen en kon hij overgaan tot de aanval. De rebellen leken aanvankelijk met hem in gevecht te willen gaan, maar toen ze zagen hoe vastbesloten Bossu op hen afkwam, wendden ze de steven. Om zich in veiligheid te stellen moesten ze wel vluchten.

Werk van de hedendaagse kunstenaar José Ferre Clauzel, 'Tercios embarcados en Batalla de Haarlemmermeer durante la guerra de los Ochenta Años', 28 de Mayo de 1573. Bron: https://arrecaballo.es/edad-moderna/guerra-de-flandes-o-de-los-80-anos-1568-1648/el-duque-de-alba-1568-73/

Schilderij van Hendrick Cornelisz. Vroom, in of na 1629. Meer dan vijftig jaar na de Slag op het Haarlemmermeer schildert hij in opdracht van het Haarlemse stadsbestuur dit grote werk. Voor een uitgebreide beschrijving en analyse van het schilderij zie het boek 'Zeemacht in Holland en Zeeland in de zestiende eeuw' van J. Sigmond en 'Jaarverslagen en Jaarboeken Vereniging Haerlem' uit 1990. De schepen van de Spanjaarden zijn te herkennen aan de Bourgondische vlaggen (wit met een rood kruis). Zij komen voor de wind van rechts. Van links, uit de richting van Leiden komen de schepen van de Watergeuzen. Op de voorgrond zien we twee smakken die elkaar bestoken met kanonvuur, met links daarvan een galei. De zwarte smak draagt de Geuzenvlag en de bruine smak de vlag van de 'Gezinde Spanjaren van Amsterdam'. In de Geuzenvlag staat de naam Vroom. Op de achtergrond zien we de Grote Kerk van Haarlem. De centraal gelegen watergang richting de stad is de Fuikvaart. 'Het Gevecht tussen Hollandse en Spaanse schepen op het Haarlemmermeer' is in het Rijksmuseum in Amsterdam te bewonderen, Objectnummer: SK-A-602.

Schilderij van Andries van Eertvelt, omstreeks 1625, 'Battle of the Spanish and the Dutch Fleet on May 1573, at the Time of the Siege of Haarlem'. Zijn olieschilderij van de Slag op het Haarlemmermeer geeft de prinsgezinde schepen, met het oranje-wit-blauwe vaandel op de achtergrond en zinkend weer. Centraal staat een groot Spaans-Amsterdams oorlogsschip met mogelijk een religieus teken (van de katholieken) in het grote zeil. Deze is echter te onduidelijk om met zekerheid vast te stellen wat het voorstelt, maar duidt mogelijk op de Maria Hemelvaart of Onze-Lieve-Vrouw Hemelvaart. Deze feestdag heeft betrekking op de opneming van Maria in de hemel 'met lichaam en ziel'. In de Oud-Katholieke en de Orthodoxe Kerken wordt dit feest 'Ontslapen van de Heilige Maria, Moeder Gods' resp. 'Ontslapenis van de Moeder Gods' genoemd. De rode vlaggen zijn 'bloedvlaggen', het teken van de aanval. Neptunes is linksonderin afgebeeld in een strijdwagen die getrokken wordt door de hippocampus, de maritieme tegenhanger van het gewone paard uit de Griekse mythologie. Neptunes was de onbetwiste beschermer van de Spanjaarden. Dit wordt bevestigd door een inscriptie die de overwinning aankondigt op een zeil dat aan een drietand bevestigd is. Het schilderij is te vinden in de collectie van het Russisch staatsmuseum de Hermitage in Sint-Petersburg, Inventarisnummer: ГЭ-6416.

Schilderij 'Sea battle', waarschijnlijk van Aert Anthonisz. (ook wel bekend als Aert van Antum), omstreeks 1600-1620. Ongetwijfeld hebben andere schilders zich, naast Vroom en van Eertvelt, laten inspireren door de Slag op het Haarlemmermeer. Met een schilderij als dit is het onduidelijk of het daadwerkelijk een verbeelding is van de Slag op het Haarlemmermeer of dat dit een interpretatie is van de aanschouwer. Zeker als op het schilderij geen aanwijzingen zijn te vinden voor een plaatsbepaling of een op handen zijnde overwinning van één van beide partijen. Zo zijn er van Aert Anthonisz. meerdere schilderijen waarbij vermeldt staat dat deze betrekking hebben op een zeegevecht, maar waarbij verdere duiding ontbreekt. Er zijn echter een aantal aanwijzingen, waardoor ik van mening ben dat dit schilderij een verbeelding van de Slag zou kunnen zijn. Aert Anthonisz. en zijn ouders verhuisden in 1591 van Antwerpen naar Amsterdam, waar hij de rest van zijn leven woonde. Het is aannemelijk dat hij van deze Slag op de hoogte was. Het prominent aanwezige voorste schip voert een Bourgondische vlag. Zowel dit schip als het schip links voeren horizontale blauw-rood gestreepte vlaggen, onmiskenbaar de vlaggen van de Spanjaarden. Van Eertvelt toont dergelijke vlaggen rechts in zijn schilderij en Pieter van Looy benoemt dezelfde vlaggen in de legenda bij zijn tekening naar een schilderij van Adam Willaerts (Zeeslag tussen Hollandse schepen en Spaanse galeien, 1602 of 1603, Rijksmuseum, Objectnummer: RP-T-00-3612). De windrichting is, net als bij de schilderijen van Vroom en van Eertvelt, vanuit rechts. Links de contouren van het vasteland, met een molen (ook getoond op het schilderij van Vroom en een aantal historische kaarten)? De combinatie van de grote Spaanse schepen en de kleinere schepen komt overeen met het beeld dat de Spanjaarden beter uitgerust waren dan de rebellen. Het schilderij is te vinden in de collectie van het Pools Nationaal Museum in Warschau, Inventarisnummer: M.Ob.1742 MNW.

De schilderijen geven de indruk dat er sprake was van een hevige heroïsche strijd. Schilders kregen van hun opdrachtgever vaak een opdracht mee of schilderden iets vanuit hun eigen tijdsgeest, maar dit betekende niet automatisch dat ook sprake was van een waarheidsgetrouwe weergave. Het beeld op de schilderijen komt namelijk niet overeen met de ooggetuigenverslagen. Waarschijnlijk ligt de waarheid in het midden, maar het mag duidelijk zijn dat deze slag niet onopgemerkt voorbij is gegaan en bepalend was voor de val van Haarlem.

Eigen foto van verhalenpaal 12 geplaatst bij het noordelijkste gedeelte van de Polderbaan, naast het fietspad nabij de rotonde Schipholweg / Spaarnwoudeweg. 'Stelt u zich hier een groot en onstuimig meer voor…'.

Het minder bekende deel van de slag is het tweede bedrijf van de confrontatie. Voor een beschrijving van de slag vanuit het oogpunt van de rebellen laat ik Roger Williams aan het woord[75]:

We kregen elkaar in het vizier en we zagen dat de Spanjaarden in goed gesloten formatie klaarlagen. Ze kwamen naar ons toe, triomfantelijk trommelend en trompetterend en met blinkende wapens en groot zelfvertrouwen. De aanblik alleen al deed onze moedige generaal en dappere admiraal de moed in de schoenen zinken. In die zin dat bij het naderen van de vijandelijke schepen, die zich gereedmaakten om ons te enteren, onze generaal en onze admiraal beiden vanuit de voorste linies achteruitdeinsden. Terwijl ze hun maten lieten voortzeilen, maakten zij, en nog enkele van onze beste schepen, zoveel zeil als ze maar nodig hadden om snel weg te komen, waarmee ze de arme compagnieën overlieten aan de barmhartigheid van hun vijanden, die hen al snel (God weet het) buiten gevecht stelden. Onze admiraal en generaal ontkwamen met de beste schepen naar de Kaag, waar wij garnizoen hielden. De rest van onze vloot nam de oever aan de andere kant van Haarlem.

[75] Na de verovering van Den Briel door de Watergeuzen stuurde koningin Elizabeth een compagnie van enkele honderden Engelse soldaten naar de Nederlanden. Ze werden in 1573 ingezet om de Spaanse omsingeling van Haarlem te doorbreken. Roger Williams was kolonel in het Engelse contingent en verbaasde zich over alles wat er mis ging bij de Nederlandse rebellen; met name voor de legerleiding heeft hij weinig goede woorden over. Naast zijn ooggetuigenverslag en het verslag van Don Frederik meldt Verwer in zijn 'Memoriaelbouck' dat de rebellen '*zeer scandelijcken die vlocht genomen hebben*'.

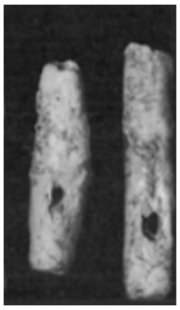

Vermoedelijk bootmansfluitjes, waarmee seinen werden gegeven of het ritme van de roeislag werd aangegeven. Ze zijn gevonden in de buurt van Vijfhuizen, aan de rand van de Haarlemmermeer. De vijf fluitjes zijn ruw vervaardigd, allen afgeknepen tot op dezelfde hoogte. Afmetingen: 5,3 x 1,5 en 4,5 x 1,4 cm. Westerheem 1967, p.61, Orgaan van de Archaeologische werkgemeenschap voor Nederland.

Velen ontkwamen omdat ze lichtere schepen hadden dan de Spanjaarden. Verscheidene werden geënterd en verbrand, waaronder twee platbodems, waarop de graaf van York zat met de compagnie van kapitein Morgan[76]. Desalniettemin ontkwam nog de helft van onze manschappen, die in het water sprongen en het land wisten te bereiken. Zo verloren wij onze slag op het water, met name door gebrek aan goede bemanning, maar ook door gebrek aan orde en door het lafhartig wegvaren van de Baron van Batenburg en admiraal Marinus Brandt[77]. Want geen generaal of overste kan zich verontschuldigen als hij aan een slag ontkomt, behalve wanneer hij tot de laatste troepen behoort die gevochten hebben. Hierdoor gingen onze beide schansen verloren en Haarlem werd zo stevig ingesloten dat de stad verloren dreigde te gaan als er geen redding kwam over land. En dat zou niet gaan zonder veldslag.

[76] Walter Morgan meldt in zijn eigen verslag overigens niets over deze gebeurtenis. Hij heeft, net als Roger Williams, geen goed woord over voor het handelen van de legerleiding tijdens de confrontatie.
[77] Marinus Brandt was op elf februari 1573 aangesteld als admiraal over 's prinsen schepen op de Hollandse meren.

Man overboord!

Een bodemvondst, welke te bewonderen is in het Rijksmuseum betreft een rapier; een relatief slank, scherp gepunt type zwaard dat vooral in de zestiende en zeventiende eeuw in Europa werd gebruikt.

Interessant is dat er een degen met ijzeren korf en kruisstang uit de periode van 1575 tot 1600 (Objectnummer: NG-NM-10858) op exact dezelfde datum is aangekocht. Dit kan toeval zijn, maar het zou dus ook kunnen dat er nog andere voorwerpen door het Rijksmuseum zijn aangekocht die uit het Haarlemmermeer afkomstig zijn. Alleen zijn deze niet als zodanig gedocumenteerd.

Verder is er nog een fragment van een degen bewaard gebleven (NG-NM-10856), maar hiervan is helaas geen digitale afbeelding beschikbaar. Het object is niet meer in het bezit van het Rijksmuseum en is in 1923 middels een ruil in het bezit gekomen van kunstverzamelaar J.A. Frederiks. De huidige eigenaar is onbekend.

Rapier met ijzeren korf, knop en brede pareerstang. Houten gevest, deels nog met koperdraad omwoeld. Zeer verroest. In 1852 met netten van de bodem van de Haarlemmermeer opgehaald. Rijksmuseum, Objectnummer: NG-NM-10857. Aangekocht via Veiling Hekking op twintig februari 1897.

Een ander voorwerp, welke te bewonderen is in het Rijksmuseum betreft een gevestkorf van een rapier.

Grillig gevormde ijzeren gevestkorf afkomstig van een rapier. Gevonden in de Haarlemmermeer. Rijksmuseum, Objectnummer: NG-NM-5089. Schenking gedaan in 1877.

Don Frederik geeft nog wat extra informatie over het vluchten van de rebellen en vervolgt in zijn brief van dertig mei:

Bossu joeg een deel van hen de waterweg in die naar Gouda voert; een ander deel vluchtte een waterweg in die naar Leiden voert. Nog tweemaal probeerden de vijanden weerstand te bieden, maar zonder zoals voorheen aanstalten te maken om als eersten tot de aanval over te gaan. Bossu had hen nog achterna willen gaan, maar hij werd tegengehouden door de verschansingen die de vijand bij de monding van deze wateren had aangelegd om de toegang te bewaken. Daarop keerde onze vloot terug. Tijdens deze actie zijn twintig rebellenschepen veroverd en tot zinken gebracht. De bemanning sprong het water in, waarbij velen werden gedood en weer anderen verdronken. Later vertelden de gevangenen ons dat maar weinig opvarenden erin geslaagd waren te ontsnappen.

IJzeren kanonskogel, destijds ook wel 'cloot' genoemd, aangetroffen bij de aanleg van de Vijfde Baan (Polderbaan) op Schiphol. Tentoongesteld in het Haarlemmermeermuseum.

We vernamen dat de vijandelijke vloot in dit gevecht zeer veel schade heeft opgelopen. Onze kanonnen hebben hen veelvuldig beschoten en bij het achtervolgen kwamen onze schepen zo dichtbij dat de haakbusschutters hen de volle laag konden geven.

Veel schepen zijn veroverd, maar er zijn ook veel schepen vergaan op plekken waar wij niet bij konden komen; waarschijnlijk hebben ze daarbij ook veel krijgsvolk verloren. Van andere schepen is het geschut overboord gegooid om ze lichter te maken zodat ze sneller konden wegkomen.

Veldslangen, vog(h)elaars, gotelingen en haakbussen

Een Duitse huurling schrijft, net als Don Frederik, dat bij het vluchten van de rebellen tijdens de Slag op het Haarlemmermeer er veel spullen overboord zijn gegooid: '*Also aber die Gysen solches innen wurden, haben sie viel guets aus den schiffen geworffen, sich in die flucht begeben,…*'[78].

In het Rijksmuseum zijn nog twee andere voorwerpen te bewonderen die in de Haarlemmermeer gevonden zijn. Bij het eerste object staat een datering van 1591 – 1830, dus buiten de periode van de strijd om het Haarlemmermeer. Ondanks deze datering acht ik deze bodemvondst wel vermeldenswaardig, aangezien de periode van vervaardiging geschat wordt tussen 1500 en 1600.

Veldslang met losse kamer (NM-9345-B). Lang ijzeren kanon met rechte loop. Gevonden in de Haarlemmermeer tijdens het ploegen. Geschut 1591-1830. Rijksmuseum, Objectnummer: NG-NM-9345-A. Aangekocht op tien juni 1891. Uit een fragment van een artikel in Het Nieuws van den dag van dertig juli 1883 blijkt overigens dat het stuk al eerder in het bezit was van het Rijksmuseum. Dit betekent ook dat de veldslang dus voor 1883 gevonden moet zijn. Of het artikel had betrekking op onderstaand scheepskanon…

Daarnaast heeft dit stuk geschut uiterlijke kenmerken die sterk overeenkomen met de eerder getoonde afbeeldingen van twee op de Spanjaarden buitgemaakte stukken geschut ('Gooteling' en 'Slange Stuk') in de verlaten Lammenschans tijdens het beleg van Leiden in 1574 en met de vogelaar in het Rijksmuseum (NG-NM-11659).

Het tweede object heeft een datering omstreeks 1500-1700 en valt daarmee ook binnen het tijdsbestek van de strijd. Nicolaes van Rooswijk vermeldt overigens in zijn dagverhaal over het beleg van Haarlem op achttien februari 1573 levering aan de Haarlemmers van ijzeren slangen en gotelingen. Veldslang, vog(h)elaar, goteling of haakbus, dit type kanon is gebruikt tijdens de strijd om het Haarlemmermeer.

Haakbus met losse kamer, omstreeks 1500-1700, gevonden in de Haarlemmermeer eind 1862 begin 1863. Lengte: 258 cm, breedte: 23 cm, hoogte: 70 cm, geheel gewicht: 147 kg. Rijksmuseum, Objectnummer: NG-NM-124.

Omdat we maar weinig schepen hebben ingenomen in vergelijking met het aantal dat de vijanden hadden, leek het erop dat hun vloot zich had weten te handhaven. Maar als we alles bij elkaar optellen, wat de enige juiste manier is, kan men de vloot toch als vernietigd beschouwen….. En hoe belangrijk die overwinning is, kan men zich nu alleen nog voorstellen, maar zal men later zeker weten.

[78] Bayr vonn Kunigshoffenn, T., p. 27.

IX De Spanjaarden aan het roer

De rebellen hadden een belangrijke slag op het water verloren, maar zoals Don Frederik zelf al in zijn brief aangaf was de vloot van de rebellen zeker niet vernietigd. Met het verloren gaan van de schansen en het terugtrekken van de rebellenvloot werd de situatie in Haarlem nijpend. Er braken ziekten uit en de hongersnood werd alsmaar groter. Huurlingen gingen met veel geweld de huizen langs op zoek naar voedsel zoals honden, ratten, vleesafval en onkruid.

Franstalige kaart 'Don Fadrique, fils du duc d'Albe, assiège Haerlem 1572-72' uit 1616 van vestingbouwkundig ingenieur Pierre Le Poivre. Koninklijke Bibliotheek België, Inventarisnummer: 1616.

Ook werd het steeds moeilijker om nieuws te vergaren[79]. Voordat Haarlem van de buitenwereld afgesloten werd was het mogelijk snel aan informatie te komen en deze te verspreiden door gebruik te maken van schepen en snelle boden die 's winters op schaatsen aan hun achtervolgers konden ontsnappen. Het nieuws speelde een belangrijke rol tijdens een belegering. Zonder nieuws was er geen hoop en zonder hoop was er geen reden nog langer tegen de Spanjaarden te vechten.

In de stad flakkerde de hoop dat de prins een leger zou sturen om haar te ontzetten, maar op één juli werd al gestart met onderhandelingen over de voorwaarden voor overgave van de stad. De strijdmacht van Willem van Oranje ging op weg, maar dat het moreel niet hoog was bij de soldaten blijkt uit een verzoek op twaalf juni van Willem van Oranje aan de Gecommitteerde Raden van Holland om een kundig persoon voor de vloot op het Haarlemmermeer af te zenden ten einde de orde onder het scheepsvolk te herstellen[80].

[79] Destijds was er nog geen e-mail of auto, dus veel brieven moesten middels koeriers te paard bezorgd worden. Dit duurde soms dagen, waarbij een gebied vol gevaren doorkruist moest worden. Voor de zekerheid maakte men kopieën van brieven en stuurde deze naar verschillende bestemmingen, in de hoop dat zo het bericht in ieder geval aan zou komen. Barbara Kooij beschrijft op pagina 232 van haar boek hoe dit met duiven gebeurde. Soms met gevaar voor eigen leven werden een paar duiven in een kooi naar de vloot gebracht. Daar konden ze dan een bericht schrijven en dit briefje aan de duif vastbinden, die vervolgens terug vloog naar haar thuisbasis. Op een bepaald moment kregen de Spanjaarden deze vorm van communicatie door en probeerden ze zoveel mogelijk duiven uit de lucht te schieten om zo te voorkomen dat berichten op de plaats van bestemming aankwamen. Gelukkig is een groot deel van de post bezorgd en zijn de soms gecodeerde brieven ontcijferd, waardoor we een goed beeld hebben van wat er destijds is gebeurd.

[80] Huygens ING, briefnummer: 9399.

De wanhoopspoging was om met de overgebleven vloot 's nachts ongemerkt de stad te naderen en met veel kabaal de kanonnen af te schieten, als afleiding voor het transport over land[81]. Op acht juli verliet de karavaan met hulpgoederen en wapens Sassenheim en ging via een zandweg tussen Hillegom en Langeveld, het Manpad en Heemstede, op weg naar Haarlem. In de nacht van acht op negen juli werd de voorhoede van het transport door verraad bij de herberg 'Het Dronkenhuisje' op de kruising van de Wagenweg en de huidige Spanjaardslaan opgewacht. De Spanjaarden staken grote hoeveelheden nat stro in brand, waardoor het zicht tussen de stad en de aankomende troepen belemmerd werd. Alva schreef op tien juli een brief aan de Raad van State in Brussel waarin samengevat deze Slag op het Manpad wordt beschreven[82]:

Detail van de 'Carte descriptie locael van 't meerdeel van Hollandt …' uit 1578 met hierop de verschillende wegen en in het midden 'Tmapat' (Manpad). Streekarchief Midden-Holland te Gouda, Inventarisnummer: 0054. 2071.

In de nacht van acht op negen juli, voor de dageraad, zijn de rebellen met hun hele krijgsmacht over het water en over het land naar Haarlem gekomen om de stad te ontzetten, maar ze stuitten op onze troepen en werden op de vlucht gejaagd[83]*. Hierbij vonden ongeveer tweeduizend mannen de dood en werden velen gevangengenomen. De buit bestond uit elf vaandels, tien stukken geschut en driehonderd wagens, beladen met voedsel, munitie en andere zaken. Onze soldaten achtervolgden hen tot aan Sassenheim, een plaatsje vlak bij Leiden waar de rebellen hun legerplaats hadden.*

[81] Een Duitse officier van het stadsleger beschouwde dit hevige schieten vanaf het Meer als een belangrijke oorzaak voor de nederlaag van het hulpleger van Oranje. De stadssoldaten die in het donker op de zuidelijke stadsmuur paraat stonden, konden door het lawaai de geluiden van het naderende leger niet horen. Bayr vonn Kunigshoffenn, T., p. 63-86 & Kooij, B., voetnoot 249.
[82] Kooij, B., p. 291.
[83] Roger Williams vermeldt in zijn verslag (p. 98)*: '…. waarop onze slagorde brak en naar 't Meer liep. Door de sloten en lage weiden konden verscheidenen van ons toch de vloot bereiken die daar, gedekt door een sterke schans, niet ver vanaf voor anker lag. Met de roeiboten van de schepen zijn velen van ons gered'.*

De laatste poging om Haarlem te ontzetten was mislukt en op twaalf juli gaf de stad zich over, waarna op dertien juli de overgave werd getekend. *'El famoso sitio de Harlem'* was definitief in het voordeel van de Spanjaarden beslecht[84]. Plundering van de stad en uitmoorden van de burgerij werd tegen een enorm bedrag afgekocht. Twee dagen na de overgave begon de executie van de overwonnen soldaten. Op de Grote Markt werden lange rijen galgen opgericht en een aantal beulen voerden de terechtstellingen uit. De beulen konden het werk nauwelijks aan, waardoor besloten werd een paar honderd soldaten in een lange rij buiten de stad te voeren. Aan de rand van het Meer werden de krijgsgevangenen rug aan rug gebonden en in het Meer verdronken.

Ghevleughelt dus aen een d'eerst in het water viel,
Die van sijn Maet stracks wierd ghevolghet op de hiel.
Tot hondert twee-mael, en noch vier-mael thien en seven.
Door 'sMeyrs bevochte kruyn ghekomen sijn om 'tleven[85].

Propaganda

Opvallend is dat alleen de Duitstalige berichtgeving, naast het verdrinken van krijgsgevangenen, expliciet melding maakt van het verdrinken van vrouwen en kinderen. Er zouden zestien boten met vrouwen, kinderen en mannen, die meegeholpen hadden bij het verzet, afgezonken zijn in het Haarlemmermeer, aldus een aantal vlugschriften en een deel van een lied dat opgenomen is in het verzameld werk van de protestantse predikant Johann Jacob Wick.

De verdrinking van gevangen genomen inwoners van Haarlem door Don Frederik in 1573. Wick, J.J., 1573-1574. Sammlung von Nachrichten zur Zeitgeschichte aus den Jahren 1560-87 (mit älteren Stücken). Zentralbibliothek Zürich, Ms F 22. Band 11, p. 668.

[84] Door de Spaanse geschiedschrijvers 'Het beroemde beleg van Haarlem' genoemd.
[85] Dichtregels uit de tragie-komedie van Govert van der Eembd.

Op zevenentwintig juli maakte broeder Wouter Jacobsz een reis van Amsterdam naar Haarlem, waarbij hij een beeld schetst van hoe troosteloos de omgeving er uit moet hebben gezien:

Op mijn reis zag ik de verschrikkelijke ontredderde toestand waarin het land door de troebelen (ongeregeldheden) *dit jaar vervallen is. Ik trof erg weinig huizen tussen Amsterdam en Haarlem aan die niet verbrand waren. Alle kerken die we zagen waren óf helemaal verbrand óf ten minste ernstig beschadigd. Op veel plaatsen lag het land er woest bij, zonder ook maar één dier. Ook zag ik op de weg midden tussen de kadavers van dieren een naakte mens liggen, midden op de weg, bijna in het spoor van de wagens, helemaal uitgedroogd door de zon en verplet, zodat zelfs een gevoelloos mens wel ontsteld moest zijn bij de aanblik. Het was toch wel vreemd dat er niemand was die de moeite had genomen het lijk aan de kant te leggen of met wat aarde te bedekken. Het bleef daar maar liggen als de resten van een beest.*

Dit beeld was typerend voor de hevige strijd in de directe omgeving van het Meer, waarbij sprake was van totale verwoesting van landschap en gebouwen en de mensen soms op beestachtige wijze werden behandeld en aan hun einde kwamen. Er zijn uit deze periode diverse bronnen die beschrijven dat de omstandigheden op het platteland erbarmelijk waren, waarbij huizen en boerderijen door plunderende soldaten in brand werden gestoken, het vee werd geroofd of gedood en alles wat maar enigszins bruikbaar was meegenomen of vernield werd. Het was voor de soldaten een manier om te overleven en om compensatie te zoeken voor (nog) niet ontvangen soldij. Zowel de koningsgezinden als rebellen maakten zich schuldig aan deze praktijken. Dit leidde ertoe dat de plattelandsbevolking vluchtte en er totaal verlaten en verwilderde gebieden ontstonden.

Prent 'Boereverdriet' als onderdeel van een serie van Boëtius Adamsz. Bolswert naar ontwerp van David Vinckboons, 1610. Een soldaat met hellebaard schopt tegen de deur van een boerenwoning. Een lan(d)sknecht zwaait met een stukje papier en sommeert de bewoner de deur te openen. Een rijk geklede vrouw met kind en een arme vrouw met kind kijken toe. Het Nederlandse vers luidt: 'Hou boer doet op siet daer ist belet. Doet ghy niet op so wanckt myn mosket… Dryght so ghy wilt met schieten of kyven. Ghy syt daer buiten en sult daer blijven'. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-BI-2431.

Ondanks deze verschrikkingen ging de strijd onverminderd door. De strijd om Haarlem was door de rebellen verloren en met Amsterdam en Haarlem in Spaanse handen was Holland militair gezien in tweeën gedeeld. Om dit doel te bereiken hadden de Spanjaarden echter een hoge prijs moeten betalen, want de lange strijd had veel geld gekost en veel belangrijke officieren waren in de strijd gesneuveld of gewond geraakt.

Amsterdam wordt met de rekening opgescheept[86]

Dat geld een continu blootliggende zenuw was blijkt uit het feit dat op negenentwintig juli muiterij in Haarlem uitbrak. Tegelijkertijd speelde een geldkwestie in Amsterdam. De uitrusting van de *'groote armada van smalschepen'* om het Haarlemmermeer mee te veroveren had veel gekost. Het stadsbestuur van Amsterdam had zich hier niet om bekommerd, want de uitgaven zouden voor rekening van koning Filips II komen. Tot grote schrik van het stadsbestuur bleek echter dat de rekeningen aan leveranciers van levensmiddelen, munitie en scheepsmiddelen nog betaald moesten worden en het scheepsvolk nog soldij te goed had. Alva hoopte het geld hiervoor uit Spanje te ontvangen, maar intussen was een goede borgstelling nodig om de leveranciers en matrozen rustig te houden. Hiervoor draaide de stad Amsterdam op. Honderdtwintig duizend gulden krediet (een enorm bedrag voor die tijd) moest verstrekt worden, terwijl de Amsterdamse bevolking al in grote armoede leefde. De belofte was dat de koning na zeven maanden het bedrag af zou lossen. De obligatie werd uitgegeven met als onderpand alle goederen van Amsterdam en zijn inwoners. Zoals vaker in die periode werd de belofte niet conform afspraak ingelost en pas in april 1575 kon het geld met veel moeite onder een bewaakt transport de stad in worden gebracht. Het geld was intussen grotendeels ontwaard, waardoor velen zich bedrogen voelden.

Om Noord-Holland helemaal veilig te stellen moesten de Spanjaarden ook Alkmaar veroveren en de Watergeuzen van het Noorderkwartier uitschakelen. Vanuit Waterland, vooral vanuit Monnickendam, hinderden die Amsterdam en het handelsverkeer voortdurend.

Tegelijkertijd lag voor de Spanjaarden de route naar Leiden over het Haarlemmermeer tot aan de Kaag open. Een deel van de Spaanse troepen ging daarop onder leiding van Don Frederik richting Alkmaar. In Haarlem bleef een Spaans garnizoen achter van vierduizend soldaten met hun gezinnen. Francisco de Valdés kreeg het bevel over de troepen die het beleg van Leiden moesten uitvoeren.

Het strijdtoneel verplaatste zich daarmee naar het zuidelijke deel van het Haarlemmermeer. Zowel de rebellen als Spanjaarden lieten in aanloop naar het beleg van Leiden een spoor van vernieling achter in de directe omgeving van de stad. Dorpen werden geplunderd en platgebrand, gebouwen afgebroken[87]. De rebellen wilden niets bruikbaars achterlaten voor de Spanjaarden en de Spanjaarden hadden behoefte aan zo'n beetje van alles.

Portret van Francisco de Valdés door Cornelis de Visscher, 1649. Valdés is vooral bekend geworden als Spaans legerleider van het Beleg van Leiden. Tijdens het Beleg van Haarlem was hij kapitein van een vendel Spaanse haakbusschutters. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-OB-62.216.

[86] Gouw, J. ter, p. 102-103.
[87] Hillegom bevond zich bijvoorbeeld vaak middenin het strijdgewoel. Uit de lijst van belastingplichtigen uit 1577 tot betaling van de Honderdste Penning blijkt dat van de achtenvijftig woningen in Hillegom er tweeënvijftig zijn verbrand, drie op een andere manier onbruikbaar waren gemaakt en slechts drie woningen bespaard zijn gebleven.

De rebellen hadden zich al meerdere malen teruggetrokken naar het gebied rond de Kaag en Oude Wetering, waar zij schansen hadden aangelegd[88]. Vooral bij de Kaag was sprake van een doolhof aan waterwegen, getuige onderstaande kaart.

Kaart 'Landerijen bij Warmond uit een kaartboek van het Sint Elisabeth Gasthuis' uit 1620 gemaakt door Jan Pietersz. Dou. Erfgoed Leiden en omstreken, Signatuur: PV_PV71555.117/118.

Alfred Bakker heeft in zijn artikel 'Schansen in Alkemade 1573-1840' onderzocht welke schansen er bij de Kaag en Oude Wetering lagen[89]. De Noordschans in Oude Wetering kan op begin april 1573 gedateerd worden. Bekend is dat kolonel Charles de Trello het bevel voerde over een vendel soldaten in Aalsmeer. Willem van Oranje gaf hem in maart 1573 bevel om naar Oude Wetering te gaan en daar een versterking op te werpen en te verdedigen. Ze waren een uitvalsbasis voor de bevoorrading van Haarlem en moesten voorkomen dat Spaanse schepen de Hollandse binnenwateren invoeren.

Deze uitsnede van een ingekleurde kaart van Braun en Hogenberg uit 1575, gebaseerd op die van Hans Liefrinck uit 1574, toont de schansen in de omgeving van Oude Wetering en de Kaag. De kaart is afkomstig uit Stedenatlas 'Civitates Orbis Terrarum', uitgegeven van 1572 tot 1618. Erfgoed Leiden en omstreken, Signatuur: PV_PV319G.2

[88] In een brief van Bossu aan Don Frederik van twintig juni schrijft Bossu dat zich twee vendels terugtrokken naar Oude Wetering. Kooij, B., p. 279.

[89] Onderstaande is grotendeels overgenomen uit het artikel van Alfred Bakker. Zijn onderzoek maakt gebruik van de brieven van Francisco de Valdés, waar ik ook gebruik van heb mogen maken. Het gaat om de brieven van drie en vijf augustus uit Oude Wetering en van zes augustus uit Sassenheim en opnieuw Oude Wetering.

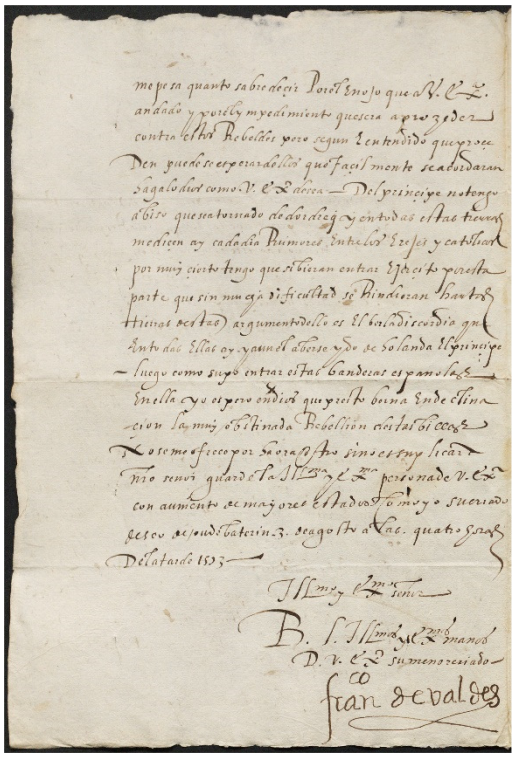

Tweede pagina van de brief van Francisco de Valdés aan de hertog van Alva, drie augustus 1573. AA, C.54-36. Archivo de la Casa de Alba, Palacio de Liria, Madrid.

De eerste Spanjaarden kwamen begin augustus 1573 in Oude Wetering aan[90]. Op drie augustus 1573, om precies te zijn om vier uur 's middags, schreef Valdés een brief aan Alva met de constatering dat de plaats beschikt over een fort dat de vijanden hebben gemaakt bij de mond van het kanaal in het Haarlemmermeer. De locatie ervan is strategisch door het vele water rondom.

Omdat Valdés zich teweer moest stellen tegen het kanon van de rebellen, zag hij zich gedwongen om '*een ander fort te maken bij de andere uitmonding van het kanaal'*. Deze nieuwe schans betrof de Zuidschans, in de buurt van de monding naar het Braassemermeer. Valdés dacht de klus in twee dagen te kunnen klaren. Op zes augustus 1573 schreef Valdés aan secretaris Albornoz dat hij de twee schansen in Oude Wetering bezet had met Duitse huursoldaten en dat de weg via Ouderkerk naar Amsterdam nu veilig was.

[90] Wouter Jacobsz meldt op dertien augustus dat '*het leger uit Haarlem zou vertrekken, de ene helft naar Alkmaar, de andere naar Leiden. En er ging het gerucht dat er afgelopen nacht al Spanjaarden de Haarlemmermeer waren overgevaren, maar men wist niet zeker waarheen'*. Waarschijnlijk werden bij Oude Wetering twee legers samengevoegd, waarvan een deel vanuit Haarlem afkomstig was en een ander deel al begin augustus vanuit een andere richting gearriveerd was.

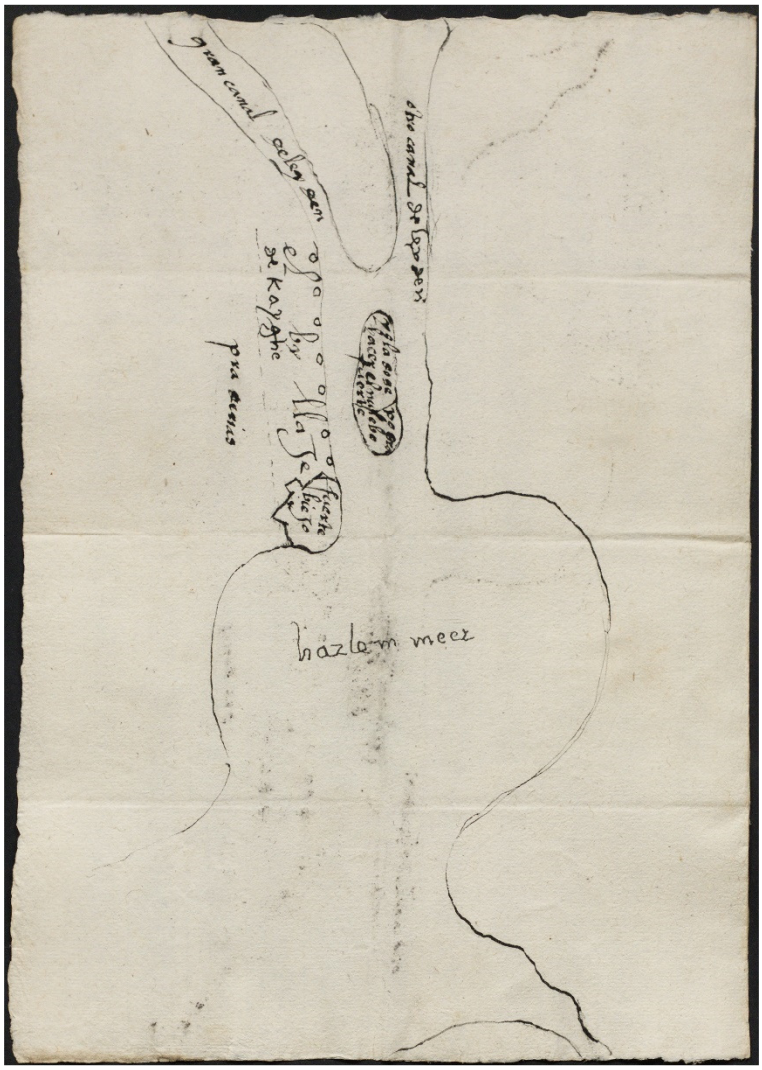

Situatieschets van Francisco de Valdés als bijlage toegevoegd in zijn brief aan de hertog van Alva, zes augustus 1573. Het zuiden boven. AA, C.54-39. Archivo de la Casa de Alba, Palacio de Liria, Madrid.

Op dezelfde dag schreef hij vanuit Sassenheim een brief met een voorstel om tegenover het '*oude fort*', aangelegd op bevel van Willem van Oranje, ten noorden van Kaagdorp een nieuw fort te bouwen op het eiland met aan weerszijden een '*klein kanaal*' en een '*groot kanaal van Leiden*'. Het oude fort was namelijk zo groot dat, om het te bewaken, (te)veel manschappen nodig zouden zijn. Bij zijn brief voegde Valdés een schets van de situatie. Het interessante van de schets is dat deze zowel de positie van het oude fort als de positie voor het nieuwe fort bevat. Beiden overduidelijk strategisch gepositioneerd aan de rand het Haarlemmermeer.

Het plan werd uitgevoerd, zodat op het noordelijkste stukje van het eiland Faljeril (recht tegenover het huidige dorp Buitenkaag), naast Kaageiland, een schans kwam te liggen[91]. De schansen werden zo onderdeel van de Spaanse verdedigingslinies rondom Leiden en moesten ontzet door de troepen van Willem van Oranje, op welke manier dan ook, verhinderen. De Spanjaarden waren vanaf dat moment heer en meester over het Haarlemmermeer.

Hem denckt hy hevet Land, van nu in sijn gheweld,
Omdat hy meynt heel te zijn meester van het veld,
Hy acht dat elck hem sal de sleutels teghen bringhen.
Sy meynen ons als d'Indianen te bedwinghen,
wy zijn soo niet vervaert, wy hopen in den Heer,
wy achtent kleyn al ist dat sy sterck zijn opt Meer
Van Amsterdam gheseylt, om naer dees stad te komen.
Al zijn sy groot ghetal, sulcx en doet ons niet schromen,[92]

[91] Het eiland werd in latere jaren 'de Schans' genoemd, zoals onder andere te zien is op de 'Chaerte van de vrye Heerlickheydt Warmondt' van Johannes Dou II uit 1667. Erfgoed Leiden en omstreken, Signatuur: PV_DIG20180016.
[92] Dichtregels van de borgheren uit de tragie-komedie van Jacob Duym.

X De rebellen hebben de wind in de zeilen

Terwijl de voorbereidingen voor het beleg van Leiden in volle gang waren begon op éénentwintig augustus het beleg van Alkmaar. Op achttien september en begin oktober had Don Frederik zijn troepen het bevel gegeven tot stormaanvallen op Alkmaar, maar de soldaten weigerden dit. Mede door het langslepende beleg van Haarlem (wat veel tijd, energie, manschappen en geld had gekost), het door de rebellen onder water zetten van delen van het land en het aanhoudende slechte regenachtige weer, zagen de Spanjaarden zich genoodzaakt het beleg op te breken. In Alkmaar werd de basis gelegd voor de uiteindelijke victorie.

Op het water vond kort daarop een cruciaal gevecht plaats tijdens de Slag op de Zuiderzee. Het was voor Amsterdam essentieel om de rebellen van het Noorderkwartier te verslaan om zo de toevoer van met name graan veilig te stellen. De koningsgezinden dachten snel een overwinning te kunnen behalen. Sommige uit het Noorderkwartier naar Amsterdam uitgeweken koningsgezinden waarschuwden niet te lichtzinnig over de tegenstand te denken. Zo zei Jan Simonszoon Rol, een oud -burgemeester van Hoorn, die als kapitein op één van de Amsterdamse schepen bevel zou voeren: *'Men zal daar geen veenvossen en turftreders ontmoeten, als op 't Haarlemmermeer, maar zee- en krijgslieden, die zich dapper weren zullen'*[93].

Hij zou hierin gelijk krijgen. Het treffen vond, met een onderbreking, plaats van drie tot twaalf oktober 1573 nabij Hoorn en Marken. De rebellen brachten de Amsterdammers en Spanjaarden een groot verlies toe, waarbij de helft van de Spaans-Amsterdamse vloot tot zinken werd gebracht.

[93] Gouw, J. ter, p. 107.

De Slag op de Zuiderzee geschilderd door Jan Theunisz. Blanckerhoff in opdracht van de Admiraliteit van Hoorn in 1663. De koninklijke vloot onder leiding van admiraal Bossu, wordt op elf oktober 1573 verslagen door de vloot onder bevel van Cornelis Dirckszoon. Afgebeeld is het moment waarop het vlaggenschip van Bossu, de 'Inquisitie', wordt geënterd. Rijksmuseum, Objectnummer: SK-A-3235.

Admiraal Bossu werd gevangen genomen en in Hoorn gevangen gezet. Dit had niet alleen grote gevolgen voor de aanwezigheid van de Spanjaarden op de Zuiderzee, maar ook op het Haarlemmermeer. Door de overwinning van de Watergeuzen van het Noorderkwartier was de positie van de Spanjaarden op het water ernstig verzwakt en bleef vanuit het noorden rond Amsterdam een constante dreiging aanwezig[94]. Concreet betekende dit dat de resterende Amsterdamse vloot op twee fronten moest opereren. Aan de ene kant de bescherming van Amsterdam tegen aanvallen vanuit het Noorderkwartier en aan de andere kant ondersteuning bieden aan de Spaanse troepen rondom Leiden. De rebellen hadden de Slag op het Haarlemmermeer verloren en flinke averij opgelopen, maar zoals reeds gezegd was het zeker niet zo dat het grootste deel van hun vloot verslagen was. Ze hadden nog steeds een aanzienlijk potentieel aan schepen dat vanuit Rotterdam en Dordrecht langzaamaan versterkt werd.

Portret van Luis de Zúñiga y Requesens door een Spaanse hofschilder, tweede helft zestiende eeuw. Huidige locatie schilderij onbekend. In 2015 geveild via Dorotheum.

Na het op acht oktober door de Spanjaarden opgeheven beleg van Alkmaar en de verloren Slag op de Zuiderzee trok Alva zijn conclusies en vroeg zijn ontslag aan. Dit werd hem door Filips II verleend, waarna Alva op achttien december de Nederlanden verliet. Luis de Zúñiga y Requesens nam het stokje van Alva over en zette zijn zinnen volledig op Leiden. De nieuwe landvoogd benoemde Francisco Verdugo tot bevelhebber over de koninklijke vloot in Holland, die sinds de nederlaag en gevangenneming van Bossu een bevelhebber miste.

Portret van admiraal Francisco Verdugo, anoniem, waarschijnlijk rond 1590-1600 vervaardigd. Museo del Prado, Objectnummer: P000368.

Op het Haarlemmermeer was sprake van een soort patstelling. De vloot van de Spanjaarden was door het verlies van de Slag op de Zuiderzee flink geslonken en de rebellen waren door de overmacht van de Spanjaarden op het land en rond de strategische schansen nog niet in staat het Meer terug te veroveren[95].

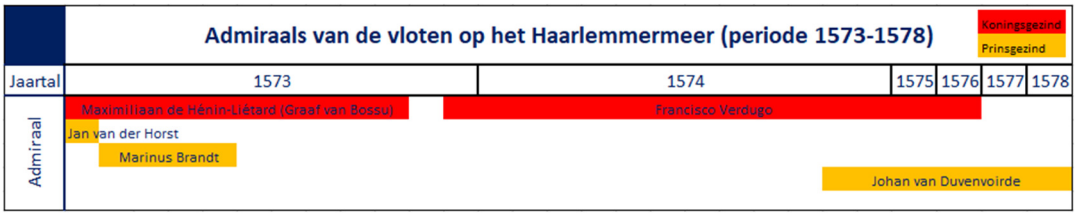

Admiraals van de vloten op het Haarlemmermeer over de periode 1573 tot 1578.

De eerste periode van het beleg van Leiden duurde van éénendertig oktober 1573 tot éénentwintig februari 1574. Van een echt beleg was echter geen sprake, want het belegeringsgeschut werd niet in stelling gebracht. De koninklijke troepen waren niet bereid loopgraven aan te leggen en kanonnen in stelling te brengen zonder uitzicht op betaling van hun soldij. Het moreel onder de Spaanse troepen was laag, men leed honger, er was sprake van wanorde, muiterij en gebrek aan zo'n beetje van alles. Vervolgens moesten de Spanjaarden noodgedwongen het beleg afbreken in het voorjaar van 1574, omdat er een dreiging uit het oosten naderde. Verwer meldt in maart dat grote hoeveelheden troepen werden verscheept van Haarlem naar Amsterdam. Valdés was namelijk gevraagd zijn troepen naar het oosten te verplaatsen om zo de Spanjaarden aldaar te helpen bij de Slag op de Mokerheide tegen de legers van de prinsen Lodewijk en Hendrik van Nassau.

---

[94] Dat deze dreiging als reëel ervaren werd, blijkt uit de verslaglegging van Verwer in zijn 'Memoriaelbouck' op twintig februari 1574: '*Om te voorkomen dat schepen van de rebellen het Meer op zouden komen om Haarlem te ontzetten, is het gegraven gat bij Penningsveer dichtgemaakt (dat tijdens het beleg van Haarlem juist gegraven was om vanuit Amsterdam de koningsschepen het Haarlemmermeer op te kunnen laten varen)'.*

[95] Requesens schreef in januari 1574 dat de Amsterdamse vloot door gebrek aan geld niet sterker te maken was dan vierentwintig schepen en dat dit aantal nog nauwelijks te onderhouden was. Gouw, J. ter, p.122.

De afwezigheid van een groot deel van de Spanjaarden bood kansen voor de rebellen uit Leiden om met wat schepen noordwaarts te trekken en daar de guerrilla-tactiek weer op te pakken. Zo beschrijft Wouter Jacobsz dat er op vijftien maart Watergeuzen vanuit Leiden naar de Overtoom bij Amsterdam waren gekomen. De stadsmilitie deed een uitval op hen, waarbij de rebellen geen stand hielden en zich terugtrokken.

Schansen bij de Schinkel

Er zijn bronnen waarin vermeld wordt dat er ook schansen aan de oostelijke oever van het Haarlemmermeer lagen. In een brief van Bossu aan Alva geeft hij aan dat de rebellen zich voortdurend versterken en al drie of vier schansen op een rij gebouwd hebben op de oostelijke oever van het Haarlemmermeer[96]. Ze deden dit om het komen en gaan van hun schepen veilig te stellen die even ten noorden van Amstelveen liggen, op een plek genaamd de Schinkel. Kijkend naar de geografische ligging lijkt de locatie in de buurt van de opgang naar de Schinkel ook de kortste route over land naar de Amstel (via 'het Loopvelt' naar kasteel 'Cost Verloren') en vervolgens Ouderkerk en het Diemermeer en de Diemerdijk[97]. Van de Diemerdijk is bekend dat daar meerdere keren hevig gevochten is en dat de rebellen deze gebieden bereikte vanaf het Haarlemmermeer. Dus mogelijk was de opgang naar de Schinkel voor beide partijen een sleutelpositie om snel troepen te kunnen verplaatsen tussen het Haarlemmermeer en deze locaties. Kortom het is meer dan aannemelijk dat bij de opgang naar de Schinkel één of meer schansen hebben gelegen.

Barbara Kooij beschrijft in haar boek dat de Amsterdammers aan de oostoever van het Haarlemmermeer bij de opgang met de Schinkel een schans hebben aangelegd[98]. Gezien de strategische locatie bij een knooppunt van vier vaarten en wegen lijkt me het zeer aannemelijk dat vanuit de monding van de Nieuwe Meer in de richting van of bij de Overtoom een schans van de Amsterdammers heeft gelegen om zo de toegang naar Amsterdam te kunnen controleren. Op een kaart van Cornelis Koel uit 1674 is overduidelijk een schans te zien tussen de Schinkel en de Overtoom, maar dat is geen bewijs dat er ten tijde van de strijd om het Haarlemmermeer ook een schans op deze positie heeft gelegen. Er is echter een kaart uit 1582 door Joost Jansz. Beeldsnyder, waarop contouren zichtbaar lijken van een aarden wal en een gegraven gracht. De afmetingen van deze aarden wal komen overeen met de afmetingen van de schansen rond Leiden die Van Oerle beschreef. Dit zou erop kunnen duiden dat er reeds ten tijde van de strijd om het Haarlemmermeer een schans op deze positie heeft gelegen.

Detail van de kaart uit 1582 gemaakt door Joost Jansz. Beeldsnyder. Zuidoosten boven. Stadsarchief Amsterdam, Toegangsnummer: 342 Inventaris van het Archief van de Gasthuizen, Inventarisnummer: 2205. Binnen het rood omlijnde kader naast de herberg (later 'de Plaets Royael') de vermoedelijke contouren van een aarden wal en gracht. Zie ter vergelijking de kaart van de schans tussen de Schinkel en de Overtoom door Cornelis Koel uit 1674, 34e kaart in Kaartboek E van het archief van Thesaurieren Ordinaris. Stadsarchief Amsterdam, Toegangsnummer: 5039/532.

[96] Kooij, B., p. 269.
[97] Zie de kaart van Jacob van Banchem uit 1593.
[98] Kooij, B., p. 29.

De aankomst van de Spanjaarden bij de Spanjaardsbrug op zesentwintig mei 1574. Afbeelding door Bernardus Mourik afgedrukt in 1763 in Staatkundige Historie van Holland, veertiende deel. Ten tijde van de Opstand was de naam van de brug nog Zyllbrugge. Bijzondere collecties Leiden, 048-21-001, Topografie van Nederland, Universiteitsbibliotheek Leiden.

Nadat de Spanjaarden de slag op de Mokerheide hadden gewonnen trof Valdés bij terugkomst in Oude Wetering, in de nacht van vijfentwintig op zesentwintig mei, de schansen aan zoals ze die hadden verlaten. De Leidenaren hadden verzuimd deze in te nemen[99]. Met zes- à zevenduizend man Spaanse, Duitse en Waalse troepen, deels over het land aangekomen uit de richting van Utrecht en deels per schip over het Haarlemmermeer vanuit de richting van Amsterdam, werd de poging om de Leidenaren uit te hongeren hervat en werden de schansen wederom volledig bezet.

Ondanks de grote overmacht van de Spanjaarden kwam het, door de passieve tactiek van uithongering, niet tot grote gevechten. Er waren zo nu en dan echter wel kleinere gevechten en uitvallen van de vrijbuiters uit de stad en hierbij ging het er soms fel aan toe.

[99] Wouter Jacobsz schrijft dat op acht mei vier vendels Walen naar de Wetering trokken, waar nog meer soldaten van de koning lagen, die vaak lastiggevallen werden door de Leidse Geuzen. Het lijkt er dus niet op dat Valdés de schansen geheel onbemand had achtergelaten en dat deze eenvoudig door de rebellen hadden kunnen worden ingenomen.

De aanslag van zeven juni 1574

Op deze dag zijn de vrijbuiters met een groot aantal plempen en schouwen, goed voorbereid en voorzien van geschut, naar het Haarlemmermeer gevaren. Daar wilden zij de Spanjaarden beletten om de dagelijkse bevoorrading van hun schansen vanuit Haarlem en Amsterdam doorgang te laten vinden. Het plan was om hen de levensmiddelen en munitie afhandig te maken. Binnen de kortste keren vond een treffen plaats en veroverden de vrijbuiters twee schepen. De buit zou hebben bestaan uit driehonderd hammen, honderd vaten bier, anderhalf vat boter, vele manden met levensmiddelen en etenswaren, vijftien bassen (kanonnen), een grote hoeveelheid kogels en nog veel meer, aldus Orlers[100].

'Het twede vack / Slach opt Haarlemmermeer'. Landschap met gezicht door bomen op een gevecht tussen roeiboten op het Haarlemmermeer. In één van de vlaggen staat een inscriptie, 'vribuiter'. In de verte de kerk te Hillegom, links daarvan de contouren van Haerlem (de situatie met links Haarlem en rechts Hillegom, gezien vanaf het Haarlemmermeer, is uiteraard onmogelijk). Deze schets is omstreeks 1606 – 1674 door Leonaert Bramer gemaakt en maakt onderdeel uit van een reeks, waarschijnlijk als ontwerp voor een wandtekening. De wand waarop de gebeurtenissen konden worden afgebeeld had blijkbaar vijf vakken, waarvan deze afbeelding op het tweede vak terecht zou komen. Pelinck constateert in het jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken uit 1964 dat de overige delen van de reeks allen onderwerpen hebben die voor de geschiedenis van het beleg van Leiden van groot belang waren. Dit zou betekenen dat het hier gaat om een slag op het Haarlemmermeer, mogelijk dus de aanslag van zeven juni 1574. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-T-1909-19.

De Spanjaarden hadden hier echter lucht van gekregen en probeerden te voorkomen dat de spullen de stad in gebracht konden worden. Zij trokken vanuit Leiderdorp snel in grote getalen naar de Zijlbrug, maar de Borgeren (heren van stand) van de vrijbuiters waren al op de hoogte gebracht en hen was gevraagd te hulp te schieten, zodat de buit de stad in kon worden gebracht. Vervolgens is in de stad alarm geslagen en heeft men vanuit de stad de Spaanse troepen aan twee kanten aangevallen. De naderende vrijbuiters brachten hun geschut in stelling en namen hen vanaf de schepen onder vuur. Deze overmacht werd de Spanjaarden op dat punt teveel en zij namen hierop de benen. De buit werd door inwoners van de stad met veel gejubel ontvangen en hierdoor konden de Leidenaren het nog wat langer volhouden. Na wat laatste schermutselingen werd een verrader gevierendeeld en zijn de gebeurtenissen per brief aan zijne *Princelicke Excellentie* kenbaar gemaakt.

[100] Orlers baseert zijn beschrijving op Fruytiers, maar Fruytiers maakt geen melding van deze gebeurtenis op het Haarlemmermeer. Orlers geeft echter aan dat hij, naast Fruytiers, voor zijn boek gebruik heeft gemaakt *van 'verscheyden ander schriften ende stucken, soo van den Edelen, Erntfesten, Wijtvermaerden Heer mijn Heer van Noortwijck, Ioan vander Does Sal. G. in dese Belegeringhe cloeck ende vaillant Gouverneur vande Stad wesende, ghelijck hier naer tot gheleghen tijdt ende plaetse gheseyt sal werden: als van verscheyden andere gheloofwaerdige persoonen, jae selffs dat wy uyt den monde van eenighe oude Borgeren, de welcke inde voornoemde Belegheringe mede gheweest zijn, sullen moghen schrijven ende noteren'*. Ook zou hij de beschikking hebben gehad over de stukken van Jan van Hout.

De Spanjaarden waren door de snelle en onverwachte acties volkomen verrast. De vloot van de Spanjaarden was door de verloren slag op de Zuiderzee flink uitgedund en het was daardoor lastig dit soort acties te voorkomen. Uit alle macht probeerden ze nog wat oorlogsschepen richting Leiden te krijgen, maar het voortdurende geldgebrek begon de Spanjaarden steeds meer parten te spelen.

Op veertien juni beschrijft Verwer dat de Amsterdammers de grote galei 'de Prins' in Haarlem kwamen ophalen die destijds in het voorjaar van 1573 door de Haarlemmers was gemaakt, maar door de afsluiting van het Spaarne door de Spanjaarden noodgedwongen in de stad moest blijven liggen. Op drieëntwintig augustus doet Wouter Jacobsz verslag dat vanuit Amsterdam onverwacht vier galeien in gereedheid moesten worden gebracht. Men zei dat ze naar het Haarlemmermeer zouden varen om het leger van de prins, dat volgens zeggen op weg was om Leiden te ontzetten, tegen te houden. De bootsgezellen kregen bij trommelslag het bevel, onder dreiging van lijfstraf, aan boord van de schepen te gaan, maar ze gingen erg tekeer en riepen 'geld, geld', waarmee ze wilden aangeven dat ze zonder geld niet aan boord gingen.

Intussen schrijft Valdés op negen augustus vanuit Den Haag:

Leiden bevindt zich in extreme nood en hun koppigheid is zo groot dat hoewel ze geen troepen in de stad hebben en ze dood gaan van de honger, ze zich niet willen overgeven. Al dagenlang krijgen ze maar een half pond brood als rantsoen en dan alleen nog voor de rijken, want het grootste deel van de bevolking leeft van het eten van wortels en andere groente en fruit en zo gaan veel mensen dood van de honger en de pest. Ik heb aan alle kanten op de afstand van een haakbusschot forten gebouwd, om ervoor te zorgen dat ze hun koeien niet kunnen laten grazen en om te voorkomen dat ze hun groenten oogsten. Ik denk dat het niet lang kan duren voordat ze zich over zullen geven[101].

Allegorie op de nood en het ontzet van Leiden, 1574, mogelijk door Zacharias Dolendo naar ontwerp van Isaac Claesz. van Swanenburg. De stadsmaagd van Leiden wordt belaagd door personificaties van Honger, Dood en Pest. Rechts een Spaanse soldaat met opgeheven zwaard en brandende toorts. De hand van God houdt het zwaard tegen en onderaan houdt Neptunus de voet van de soldaat tegen en laat hij het water toestromen. Ook vanuit de hemel wordt water uitgegoten. In het onderschrift twee verzen van twee keer zes regels in het Latijn en in het Nederlands. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-2001-149.

[101] Den Haag, negen augustus 1574, AA, C.54-72. Archivo de la Casa de Alba, Palacio de Liria, Madrid.

Hulp van buiten was voor Leiden dus noodzakelijk. Door Willem van Oranje en de Staten van Holland werd besloten een buitengewone maatregel te nemen door een groot deel van Zuid-Holland onder water te zetten. Begin september werden ten zuiden van Leiden de eerste dijken doorgestoken en sluizen opengezet. Enerzijds konden soldaten en proviand per schip naar de stad worden aangevoerd en anderzijds de verbindingen tussen de koninklijke troepen worden verbroken. De gevolgen voor het ondergelopen land waren echter desastreus vanwege het zoute water. Vele huizen in Delft, Rotterdam en Gouda liepen onder water in de hoop hiermee Leiden te ontzetten.

Ondanks pogingen van de Spanjaarden om het doorsteken van dijken te beletten en geholpen door een gunstige wind voer in september een vloot van galeien en platbodems onder leiding van de inmiddels tot luitenant-admiraal van Holland en Zeeland gepromoveerde Louis de Boisot (die samen met zijn broer nog tijdens de Slag op het Haarlemmermeer had meegevochten) vanuit Delft, Rotterdam en Gouda het Rijnland binnen.

Geuzenpenning uit 1574 in de vorm van een halve maan. Deze werd door de driehonderd bootsgezellen van admiraal de Boisot gedragen als symbool voor het verzet tegen het Spaans gezag. Rijksmuseum, Objectnummer: NG-VG-1-407-A

Zwart-wit gravure 'De prins op de vloot voor Leiden' uit 1870 van William Unger. Collectie Marinemuseum, Den Helder, Inventarisnummer: A/003/864.

Op vierentwintig september gebeurt er nog iets merkwaardigs in Haarlem. Een aantal galeien, twee boeijers en andere schepen uit Amsterdam willen via Haarlem naar Leiden. De schepen waren te zwaar belast en hebben hierbij de sluis van Spaarndam kapot gemaakt. De verdere doorgang werd, waarschijnlijk door sabotage, belemmerd door de Visbrug en Langebrug af te breken. Daarop vernielden de Amsterdammers één en ander en brachten veel schade toe.

De Spaanse soldaten stonden inmiddels tot hun knieën in het water. De Duitsers weigerden in actie te komen vanwege achterstallige betalingen van soldij en de Walen begonnen te plunderen. Uiteindelijk zochten ze een veilig heenkomen tegen het oprukkende water en de rebellen.

Nadat Leiden op drie oktober ternauwernood was ontzet en door de rebellen haring en wittebrood was uitgedeeld, bezocht Willem van Oranje de stad. Op acht oktober stelde hij zich op de hoogte van de schans bij de Kaag, *de sleutel van het Haarlemmermeer*[102]. Vervolgens liet hij daar versterkingen aanbrengen. Zo kwamen de schansen aan de zuidkant van het Meer weer in handen van de rebellen.

[102] Fruytiers, J. p. 29.

Eigen foto met zicht op de noordoostkant van het eiland Faljeril. In de beschrijving van het territoir van het huisarchief van de Heeren van Warmond is vermeld dat bij de droogmaking van het Haarlemmermeer 'de Schans' op het eilandje Faljeril bij de Kaag met enkele andere grondstrookjes voor Warmond verloren is gegaan. In de aanbesteding van acht april 1840 staat alleen vermeld …. tot aan de Schans bij de Kaag. Het eiland zelf en eventuele uitstulpingen lijken zich, op het eerste gezicht, echter (altijd al) buiten het gebied van de gegraven ringvaart te hebben bevonden. Een artikel over Faljeril uit het Leidsch Dagblad van twee oktober 1953 meldt dat delen van het fort in de loop der tijd zijn weggeslagen en de bodem van het fort zich nog deels onder water zou bevinden. Mogelijk zijn onder de wateroppervlakte of op het eiland zelf toch nog sporen van de Spaanse aanwezigheid te vinden. Helaas heeft een klein veldonderzoek van mijn kant niets opgeleverd. Wel is mij door de eigenaar van het betreffende stuk grond verteld dat er met behulp van een metaaldetector in het verleden een aantal musketkogels zijn gevonden.

Eigen foto van een fragment van een 'gezwart' ijzeren harnas van een huurling van het Spaanse of rebellenleger, omstreeks 1573-1574. Het gaat mogelijk om een dijbeschermer die met leren riemen via de gespen aan de buikstrook vastgezet kon worden. Gevonden tijdens graafwerkzaamheden voor het bouwen van een kelder, op het westelijk deel van Kaageiland aan de waterkant, op nog geen vijftig meter van het eiland Faljeril. Beheerd door De Stal op de Kaag.

Dat heerschappij over het Meer nog steeds van groot belang was en ook door de rebellen onderkend werd, blijkt wel uit de benoeming op twaalf november van de heer van Warmont (Jan van Duvenvoorde) door de prins van Oranje tot '*Admirael ende oversten voer alle die schepen, galeyen ende jachten ter oorloge toe gerust, gedestineert op de Haarlemmermeer, Leyder ende andere omleggende meeren ende wateren*'[103].

De route naar Haarlem lag ditmaal voor de rebellen open, maar zowel Haarlem als Amsterdam stonden nog steeds onder Spaans gezag. De Spanjaarden hadden alleen een te kleine vloot om de rebellen het leven zuur te kunnen maken. Wouter Jacobsz schrijft op elf oktober vanuit Amsterdam:

Op de elfde zagen we dat de mensen ontroostbaar waren en we hoorden ze openlijk zeggen dat niemand de Geuzen een halt kon toeroepen, omdat ze heer en meester waren op het land en op het water. De boeren liepen als opgejaagde schapen, brachten hun bezittingen in veiligheid, brachten hun koeien elders heen en sleepten hooi de stad in, alsof het hooitijd was.

Portret van Jan van Duvenvoorde, Hendrick Goltzius, 1577 – 1581. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-OB-10.142.

[103] Steur, A.G. van der, p. 7 e.v.

De koningsgezinden vreesden dat de rebellen op korte termijn vanuit het zuiden weer aan de noordzijde van het Meer aan de poort zouden kloppen (althans dat was de verwachting), namelijk bij het Huis ter Hart. Daarop namen de Spanjaarden en Amsterdammers actie. Verwer schrijft hierover in zijn 'Memoriaelbouck' een aantal passages, waarbij er een schans gegraven wordt, meerdere malen een aantal boeiers bij het Huis ter Hart worden aangemeerd en een aantal schepen voor de opening van de dijk tot zinken wordt gebracht om zo de rebellen te beletten via deze doorgang het IJ op te varen en vise versa. Mogelijk vreesden ze ook een aanval vanuit het Noorderkwartier, wat zou betekenen dat als deze zou slagen de rebellen een complete Noord-Zuid verbinding via het water in handen kregen en tegelijkertijd de verbinding tussen Haarlem en Amsterdam konden verbreken. Dit wilden de Spanjaarden en Amsterdammers beslist voorkomen.

Eigen foto met zicht op het tegenwoordige Huis ter Hart (het hoekhuis met het oranje dak rechts op de foto) en de oostelijke sluis in Halfweg, tijdens het begin van de Opstand strijdtoneel van een ware guerrilla. Het huis heeft op het dak een verguld hart als windvaan.

Op twee december bleek het vermoeden van de Amsterdammers gegrond, omdat om negen uur 's ochtends vanuit Leiden zes geuzenschepen en vijf schuiten naderden om de schans bij het Huis ter Hart te veroveren. Er werden schoten gewisseld en de soldaten in de schans kregen het zwaar te verduren, maar uiteindelijk moesten de rebellen de aftocht blazen en terugzeilen naar waar zij vandaan waren gekomen[104].

De problemen begonnen zich voor de koningsgezinden steeds meer op te stapelen. In verschillende brieven van het stadsbestuur van Amsterdam uit 1574 aan admiraal Verdugo riepen zij hem op een eind te maken aan de overlast die de soldaten veroorzaakten die rondom Amsterdam waren gelegerd. De *'schamele luyden'* kregen hierdoor een grote aversie tegen *'heuren prince ende natuerlicke heer'*, aldus één van de brieven[105]. De situatie verergerde, doordat de Amsterdammers zelf aan den lijve ondervonden wat de gevolgen van wanbetaling waren voor het gedrag van de soldaten. In december 1574 brak een muiterij uit onder de bootsgezellen van de Amsterdamse oorlogsschepen. Zij hadden al maanden geen soldij gekregen. De Amsterdamse magistraat probeerde tevergeefs het geld bij elkaar te krijgen om de troepen te betalen, maar slaagde daar slechts gedeeltelijk in. Dat was funest voor het moreel van het scheepsvolk, dat aan het muiten sloeg. Deze opstand werd in de kiem gesmoord en een aantal muiters werd ter dood gebracht[106]. Volgens Stoffel zorgde de terechtstelling van de twee bootsgezellen er echter voor dat veel *'vant graeuw'* overliepen naar de opstandelingen. Voor de Amsterdammers was het uitblijven van de soldijbetaling een grote slag. Veel van de bootsgezellen hadden schulden uitstaan bij de stadsbewoners. Door de toenemende armoede hadden zij dat geld hard nodig, de onvrede groeide.

[104] Verwer, W.J. Wouter Jacobsz beschrijft op deze dag dat er kanonschoten te horen waren, maar onduidelijk was waar dit betrekking op had. De volgende dag vertelt hij dat sprake was van een onderling handgemeen tussen de Spanjaarden en Amsterdammers.
[105] Deen, F., p. 161.
[106] Gouw, J. ter, zevende deel, p. 133-134.

Ondanks de perikelen rond Amsterdam was het een aantal maanden relatief rustig op en rond het Haarlemmermeer. Vanuit de schansen langs de zuidoever van het Meer voeren de schepen van Oranje naar de westoever, waar ze schippers beroofden van hun scheepslading, zoals hooi. Een enkele keer kwam het toch tot een confrontatie, zoals Wouter Jacobsz op tien februari 1575 als volgt beschrijft:

Op de tiende hoorden we dat de Geuzen zich op de Meer meester hadden gemaakt van een schuit met Spanjaarden en Walen. De Geuzen eisten dat men de schuit aan de wal zou leggen, waartoe de schipper maar al te bereid was toen hij zag dat de vijand veel te sterk voor hem was. De Spanjaarden verboden het hem echter en dreigden hem dood te schieten, als hij het tóch deed. De Geuzen schoten op de schuit en doodden daarbij de schipper. De Spanjaarden en Walen werden overmeesterd, gevangengenomen, in de boeien geslagen en gedreigd met ophanging, omdat ze niet aan de eis van overgave gehoor hadden willen geven.

Ondanks dit soort incidenten was er sprake van een rustiger vaarwater, wat blijkt uit het feit dat op de negentiende februari de Leidenaars een aantal schepen met soldaten op het Meer hadden, alleen maar om de vis die ze over hadden onder konvooi naar Amsterdam te kunnen brengen. Dit was een duidelijk teken dat bij de Leidenaars de haat tegen de Amsterdammers flink aan het afnemen was. De soldaten hadden bovendien het bevel gekregen pas tegen iemand op te treden, als zij het eerst aangevallen werden. Er was zelfs even een wapenstilstand in augustus 1575, zodat de dorpen tussen Haarlem en Leiden turf konden kopen in Aalsmeer[107].

De rebellen slaan munt uit hun succes

Geld is cruciaal in elke oorlog, dus ook in die van de Tachtigjarige Oorlog. In de tijd van de huursoldaat bepaalde de mate waarin vorsten, gewesten en steden aan geld wisten te komen de militaire krachten meer dan het aantal inwoners. Het niet kunnen betalen van het soldij kon leiden tot muiterij, het overlopen naar de vijand en rooftochten. In de bijna anderhalve eeuw vóór 1572 bestond er in de Bourgondische Nederlanden een uniform muntwezen: in alle gewesten werden dezelfde muntsoorten geslagen en overal golden dezelfde koersen. De staatkundige verbrokkeling door de Tachtigjarige Oorlog, maakte een einde aan die monetaire eenheid. Diverse steden in Holland en Zeeland voorzagen tijdens hun belegering namelijk in hun geldnood door de uitgifte van noodmunten: kosten voor de bouw van schepen en garnizoenen moesten betaald worden en de aanvoer van geld was lastig, zodat men zelf (primitieve) munten moest laten maken van goud of zilver of van onedele metalen of zelfs papier. Onder het mom van 'wie betaalt bepaalt' werd in augustus 1575, door de munt te Dordrecht van het gewest Holland, voor het eerst de Leeuwendaalder geslagen. Deze grote zilveren munt werd geslagen door de opstandige gewesten om zo de oorlog te kunnen blijven financieren en handel te kunnen drijven met het buitenland. Door de uitgifte van steeds weer nieuwe, verder verzwakte muntsoorten, waren in de jaren 1572-1582 de koersen van de oude munten tot bijna het dubbele opgelopen. Deze waardevermindering van het geld werd in handelskringen sterk afgekeurd[108].

Hollandse Leeuwendaalder uit 1576. Deze munt was de tegenhanger van de Filipsdaalder die sinds 1557 werd geslagen door de Spaanse overheid in de Nederlanden. Op de Hollandse variant ontbrak het portret van koning Filips II, evenals diens wapen en zijn lijfspreuk. In plaats daarvan werd er op de voorzijde een ridder ten halve met het wapenschild van het gewest in de hand afgebeeld, met het omschrift 'MO NO ARG ORD HOL, Moneta Nova Argentea Ordinum Hollandiae', een Latijnse zin die betekent: 'Nieuwe zilveren munt van de Staten van Holland'. Op de keerzijde kwam een Hollandse leeuw. Teylers Museum, Objectnummer: TMNK 10521.

[107] Resolutien van de Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt.
[108] De Beeldenaar van 1986, Munt en penningkundig nieuws.

Vanaf september liepen de gemoederen langzaam weer op. Vanuit Amsterdam vertoonde zich regelmatig een vloot op het Haarlemmermeer om, net als de rebellen, schippers van hun scheepslading te beroven. Op zes oktober 1575 verschenen tien Amsterdamse schepen aan de zuidkant van het Haarlemmermeer, waarschijnlijk bij de monding van de Oude Wetering[109]. De Noordschans werd toen bemand door troepen onder bevel van hopman Joan (of Joachim) Schetter. Zijn naam wijst op een Duitse huurling. Schetter bemande vijf schepen met een vendel soldaten waarmee hij de Amsterdamse schepen aanviel. Nadat de Amsterdamse kapitein en de meeste van zijn bemanningsleden gesneuveld waren, wist Schetter '*het beste van de tien'* schepen te bemachtigen. Toen vier Haarlemse boeijers met een voor hen gunstige wind de Amsterdammers te hulp kwamen, trokken Schetter en zijn soldaten zich terug in de Noordschans.

Na deze confrontatie is onze correspondent in Amsterdam de eerste die in 1576 informatie geeft over het vervolg van de strijd aan de noordkant van het Meer:

Op de eerste dag van maart waren de voorbereidingen van de Geuzen om met schepen de Meer op te gaan weer onderwerp van gesprek. Men was bang dat ze hun oog (wederom!) *hadden laten vallen op het Huis ter Hart om het te overvallen en op die manier Haarlem in de problemen te brengen. En daarom werd uit naam van de koning de schans bij het huis van proviand voorzien en met meerdere soldaten versterkt[110].*

Door haar strategische positie bleef Huis ter Hart in de belangstelling van de rebellen staan. In oktober vond een belangrijk keerpunt plaats. De schansen in Waterland en die tussen Haarlem en Amsterdam werden door de rebellen zonder slag of stoot ingenomen. Oorzaak van deze plotsklapse wending, in het voordeel van de rebellen, was dat de stadhouder van Amsterdam (Gilles van Berlaymont, heer van Hierges) begin mei al opdracht had gegeven aan de soldaten bij de schansen in de buurt van Amsterdam om hun hutten af te breken en de schansen te ontruimen. *Dat was, zo was het gerucht, omdat die van Amsterdam voortaan zelf de soldij van de soldaten van het koninklijk leger moesten betalen. Ze verontschuldigden zich dat ze daar niet op in konden gaan, omdat ze voor hun eigen soldaten alleen al geen soldij en voedsel op konden brengen.* Hierges hield zijn woord en deze bezuinigingsmaatregel leidde ertoe dat de rebellen, ironisch genoeg, de kans kregen een aantal schansen zonder slag of stoot in te nemen waar in eerdere fasen van de strijd nog tot het bittere eind gevochten werd. De schansen van Assenburg, Beverwijk, Spaarndam en waarschijnlijk Huis ter Hart werden hierop door de rebellen bezet. Bij de inwoners van Amsterdam veroorzaakte dit onmiddellijk grote onrust, omdat iedereen bang was dat de rebellen van plan waren Amsterdam te belegeren met als doel de stad van de buitenwereld af te sluiten.

[109] De bronnen verschillen over de exacte locatie. Dit lijkt dezelfde gebeurtenis die Verwer in zijn 'Memoriaelbouck' op zes oktober in de buurt van de Kaag beschrijft. Vanuit Amsterdam bericht Wouter Jacobsz op elf oktober dat dit kort geleden plaatsvond bij de Oude Wetering.

[110] Dat niet alle berichtgeving altijd op waarheid berustte, blijkt uit de ervaring die Wouter Jacobsz zelf opdeed toen hij op negentien mei op terugreis was van Utrecht naar Amsterdam: *Toen ik aan boord van de schuit ging, hoorde ik dat de reis heel gevaarlijk was en dat de Geuzen met wel honderd schepen voor het Huis ter Hart lagen, waardoor Amsterdam moeilijk te bereiken was. Het bleken allemaal fabeltjes.*

XI Amsterdam gaat overstag

Met het terugtrekken van de Amsterdammers uit de schansen rondom Amsterdam kwam feitelijk het hele Haarlemmermeer in handen van de rebellen. Dit had als gevolg dat er vanaf dat moment geen confrontaties meer waren, maar er nog steeds wel een continue dreiging was van het hervatten van de strijd. Achter de schermen was inmiddels ook al één en ander in gang gezet. Door het onverwachts overlijden van landvoogd Luis de Requesens en een golf van muiterij en geweld van de Spaanse soldaten wegens achterstallige betalingen, werden op verzoek van het gewest Brabant de Staten Generaal bijeengeroepen.

Op acht november 1576 werd De Pacificatie van Gent gesloten. De Staten van Brabant, Vlaanderen, Artesië en Henegouwen sloten een overeenkomst met de Staten van Holland en Zeeland, en namen de prins van Oranje aan als hun stadhouder. Dit politieke succes van Willem van Oranje was mogelijk dankzij de Spaanse Furie, de plundering op vier november 1576 van Antwerpen door Spaanse soldaten die hun achterstallige soldij wilden aanvullen. Hierdoor was onder alle gezindten in de Lage Landen een sterk anti-Spaanse stemming ontstaan. Dit pact betekende overigens niet dat de Nederlandse gewesten Filips II niet langer als hun landsheer erkenden. Indien Filips II zijn houding ten aanzien van de Nederlanden veranderde en een landvoogd aanstelde die de Pacificatie van Gent aanvaardde, waren de Staten Generaal bereid hem als hun heer te blijven erkennen.

Portret van Don Juan van Oostenrijk, toegeschreven aan Juan Pantoja de la Cruz, waarschijnlijk rond 1575. Museo del Prado, Objectnummer: P001148.

Filips II had echter nog andere zorgen. De Turkse dreiging en zijn financiële problemen dwongen hem eind 1576 tot een zekere toegeeflijkheid. Hij besloot zijn halfbroer, Don Juan van Oostenrijk, als nieuwe landvoogd naar de Nederlanden te sturen. Met deze benoeming van een direct familielid gaf hij te kennen dat hij de Nederlanden niet als veroverd gebied beschouwde, maar juist als één van de pijlers van de Habsburgse monarchie.

Vervolgens werd op twaalf februari 1577 in Marche-en-Famenne (België) het Eeuwig Edict afgekondigd. Het Eeuwig Edict was een overeenkomst tussen Don Juan van Oostenrijk en de Staten Generaal. De partijen kwamen overeen de Pacificatie van Gent te eerbiedigen en af te zien van elke alliantie die tegen het edict zou ingaan. De opstandige gewesten beloofden voorts om Filips II te erkennen als koning en Juan van Oostenrijk als landvoogd.

Dankzij het edict kwam er een wapenstilstand. De gehate Spaanse soldaten trokken zich, als één van de voorwaarden in de overeenkomst, terug (ook uit de omgeving van het Haarlemmermeer) en er brak een korte periode van vrede aan.

Haarlem had, vooruitlopend op het Eeuwig Edict, eind januari 1577 het Verdrag van Satisfactie met de Staten van Holland ondertekend. Hiermee sloot Haarlem zich aan bij de Opstand tegen het Spaanse gezag in de Nederlanden onder de voorwaarde dat de twee godsdienstige stromingen, het protestantisme en het katholicisme, naast elkaar konden blijven bestaan. Allebei de geloofsovertuigingen waren dus toegestaan en geen van beide kanten kon meer vervolgd worden vanwege hun geloof.

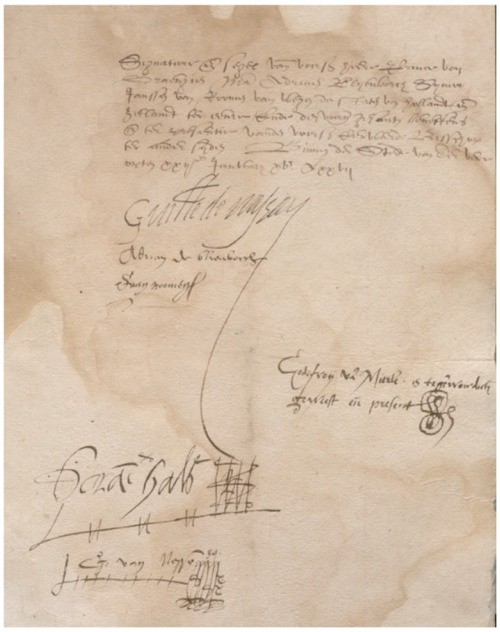

Laatste pagina van het Akkoord van Veere. De bovenste handtekening 'Guille de Nassau' is van prins Willem van Oranje, rechtsmidden die van Godefridus van Mirle de bisschop van Haarlem. Noord-Hollands Archief, 814 'Satisfactie van Haerlem', akte van overeenkomst met de prins van Oranje en de Staten van Holland over de overgang van de stad, tweeëntwintig januari 1577.

Ondanks deze pogingen om tot langdurige vrede te komen waren de rebellen er blijkbaar toch niet helemaal gerust op, zeker gezien het feit dat Amsterdam nog steeds Spaansgezind was. Met de cruciale Hoogendijk in handen, waren de rebellen niet van plan deze strategische positie snel uit handen te geven. Van vijf tot twaalf mei 1577 was Willem van Oranje te Haarlem met '*groete triumphe'*. Ook hij besefte het belang van de schans bij Huis ter Hart[111]. Op negen mei gaf hij de opdracht om Huis ter Hart wederom verder te '*bescansen'*. Wouter Jacobsz merkte hierover somber op: '*in manier al souder wederom oerloch coemen'*. De vraag was echter of het weer zover zou komen…

Amsterdam was het laatste koninklijke bolwerk in Holland en bleef daarmee een voortdurende bedreiging en zwakke plek voor de Hollandse Tuin. Om Amsterdam op de knieën te krijgen werden door de rebellen, naast het versterken van schansen, andere voorbereidingen getroffen. Zo was het plan van de rebellen om nog een oorlogsschip in het Haarlemmermeer te leggen, zoals ze er een in het IJ (vlak voor de stad) hadden liggen. Op die manier wilden de rebellen alle aanvoer verhinderen en Amsterdam zó in het nauw brengen dat het zich genoodzaakt zou zien met alles in te stemmen wat de prins wilde, als het maar ontzet werd.

Portret van Matthias van Oostenrijk uit 1579 door Lucas I. van Valckenborch. Kunsthistorisches Museum Wien, Inventarisnummer: GG_4390.

Dat de door de rebellen aangebrachte versterkingen op strategische posities gegrond waren blijkt wel uit het feit dat de Spaanse soldaten, die uit Holland waren vertrokken, na de wapenstilstand niet teruggingen naar Spanje. Het leeuwendeel verzamelde zich bij Don Juan in Luxemburg, dat Spaansgezind was gebleven. Don Juan schond vervolgens op vierentwintig juli 1577 zelf de eerder gemaakte afspraak, door de Citadel van Namen in te nemen. Hij probeerde de gemoederen nog te bedaren door het installeren van de twintigjarige Matthias van Oostenrijk als landvoogd, maar dit leverde niet het beoogde resultaat.

In september bracht de prins van Oranje een bezoek aan Brussel op verzoek van de Staten Generaal. Hij werd door het volk als een bevrijder binnengehaald en werd benoemd tot plaatsvervangend landvoogd en ruwaard (stadhouder) van Brabant. Filips II liet deze politieke omwenteling in Brussel niet over zijn kant gaan en gaf de Spaanse troepen wederom de opdracht de Nederlanden te heroveren.

Dit was voor de rebellen het moment om de druk op Amsterdam op te voeren en de stad te dwingen hun zijde te kiezen, zodat de Spanjaarden daar geen voet meer aan de grond konden krijgen. Ondanks meerdere pogingen tot vredesonderhandelingen met Amsterdam en een steeds verdere afsluiting van de buitenwereld, zou het nog tot acht februari 1578 duren, voordat ook Amsterdam zich noodgedwongen aansloot bij de Opstand tegen het Spaanse gezag in de Nederlanden.

[111] Resolutien van de Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt / Bakker: de 'Commissaris der Ammunitien' M. de Waal laat twee gotelingen van de schans bij de Oude Wetering naar het fort Huis ter Hart overbrengen. Hier wordt duidelijk een onderscheid gemaakt tussen een schans en een fort. Permanent bezette schansen kregen een eigen naam en werden vaak 'fort' genoemd. Dit benadrukt nogmaals de cruciale ligging van Huis ter Hart.

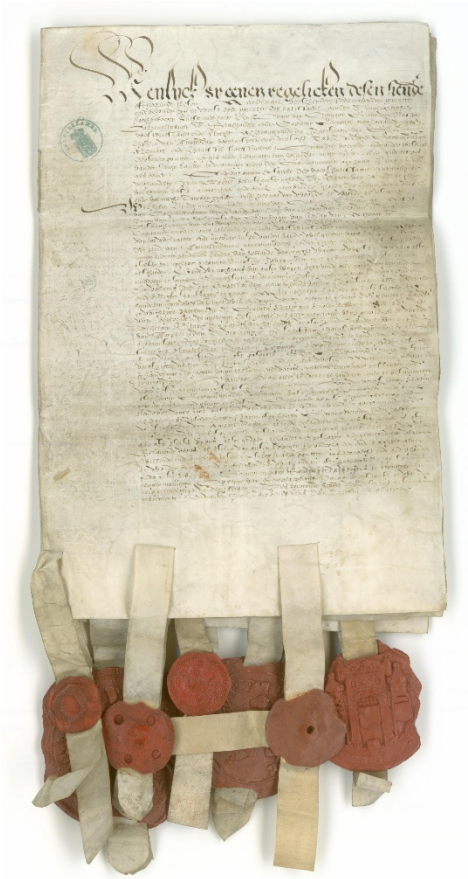

Het betrof een akkoord op papier, want het stadsbestuur bleef ook na de ondertekening in de praktijk grotendeels Spaansgezind. Om de belangrijke stad definitief voor Willem van Oranje te winnen werd in het geheim een machtsgreep voorbereid door een commissie van de Staten van Holland. Een eerdere gewelddadige poging onder leiding van kapitein Herman Helling was op 23 november 1577 mislukt, dus er was de Staten alles aan gelegen de zaak niet te laten ontsporen. De wisseling van de macht moest zo geweldloos mogelijk verlopen. Een escalatie in Holland lag in deze periode van de Opstand namelijk nog altijd op de loer…

Op zesentwintig mei 1578, bijna vijf jaar na de Slag op het Haarlemmermeer, was het zover. Een groep rebellen zette de Amsterdamse bestuurders de stad uit en de Alteratie van Amsterdam was een feit[112]. Door de Alteratie van Amsterdam was heel Holland verenigd en werd de machtsbasis van Willem van Oranje flink vergroot. David had Goliat in Holland verslagen en ook al ging de oorlog met de Spanjaarden door, deze zou het Haarlemmermeer en haar directe omgeving nooit meer bereiken.

Het door Amsterdam op acht februari 1578 ondertekende Verdrag van Satisfactie met de Staten van Holland. Stadsarchief van Amsterdam, C00001000004 564.6 KiB.

Spotprent omstreeks 1578 – 1582 door een onbekende prentmaker: 'Houdt op in mijn tuin te wroeten Spaanse zwijnen!'. De Hollandse Leeuw in de Hollandse Tuin. Op het hek staan de wapens van bevrijde Hollandse steden, op het toegangshek het wapen van de prins van Oranje. De tuin wordt belaagd en omgewoeld door Spaanse zwijnen, rechts een zwijn met het vaandel van Alva. Zoals de Spanjaarden de Geuzen spottend bedelaars noemden, gebruikten de Geuzen het woord 'Spekjannen' voor de Spanjaarden. Dit is een verwijzing naar verliezende Spaanse soldaten, die uitgehongerd raakten en daarom alles vraten en meenamen wat ze tegenkwamen. Links de zee met een schip bemand door ganzen waarop de namen van Zeeuwse steden Vlissingen, Middelburg en Veere. De Zeeuwse leeuw bevecht de zwijnen in het water. In het onderschrift twee verzen van acht regels in het Frans en Nederlands. Rijksmuseum, Objectnummer: RP-P-OB-77.682.

[112] Alteratie betekent verandering of omwenteling.

Het collectieve geheugen

Dit boek begon met een fragment van een 'ooggetuigenverslag' van de Slag op het Haarlemmermeer, gezien vanuit de toren van de Grote of Sint Bavokerk in Haarlem. Gemeente Haarlem heeft in 1980 door Henri Friso ten Holt een glas-in-lood gedenkraam laten maken, ter herinnering aan het beleg van Haarlem, speciaal voor de Grote Kerk. Linksboven in dit raam zijn schepen te zien als symbool voor de Slag op het Haarlemmermeer.

Dat bepaalde historische gebeurtenissen soms ook een inspiratiebron zijn voor bepaalde hedendaagse activiteiten en dat hier nog steeds interesse voor is, blijkt uit een artikel van de Nieuwe Haarlemsche Courant van zeven juli 1962. De dag ervoor werd op de Westeinderplassen een spiegelgevecht (schijngevecht) geleverd met diverse kleine schepen, gebaseerd op de Slag op het Haarlemmermeer. Er is recentelijk zelfs nog een boek verschenen, waarin kinderboekenauteur Bies van Ede op avontuurlijke wijze de Slag op het Haarlemmermeer beschrijft[113]. Het verhaal begint als volgt:

'Opa, vertel je nog een keer van je been?' vraagt het meisje dat met haar rug naar het haardvuur zit. Haar broertje, een jaar ouder maar niet heel veel groter, grijnst. 'Ja, opa! En over hoe die andere jongen, die, eh…'

De opa vertelt vervolgens, als ooggetuige en overlevende van deze slag, op klassieke wijze een spannend verhaal aan zijn kleinkinderen, waarbij historische aspecten van deze slag op een leerzame wijze aan bod komen.

Men zou zich af kunnen vragen welk nut het heeft om deze gebeurtenis of bijvoorbeeld het Leids ontzet te blijven herdenken. De nagedachtenis aan deze periode in de vaderlandse geschiedenis geeft nog eens aan hoe vele Hollanders, aan beide kanten van de strijdende partijen, hebben geleden en welke offers zij hebben moeten brengen om hun idealen te verdedigen.

Jan Blokker constateert in zijn prachtige reisbeschrijving door het openluchtarchief van de Tachtigjarige Oorlog in Nederland terecht dat Nederland en ook het basisonderwijs in Nederland weinig oog heeft voor deze belangrijke periode uit z'n verleden[114]. Ik hoop met deze kroniek een hernieuwde interesse voor deze periode gewekt te hebben, al is het slechts lokaal. Dat het thema juist nu actueel is blijkt wel uit het Samenwerkingsverband 1572 dat vele gemeenten zijn aangegaan om de gebeurtenissen na vierhonderdvijftig jaar te herdenken[115]. Hier wordt nog eens benadrukt dat de vrijheid van de één niet altijd de vrijheid van de ander betekent, een thema dat ten tijde van de coronacrisis en de oorlog in Oekraïne weer helemaal actueel werd.

Na vele jaren van ellende kwam de Tachtigjarige Oorlog ten einde en werd uiteindelijk de Republiek der Verenigde Nederlanden internationaal als soevereine staat erkend. De strijd om het Haarlemmermeer heeft hierin een belangrijke rol gespeeld. Aangezien er de aankomende jaren op diverse plekken in de Haarlemmermeerpolder nog gebouwd zal worden is het geen gek voorstel om bijvoorbeeld namen van scheepstypen en scheepsonderdelen voor de straten te gebruiken om zo nog maar eens te verwijzen naar dit stukje lokale maritieme geschiedenis. De Karveelstraat, Galeiweg, Boeierpad, Turfschuit, Gotelingstraat en de Laan van Bossu, om maar eens wat dwarsstraten te noemen…

[113] Ede, B. van, p. 13-24. In het boek 'Oorlog op het ijs' uit 2003 van dezelfde auteur proberen een aantal kinderen tijdens het beleg van Haarlem de stad uit te vluchten. Ze vertrekken 's nachts per slee, over het ijs, naar een veilige stad. De vlucht lijkt te slagen, maar dan komen ze terecht in een oorlog op het ijs.
[114] Blokker, J., p. 7.
[115] https://geboortevannederland.nl

Foto van het Windzwaard. Het kunstwerk is te vinden op de rotonde Deltaweg-Bennebroekerweg in Hoofddorp. Als meetinstrument wijst het zwaard, dat 's nachts is verlicht, de windkracht en -richting aan.

Binnen de huidige gemeentegrenzen van de Haarlemmermeer is, naast een aantal verhalenpalen dat betrekking heeft op deze periode, in 2015 een kunstwerk onthuld dat herinnert aan dit nautische verleden. Het Windzwaard is door Buro Poppinga gerealiseerd en speelt met de wind, die vroeger over het water van het Haarlemmermeer en nu over de polder kan jagen.

Het kunstwerk symboliseert de geschiedenis van het gebied: de Watergeuzen die in 1573 met hun schepen vochten tegen de Spanjaarden, de Slag op het Haarlemmermeer, met de hoge masten deinend boven de golven. Een passende herinnering aan deze korte tumultueuze periode uit de geschiedenis van het Haarlemmermeer.

De geschiedenis van het Haarlemmermeer wordt veelal gekenmerkt door de strijd tegen de Waterwolf. Het water was vaak een vijand, maar ook van groot belang voor het vervoer van (levens)middelen en was van doorslaggevende betekenis in de strijd tegen de Spanjaarden. De geschiedenis van het Haarlemmermeer ligt letterlijk in de bodem verankerd en de bewaard gebleven voorwerpen zijn, naast de overgebleven geschreven bronnen, de stille getuigen van de strijd die hier gewoed heeft. Laten we hopen dat de bodem in de loop van de tijd zijn bewaard gebleven schatten steeds meer prijsgeeft om de verhalen tastbaarder te maken en te houden.

[116] Versregels van Evert Werkman behorend bij het in 1955 door Erro Doeve geschilderde drieluik. Dit stuk werd door de gemeente Haarlemmermeer aan de directie van Schiphol geschonken.
Achtergrond: fragment van een Bourgondische scheepsvlag (wit met daarin een rood diagonaal kruis), 1570 – 1630. Hoogte 310 cm, breedte 205 cm. Rijksmuseum, Objectnummer: NG-MC-1889-83-2.

‘t ‘Scheepsjournael’

1572

November	
8, Jacobsz, W.	*Vandaag hebben de rebellen bij de Overtoom in Amsterdam verkend hoe ze dit kruispunt van vaarten in konden nemen.*
December	
14, Verwer, W.J.	*Het leger van Willem II van der Marck Lumey dat Haarlem moest ontzetten wordt bij de Weligen Berch in Hillegom verslagen. Hierbij vallen veel slachtoffers, maar een groot deel van de rebellen kan ternauwernood via het Haarlemmermeerse ijs ontsnappen.*
20, Verwer, W.J.	*Tijdens de eerste bestorming, vallen meer dan driehonderd gewonden aan Spaanse zijde. Zij worden met sleden over het ijs snel naar Amsterdam gebracht.*

1573

Januari	
10, Verwer, W.J.	*De rebellen hebben op het Meer een Duitse soldaat, in dienst van de Spanjaarden, gevangengenomen en naar de stad gebracht.*
19, Verwer, W.J.	*De Spanjaarden hebben een zwaar bewaakt transport aangevallen, dat afkomstig was van het Haarlemmermeer, maar de rebellen hebben zich op het Haarlemmermeerse ijs verdedigd. Ze zijn de Spanjaarden achtervolgd en hebben hen uit Vijfhuizen, niet te verwarren met het huidige dorp Vijfhuizen, verjaagd. Daarna werd het dorp geplunderd en in brand gestoken en zijn het materieel en de gevangenen naar de stad meegenomen.*
21, Verwer, W.J.	*In Haarlem zijn de rebellen gestart met de bouw van de eerste galei.*
27, Jacobsz, W.	*Veertig sleden met vrouwen en kinderen hebben Haarlem verlaten. Op tweeëntwintig januari had een aantal steden, waaronder Leiden en Delft, aangeboden alle armen en behoeftigen van Haarlem tijdens het beleg te onderhouden.*
28, Verwer, W.J & Arcerius, F.J.	*De afgelopen dagen is er een aanzienlijke voorraad van twee dringende benodigdheden, buskruit en koren, op tientallen sleden over het Haarlemmermeer de stad ingebracht.*
30, Verwer, W.J.	*De Spanjaarden hebben met veel paarden op het Haarlemmermeer, bij Bennebroek, de wacht gehouden. Een vendel Walen en nog een aantal ruiters wilden naar Haarlem om de stad te ontzetten. Tijdens een confrontatie zijn twee of drie man van de Walen achtergebleven die met het paard door het ijs zijn gezakt. Men heeft zich al vechtende vanaf het Meer een weg naar de poort van de stad weten te banen. De rebellen zijn in Haarlem vandaag ook gestart met de bouw van een tweede galei.*
31, Arcerius, F.J.	*Op het Meer zijn meer dan vijftig Spanjaarden omgebracht, onder wie een kapitein die brieven bij zich droeg. Ze hebben hem geheel ontkleed op het ijs laten liggen, zoals de Spanjaarden dat eerder bij een aantal rebellen hadden gedaan.*
Februari	
1, Verwer, W.J.	*’s Middags zijn de rebellen met zesentwintig sleeën en een groot aantal haakschutters bij het Meer geweest om meer koren en proviand te halen, alwaar men een Waal gevangengenomen heeft.*
2, Verwer, W.J.	*Spaanse ruiters hebben dertien sleden met koren in beslag genomen en de bemanning, waaronder ook burgers, gevangen genomen, maar de Aalsmeerders hebben hen vervolgens weer bevrijd.*
4, Verwer, W.J.	*Veertig ruiters met drie of vier sleden zijn er via de Schalkwijkerpoort op uitgetrokken om vervolgens het dorp Vijfhuizen in brand te steken, waarbij één ruiter gewond raakte.*
6, Ordonnancie van de Camer (van Rekeningen)	*Arent Joppe Ghysbellant (Aernout Joppen van Ghibbelant), ‘vice-admirael vande oirloochsschepen op de Haerlemmermeer’, krijgt 50 ponden ‘tot aanneeminghe van bootsvolck’.*

11, Oranje, W. van	*De prins van Oranje heeft een brief aan Pieter (de) Duytz geschreven met toekenning van een commissie als kapitein van een oorlogschip onder Marinus Brandt, admiraal over de schepen op de Haarlemmer-, Leider- en andere Hollandse meren.*
12, Verwer, W.J.	*Er is vanuit Leiden een schuit met levensmiddelen Haarlem binnengekomen. Zij donderden van buijten doer haer pijpen die dom dom gingen. 114 scooten.*
Oranje, W. van	*De prins van Oranje heeft een brief aan Marinus Brandt geschreven met toekenning van een commissie als admiraal over de schepen op de Haarlemmermeer, Leider- en andere meren in Holland in de plaats van Jan van der Horst.*
15, Jacobsz, W.	*Nachtelijke poging door de rebellen om het Huis ter Hart in te nemen. De troepen uit Amsterdam wisten dit te verhinderen. Overdag is de boeren bij Amsterdam opgedragen de Overtoom te doorgraven. Er is vervolgens haast gemaakt met de bouw van drie nieuwe Amsterdamse galeien.*
Arcerius, F.J.	*Haarlem heeft de eerste grote galei naar het Haarlemmermeer gebracht.*
18, Jacobsz, W.	*In Amsterdam zijn veertien oorlogsschepen uitgerust met als plan om de dag erna het Haarlemmermeer op te varen.*
19, Verwer, W.J.	*De Amsterdammers zijn met hun galeien bij het Penningsveer aangekomen om daar een gat in de dijk te maken, om zo het Meer op te kunnen komen. De galei van Haarlem is daarnaartoe gezeild en heeft de Amsterdammers verjaagd. Canales / Kooij: Hier wordt beschreven dat dit eenentwintig februari zou zijn gebeurd.*
21, Oranje, W. van	*De prins van Oranje heeft een brief aan de magistraat van Gouda geschreven met het verzoek om een aantal schepen gereed te maken om de Haarlemmermeer mee te veroveren.*
23, Magistraat van Gouda	*Bericht aan Willem van Oranje dat de uitgeruste schepen zo spoedig mogelijk met die van Delft naar de Hollandse meren zullen worden gezonden.*
Ordonnancie van de Camer (van Rekeningen)	*Jhr. Lodewyck van der Binckhorst, 'superintendent vande schepen van oirloighe op der Haerlemmermeeren', ontvangt tweeënzeventig ponden, om 'die te bestrecken onder zijne knechten'.*
Jacobsz, W.	*Er komt veel geld aan in Amsterdam om de bemanningen van de oorlogsschepen te betalen.*
24, Jacobsz, W.	*De boeren rond Amsterdam zijn opgetrommeld om wakken in het ijs bij de Overtoom te slaan. Hierdoor hebben de Amsterdamse schepen toegang tot het Haarlemmermeer gekregen.*
24, Verwer, W.J.	*De tweede Haarlemse galei is naar de Fuikvaart gebracht en te water gelaten.*
25, Verwer, W.J.	*De Haarlemmers hebben twee kanonnen vanuit Dordrecht ontvangen en er zijn veel schepen met levensmiddelen aangekomen.*
26, Verwer, W.J. & Jacobsz, W.	*Er heeft een confrontatie op het Meer plaatsgevonden, op de route naar de Overtoom, tussen Spaanse schepen en Haarlemse galeien. De Spanjaarden overmeesterden de grote galei, maar de Haarlemmers wisten deze te heroveren en een schip van de Spanjaarden te bemachtigen. Verwer: 's Morgensvroeg op de 26e (februari) is de grote galei voor de andere schepen uitgeroeid en het Meer op gegaan. Hierbij is zij door negen Spaanse schepen omsingeld en na een kort gevecht in beslag genomen, terwijl men in de veronderstelling was dat dit bondgenoten waren… Toen de kleine galei, onder leiding van kapitein Jacob Tomesz., dit zag gebeuren hebben zij zich vermand en geprobeerd de galei te heroveren. Dit lukte en het lukte hen zelfs om een schip van de Spanjaarden te enteren… Zij wilden ook de andere schepen aanvallen, maar er ontstond echter vuur in de buurt van het opgeslagen kruit op de kleine galei. Hierdoor vond vervolgens een explosie plaats, waardoor vier man het leven hebben gelaten. Vervolgens zijn er nog een aantal zwaargewonden naar de stad gebracht. Jacobsz: Wouter Jacobsz beschrijft hetzelfde voorval als volgt: Op de 26ste hebben de schepen die op de Meer waren gekomen om de geuzen onmogelijk te maken Haarlem te provianderen, een geuzengalei overweldigd en buitgemaakt en een aantal opvarenden overboord gegooid. Naderhand zijn de geuzen met een grotere strijdmacht teruggekomen en hebben die galei op ons leger herwonnen. Ze veroverden ook nog een van onze schepen, waarvan ze de bemanning gespaard hebben. Ze hebben de meeste Walen die erop voeren, onthoofd en zijn er toen vandoor gegaan.*

27, Verwer, W.J. & Jacobsz, W.	*De galeien van de Spanjaarden en de rebellen hebben elkaar weer opgezocht, waarbij de Spanjaarden eieren voor hun geld hebben gekozen. De rebellen hebben het gat bij Penningsveer vervolgens gedicht. Op dezelfde dag zijn er veel schuiten met levensmiddelen via de Fuikvaart de stad binnengebracht. Jacobsz: In deze tijd domineerden de geuzen de Meer met hun meer dan dertig schepen en drie galeien, niet meegerekend de andere schepen die, naar men zei, uit Gouda, Rotterdam en Dordrecht kwamen en waarvan het aantal onbekend was.*
Maart	
1, Oranje, W. van	*De prins van Oranje heeft een brief aan Adriaen van Berckenrode en Willem Deyman geschreven met toekenning van een commissie als proviandmeesters voor de schepen op de Haarlemmermeer.*
Jacobsz, W.	*De rebellen hebben de Meer weer met palen afgesloten, zodat de Spanjaarden er niet met schepen doorheen konden komen.*
2, Jacobsz, W.	*De rebellen hebben twee schepen op het IJ buitgemaakt. Ze hebben dat gedaan met schuiten die ze uit het Haarlemmermeer over de dijk hadden getrokken.*
3, Verwer, W.J.	*Twee schuiten met levensmiddelen en buskruit zijn in Haarlem aangekomen. De schepen en galeien van Haarlem hebben bij de Overtoom drie paarden en twaalf koeien weten te bemachtigen en die naar de stad gebracht. Mogelijk is dit dezelfde gebeurtenis als die Jacobsz op twee maart heeft beschreven.*
6, Verwer, W.J.	*De kleine jachtgalei is naar het Meer gevaren waar één van de opvarenden, die voor het grof geschut stond, is doodgeschoten.*
7, Jacobsz, W.	*De Spanjaarden hebben een uitval tegen de rebellen gedaan en hen van hun werkzaamheden bij de Overtoom verdreven: de rebellen probeerden ter plekke schepen tot zinken te brengen om zo de doorgang naar het Meer te belemmeren. De rebellen hebben tijdens hun aftocht veel huizen in de buurt van de Overtoom in brand gestoken.*
8, Verwer, W.J.	*De Haarlemmers hebben met een aantal schepen vanaf het Meer geprobeerd om het Spaarne op te varen om de brug door te zeilen en te vernielen die de Spanjaarden daar hadden gebouwd, met als doel de rebellen te beletten het Spaarne op te varen. De aanval is mislukt.*
14, Verwer, W.J.	*Er zijn schepen in Haarlem aangekomen met koeien, paarden en geroofde goederen die in de omgeving van Halfweg buit waren gemaakt.*
20, Oranje, W. van	*de prins van Oranje heeft een brief aan Hans van Wourden geschreven met toekenning van een commissie als kapitein van een oorlogschip onder Marinus Brandt, admiraal over de schepen op de Haarlemmer-, Leider- en andere Hollandse meren.*
24, Verwer, W.J.	*Bij de Overtoom zijn twee Spanjaarden gevangengenomen en naar Haarlem verscheept, Daar zijn ze verhoord, gemarteld en vervolgens opgehangen.*
28, Jacobsz, W. & Verwer, W.J.	*De geuzen voeren kriskras over het Haarlemmermeer en hebben brand gesticht op alle plaatsen, waar ze maar konden komen. De oorlogsschepen van de prins zijn onder andere richting Osdorp gevaren en hebben daar een twintigtal huizen verbrand.*
29, Alva (Kooij, B.) & Mendoza, B. de & Jacobsz, W. & Verwer, W.J.	*Bij Halfweg (Den Hooghen Dijck bij het huis Ter Hart) is de dijk doorgraven, waarna de Amsterdamse vloot van ongeveer veertig schepen (zeven Spaanse galeien en drieëndertig Amsterdamse schepen) door de opening het Haarlemmermeer is opgevaren. Op één van de zijmeren lag de vloot van de rebellen die na het zien van de vijandige vloot op de vlucht is geslagen. De Amsterdamse vloot heeft de achtervolging ingezet tot aan de Kaag, maar wist geen resultaat te behalen. Ter verdediging van de doorgang bij de dijk liet admiraal Bossu vervolgens een schans bouwen en liet deze bezetten door driehonderd soldaten en voorzien van brons en ijzer geschut. Op de dezelfde dag is de derde galei (genaamd den Hollantschen thuijn off graeff Lodewijck) van de Haarlemmers te water gelaten en naar de Kaag gevaren.*
30, Verwer, W.J.	*De Spanjaarden zijn direct begonnen met de bouw van de schans 'La Goleta', bij de ingang van de Fuikvaart, één van de belangrijkste aanvoerroutes voor de Haarlemmers.*
Oranje, W. van	*De prins van Oranje heeft een brief aan Gerard van der Marsche geschreven met toekenning van een commissie om te Rotterdam karveelschepen uit te rusten om op de Haarlemmermeer te gebruiken.*

April	
1, Jacobsz, W.	*Soldaten van de Amsterdamse vloot zijn over het Haarlemmermeer naar Aalsmeer gevaren en hebben daar de schans van de geuzen overvallen. De geuzen waren de kerk ingevlucht en deze is vervolgens door de Spanjaarden in brand gestoken. Daarna zijn ze naar de Kaag gegaan. Verder werd nog gezegd dat de Spanjaarden ook de Oude Wetering had ingenomen en daardoor nu meester waren over de Haarlemmermeer.*
3, Verwer, W.J.	*In Spaarnwoude bij het Penningsveer is een gat gegraven om ook via deze route met de Amsterdamse schepen het Meer op te kunnen komen. Hierdoor was men dus niet meer afhankelijk van de risicovolle route via het gat in de dijk bij Halfweg.*
Jacobsz, W.	*Er worden in de buurt van het Huis ter Hart vier schuiten op de geuzen buitgemaakt waarin de zoetelaars (iemand die versnaperingen in het leger verkoopt) voeren die van het leger van Haarlem kwamen.*
6, Anoniem (Kooij, B.), (p. 189)	*De Amsterdammers hebben zeven à acht grote schepen veroverd die waren beladen met levensmiddelen, bestemd voor Haarlem. Wouter Jacobsz beschrijft mogelijk dezelfde gebeurtenis op 3 april, waarbij vier schuiten op de geuzen buitgemaakt werden waarin zoetelaars voeren die van het leger van Haarlem kwamen. Het gebeurde in de buurt van het Huis ter Hart.*
8, Anoniem (Kooij, B.)	*Op de plekken bij de oever van het Meer en langs de wegen waar de geuzen en Haarlemmers normaal gesproken Haarlem in- en uitgaan zijn door de Spanjaarden diverse schansen aangelegd, waaronder de schans 'La Goleta', bij de ingang van de Fuikvaart en een schans bij de ingang op de Liede. Haarlem raakt langzaam ingesloten.*
9, Anoniem, Don Frederik (Kooij, B.) & Jacobsz, W. & Verwer, W.J.	*De Watergeuzen zijn in Haarlem aangekomen met een vloot van honderd schepen die uit Sluis, Leiden en Delft afkomstig zijn. Intussen lag de vloot van de Amsterdammers op het Meer, in het zicht van de inmiddels door de Watergeuzen aangelegde schansen. Dezelfde dag zijn de twee vloten rond de Fuikvaart begonnen met elkaar te schermutselen en heeft men een aantal keren het vuur geopend; vanaf de middag tot aan de avond hebben ze elkaar met kanonnen bestookt. Er is hierbij geen resultaat van betekenis gehaald. Er werd één schip van de geuzen tot zinken gebracht. De Haarlemmers hebben tegelijkertijd geprobeerd met een aantal schepen het Spaarne op te varen om de brug door te zeilen en te vernielen die de Spanjaarden daar hadden gebouwd om de geuzen te beletten het Spaarne op de varen. De aanval is mislukt. Er zijn hierop door de Spanjaarden bereden wachten naar de rivieroever gestuurd om daar de hele nacht de vloot van de geuzen in de gaten te houden. Mochten er soldaten aan wal komen dan zouden zij daar onmiddellijk melding van maken bij hun legeraanvoerders.*
11, Anoniem, Don Frederik (Kooij, B.) & Jacobsz, W. & Verwer, W.J.	*De rebellen, gelegen bij Heemstede, hebben opnieuw aangevallen, maar daarbij zijn twee van hun galeien tot zinken gebracht. Wouter Jacobsz: op elf april zei men dat op de Haarlemmermeer voor Haarlem een schip uit Gouda in de grond was geboord en dat de geuzen hun schepen niet ver van de Kaag in veiligheid hadden gebracht. Ze verwachtten dat nog eens vijftig schepen werden uitgerust om hen te helpen.*
12, Jacobsz, W.	*De rebellen waren van plan het Huis ter Hart in te nemen, maar de Amsterdammers hadden dit al verwacht en dus hebben zij deze strategische positie verstrekt middels schansen, grof geschut en manschappen.*
14, Jacobsz, W.	*De boeren in de omgeving van Amsterdam hebben het bevel gekregen om naar het Huis ter Hart te gaan. De dijk bij Huis ter Hart (waardoor de Amsterdamse schepen het Meer op waren gevaren), moest afgesloten worden, omdat de Amsterdamse vloot vanuit Haarlem een andere doorgang had om door Spaarndam naar Amsterdam te komen (via Penningsveer). Verlies van deze cruciale strategische positie zou een doorbreking van de aanvoer naar Haarlem betekenen, maar ook (als uitvalsbasis voor de geuzen) een directe dreiging voor Amsterdam.*

15, Verwer, W.J.	*De Haarlemmers hebben hun vierde en daarmee laatste grote galei, 'de Prins', met tromgeroffel te water gelaten, maar deze kon niet naar het Meer varen, omdat de Spanjaarden de toegang ernaar hadden afgesloten.*
18, Verwer, W.J.	*Vaak werden er bodes op uitgestuurd om tussen de stad en de vloot boodschappen uit te wisselen. Op deze dag wordt gesproken van een waaghals die met een polsstok (verrejager) er vanuit de stad op uit was getrokken richting de schepen van de prins aan het Meer. Er was niemand die het aan durfde, behalve één dappere boodschapper. Als hij terug in de stad kon komen wachtte hem een grote beloning.*
19, Jacobsz, W. & Verwer, W.J.	*De honderdtwintig geuzenschepen zijn weer op het Meer waargenomen bij de boei (de Ton) op de ingang naar het Spaarne. Een groot aantal soldaten is bij de Vijfhuizerhoek aan land gezet met de bedoeling om buiten de Spaanse schansen om, naar Haarlem te gaan en om de schans bij de Fuikvaart te bestormen. Dit leidde tot hevige gevechten, waarbij de geuzen moesten vluchten met achterlating van grote hoeveelheden wapens. Wel twee schuiten met doden werden naar de schepen gebracht.*
21, Jacobsz, W.	*De geuzen hebben bij het Meer een onbekende sloot verkend, waarbij ze met een paar roeiboten etenswaren, buskruit en geschut Haarlem probeerden in te smokkelen. De Spanjaarden hebben hen op heterdaad betrapt en overmeesterd.*
23, Anoniem (Kooij, B.)	*De vloten van de geuzen en Spanjaarden hebben elkaar wederom uitgelokt. De geuzen konden echter niets uitrichten en moesten zich terugtrekken, maar lagen op dusdanige posities zodat ze de Spanjaarden scherp in de gaten konden houden. De geuzen hebben intussen een aantal manschappen aan land gezet, waar ze direct een schans hebben gebouwd en geschut naartoe hebben gebracht.*
25, Verwer, W.J.	*Vanuit de schepen, gelegen aan de oever bij Vijfhuizen, zijn de geuzen richting stad getrokken. Na wat schermutselingen hebben zij zich teruggetrokken. Verwer schrijft: Op deijsen dach (vijfentwintig april) zijnder zeeckere Geussen soldaten uuijt haer scheepen, bij die Vijff huijsen an die Meercant leggende, gecomen nae die stat toe ende hebben een dappere scermutzinge tegens die van buijten gedaen. Daernae zijn sij wederomme te rugge gekeert, niet bedreven hebbende.*
Jacobsz, W.	*Bij het Huis ter Hart maken de geuzen een damloper buit met bier en wijn, bestemd voor het leger van de koning.*
27, Anoniem (Kooij, B.)	*In de nacht van zevenentwintig april is een grote groep soldaten uit de stad getrokken, op weg naar de vloot om daar voedsel op te halen. Zij liepen echter in een hinderlaag, omdat de Spanjaarden vlakbij het Meer lagen te wachten. De Haarlemmers sloegen in paniek op de vlucht.*
28, Jacobsz, W.	*Het dorp Rietwijk wordt door de geuzen in de as gelegd. Er waren nog veel meer branden op andere plaatsen.*
29, Anoniem (Kooij, B.) & Jacobsz, W.	*De honderddertig schepen tellende vloot van de rebellen voer over het Meer op een kanonschot afstand van de Spaanse vloot. Op deze dag zijn vanuit Amsterdam een paar oude schepen naar Haarlem gebracht om ze daar bij schans 'La Goleta' bij de ingang op de Fuikvaart, af te laten zinken.*
Mei	
1, Verwer, W.J.	*De Spanjaarden hebben een lading kruit en boter onderschept die vanaf het Meer aangevoerd was, bestemd voor de stad.*
6, Don Frederik (Kooij, B.)	*De geuzen voeren 's avonds met vijftig tot zestig schepen het Meer over om de dijk tussen Amsterdam en Ouderkerk te bezetten. Vanaf deze dijk hebben ze de dijk tussen Muiden en Amsterdam bezet en hebben op beide plekken schansen aangebracht om zo de toevoerwegen van de Spanjaarden naar Amsterdam en Haarlem te blokkeren.*
9, Bossu (Kooij, B.)	*Bossu heeft in Amsterdam twintig extra schepen uit laten rusten om zo de strijd met de geuzen op het Haarlemmermeer aan te kunnen gaan.*
12, Verwer, W.J.	*'s Morgens om drie uur werd een naakte man via de Schalkwijckerpoort de stad binnen gelaten. Hij was afkomstig van de Spaanse schepen die bij het Meer lagen. Hij was op de Diemerdijk gevangengenomen en nu ontsnapt. Hij vertelde, dat op de Spaanse schepen grote honger geleden werd. Er was grote sterfte op de schepen en de galeien, soms op warme dagen wel dertig à veertig man per dag. Hij berichtte ook dat de Spanjaarden voornemens waren de koeien rondom de stad te ontvoeren.*

15, Jacobsz, W.	*Twintig schepen uitgerust met veel geschut voeren van Amsterdam naar de Meer*
17, Jacobsz, W.	*De geuzenschepen zijn weer op het Meer verschenen, maar er heeft geen gevecht plaatsgevonden.*
23, Romero, J. (Kooij, B.)	*'s Nachts zijn er achttien geuzen gevangengenomen. Na verhoor vertelden zij dat van de zestig personen die die nacht op weg waren naar hun vloot om kruit op te halen, er twintig zijn gedood. Een aantal is naar de stad teruggekeerd en ongeveer zestien mannen, onder wie een paar gewonden wisten de vloot te bereiken.*
25 / 26, Verwer, W.J. & Ibarra (Kooij, B.)	*Een nachtelijke aanval van de geuzen, waarbij de geuzen hebben geprobeerd met achthonderd man aan land te komen om buskruit te stad in te krijgen. Tegelijkertijd probeerden de Haarlemmers een uitbraak uit de stad te forceren. Op de noordelijke oever van het Meer hesen zo'n vijfentwintig tot dertig schepen van de geuzen de zeilen om het Haarlemmermeer op te varen om bij de Fuikvaart de Spanjaarden te verleiden een gevecht aan te gaan. De Spanjaarden besloten vanuit hun stellingen de stad aan te vallen. Anderhalf uur lang was de stad Haarlem omgeven door vuurgevechten. De aanval mislukte. In de avond zijn de extra schepen van Bossu uit Amsterdam in Haarlem aangekomen om een tegenaanval voor te bereiden.*
27, Don Frederik (Kooij, B.)	*De hele dag en een deel van de nacht zijn de Amsterdamse schepen voorzien van levensmiddelen, buskruit en andere munitie; ook werden er twaalf vendels Spaanse infanterie, één vendel Hoog-Bourgondiërs, drie Nederlandse en twaalf Waalse vendels ingescheept. De Spanjaarden bereiden zich voor op een grote tegenaanval.*
28, Don Frederik (Kooij, B.) & Mendoza, B. de & Jacobsz, W. & Verwer, W.J.	*de Slag op het Haarlemmermeer heeft vandaag plaatsgevonden. Om vier uur in de ochtend begonnen de Amsterdamse schepen vanuit hun ligplaats in de Liede weg te varen. Het duurde tot negen uur voor de hele vloot op het Meer was aangekomen en daar in goede formatie lag. De Spanjaarden gingen voor een frontale aanval op de schansen van de geuzen aan de zuidelijke oever van het Meer en overmeesterden deze. De Amsterdamse vloot zette de aanval in en de geuzen zijn naar de Kaag en Oude Wetering gevlucht en probeerden via de zuidelijke oevers bij het Spaarne nog te ontkomen. Tijdens de achtervolging wisten de Spanjaarden in een aantal gevechten meer dan twintig schepen te veroveren. De geuzen hebben de Slag op het Haarlemmermeer verloren en Haarlem is nu volledig ingesloten. Om de triomf te vieren en de Haarlemmers te ontmoedigen vuurde de Spaanse vloot in de avond vele schoten af.*

Juni

11, Bossu (Kooij, B.)	*De geuzen zijn met veertig schepen bij Aalsmeer en Amstelveen aangekomen. Er wordt een grote hoeveelheid manschappen aan land gezet die bezig gaat om de dijk bij Amstelveen te verschansen.*
Jacobsz, W.	*De geuzen sturen een aantal schepen van het Diemermeer naar het Haarlemmermeer om Haarlem te ontzetten*
12, Biesten, H. van	*De geuzen komen uit Gouda, Leiden en Delft en nemen de dijk tussen Ouderkerck en Kostverlooren in beslag en versterken deze plek met schansen om zo de Vaart van Utrecht op Amsterdam te blokkeren. Zij maken ook een grote schans rond de kerk van Amstelveen.*
Oranje, W. van	*De prins van Oranje verzoekt in een brief aan de Gecommitteerde Raden van Holland om een kundig persoon voor de vloot op de Haarlemmermeer af te zenden ten einde de orde onder het scheepsvolk te herstellen.*
15, Biesten, H. van	*De koningsgezinden zoeken bij de monding van het Haarlemmermeer aan de oostzijde de geuzen op. Er vindt een hevig gevecht plaats, waarbij de Graaf van Bossu ternauwernood kon ontsnappen, doordat de soldaten en burgers van Amsterdam hem te hulp kwamen. De zeventiende verlaten de geuzen in allerijl hun schansen aan de oostzijde van het Meer.*
16, Bossu (Kooij, B.)	*De rebellen versterken zich voortdurend en hebben al drie of vier schansen op een rij gebouwd op de oostelijke oever van het Haarlemmermeer. Ze deden dit om het komen en gaan van hun schepen veilig te stellen die even ten noorden van Amstelveen liggen, op een plek genaamd de Schinkel.*

17, Verwer, W.J.	*Er is een nachtelijke uitbraak vanuit de stad, waarbij men ongemerkt, met een korf met duiven, naar de resterende schepen van de geuzen is gegaan. Op een enkeling na zijn ze weer veilig in de stad teruggekomen. De geuzen zijn, ondanks het verlies van de Slag op het Haarlemmermeer, dus nog steeds in staat om per schip Haarlem via het Haarlemmermeer te bereiken.*
26, Anoniem (Kooij, B.)	*De rebellen zijn vanuit Leiden naar het Meer getrokken. Op het Meer lagen veertig schepen en twee of drie galeien.*
27, Verwer, W.J.	*Er was sprake van grote teleurstelling, omdat men 's nachts in wit geklede hemden een uitbraak uit de stad heeft gedaan richting de Fuikvaart. Men was in de veronderstelling dat de geuzenvloot de schans 'La Goleta' bij de Fuikvaart onder vuur zou nemen, zodat ze vanuit de stad deze schans konden overrompelen om zo levensmiddelen en kruit de stad in te kunnen krijgen. De schepen waren echter niet op komen dagen.*
27, Verwer, W.J.	*Men heeft net als gisteren wederom een poging gewaagd met twaalfhonderd man, maar met hetzelfde resultaat.*
Juli	
2, Verwer, W.J.	*Er werd vandaag een zwarte vlag uit de toren gehangen om de schepen te laten zien dat de stad in grote nood verkeert. Het eten is op en men heeft bijna geen kruit.*
4, Verwer, W.J. & Oranje, W. van	*Op vier juli deed men dit nogmaals. Er is wederom een uitbraak uit de stad gedaan om een toevoerlijn vanuit de verwachte vloot van de geuzen te creëren en de Fuikvaart te bestormen, maar ook nu was er geen schip te bekennen. Kapitein Charles de Trello heeft het bevel gekregen om zich met de troepen van Van Bloys van Treslong naar Oude Wetering te begeven.*
5, Verwer, W.J.	*Ditmaal waren er wel schepen te zien, maar deze deden bij lange na niet wat de stedelingen hadden verwacht.*
6, Verwer, W.J.	*Er is ditmaal een witte vlag uit de toren gehangen.*
8, Verwer, W.J.	*De Haarlemmers hebben via een postduif het bericht gekregen dat de geuzen de stad de aankomende nacht zullen ontzetten. De geuzenvloot heeft in de wateren bij Warmond (de Kaag) paraat gelegen op de naderende actie. In de avond is de karavaan met hulpgoederen en wapens vanuit Sassenheim en omstreken vertrokken, op weg naar Haarlem. De resterende geuzenvloot is 's nachts ongemerkt de Fuikvaart dicht benaderd en heeft met veel kabaal kanonnen afgeschoten, als afleiding voor het transport over land. Het konvooi over land werd echter verraden en in de nacht van acht op negen juli, voor de dageraad, wachtten de Spanjaarden hen op en hebben zij het konvooi overvallen. De geuzen zijn in paniek gevlucht en hebben veel materieel en levensmiddelen achtergelaten. Ook verloren ze bij deze actie veel soldaten en zijn velen gevangengenomen.*
9, Verwer, W.J.	*'s Avonds om zeven uur heeft een duif het bericht gebracht dat men zich in de stad gereed moet maken voor een uitbraak richting de zuidelijke oever om de stad achter te laten. De geuzen zouden hen dan in een laatste poging met de schepen bij het Meer oppikken. Vrouwen en kinderen met de laatste manschappen in de stad verzamelen zich en hebben zich op de uitbraak voorbereid. Deze laatste kans werd hen echter ontnomen door een Waalse verrader die de Spanjaarden over dit plan informeerde.*
12 & 13	*Haarlem heeft zich aan de belegeraars overgegeven en heeft op dertien juli de overgave getekend.*
16, Verwer, W.J. & Oranje, W. van	*Honderden soldaten zijn in het Haarlemmermeer twee aan twee verdronken. De prins van Oranje verzoekt een inventarisatie samen te stellen van schepen en de daarop aanwezige uitrusting, die uit het Haarlemmermeer terugkeren en de sluis te Gouda passeren.*
Augustus	
3, Valdés, F. de	*De Spaanse legeraanvoerder is in Oude Wetering aangekomen, dat beschikt over een fort dat de vijanden hebben gemaakt bij de mond van het kanaal in het Haarlemmermeer. Hij wil een ander fort maken bij de andere uitmonding van het kanaal en denkt dit binnen twee dagen klaar te kunnen hebben.*

6, Valdés, F. de	*De twee schansen in Oude Wetering zijn door de Spanjaarden bezet en de weg via Ouderkerk naar Amsterdam (via de Amstel en de Drecht) is nu veilig. Vanuit Sassenheim heeft hij op dezelfde dag de strategische situatie bij de Kaag beschreven. Hij heeft Alva het plan voorgelegd om tegenover het oude fort (aangelegd op bevel van Oranje) ten noorden van het dorp (Kaagdorp) een nieuw fort te bouwen op het eiland (het huidige Faljeril) met aan weerszijden een klein kanaal en een groot kanaal van Leiden.*
13, Jacobsz, W.	*Het Spaanse leger is grotendeels uit Haarlem vertrokken, de ene helft naar Alkmaar, de andere naar Leiden. Het gerucht ging dat er afgelopen nacht al Spanjaarden de Haarlemmermeer waren overgevaren.*
Oktober	
8	*Het beleg van Alkmaar is door de Spanjaarden opgeheven door het aanhoudende slechte weer en het taaie verzet van de Alkmaarders. Vanaf dat moment verschijnen de Spanjaarden in grotere getale in oktober voor de muren van Leiden.*
11, Verwer, W.J.	*De Watergeuzen hebben op het water de Spanjaarden een groot verlies toegebracht tijdens de Slag op de Zuiderzee, waarbij de helft van de Spaanse vloot tot zinken is gebracht. Admiraal Bossu is hierbij gevangengenomen. Hierdoor hebben de Spanjaarden ook minder slagkracht op het Meer.*
1574	
Februari	
20, Verwer, W.J.	*Om te voorkomen dat schepen van de rebellen (ook afkomstig uit het Noorderkwartier) het Meer op zouden komen om Haarlem te ontzetten, is het gegraven gat bij Penningsveer dichtgemaakt (dat tijdens het beleg van Haarlem juist gegraven was om vanuit Amsterdam de koningsgezinde schepen het Haarlemmermeer op te kunnen laten varen).*
21, Fruytiers, J.	*De Spanjaarden hebben het beleg van Leiden noodgedwongen af moeten breken en zijn voor een groot deel naar het oosten van Nederland vertrokken, omdat er vanuit die hoek een ogenschijnlijke dreiging naderde, de legers van de prinsen van Nassau (Lodewijk en Hendrik).*
Maart	
8-10 en 26, Verwer, W.J.	*Er heeft een grote verplaatsing van Spaanse troepen plaatsgevonden die via Haarlem naar Amsterdam zijn verscheept.*
15, Jacobsz, W.	*De Watergeuzen zijn vanuit Leiden naar de Overtoom buiten Amsterdam getrokken. De Amsterdamse stadsmilitie heeft een uitval op hen gedaan, waarbij de Watergeuzen geen stand hebben kunnen houden en het veld hebben geruimd.*
April	
4, Jacobsz, W.	*Een schuit met Watergeuzen die op het Haarlemmermeer gevangen waren genomen werd Amsterdam binnen gevaren.*
14	*Bij de slag op de Mookerheide hebben de Spanjaarden gewonnen, waarna een groot deel van de soldaten naar de schansen bij Leiden is teruggekeerd.*
Mei	
8, Jacobsz, W.	*Er zijn vier vendels Walen naar de Oude Wetering vertrokken, waar nog meer soldaten van de Spanjaarden lagen, die vaak lastiggevallen werden door de Leidse rebellen.*
25, Fruytiers, J.	*De Spaanse legeraanvoerder Valdés is in de nacht van vijfentwintig op zesentwintig mei teruggekeerd van de slag op de Mokerheide. Met zes- à zevenduizend man Spaanse, Duitse en Waalse troepen, deels over het land aangekomen uit de richting van Utrecht en deels met een aantal karvelen over het Haarlemmermeer vanuit de richting van Amsterdam, werd het beleg van Leiden hervat.*

Juni

7, Orlers, J.	*Op deze dag zijn de vrijbuiters met een groot aantal plempen en schouwen, goed voorbereid en voorzien van geschut, naar het Haarlemmermeer gevaren. Daar wilden zij de Spanjaarden beletten om de dagelijkse bevoorrading van hun schansen vanuit Haarlem en Amsterdam doorgang te laten vinden. Het plan was om hen de levensmiddelen en munitie afhandig te maken. Binnen de kortste keren vond een treffen plaats en veroverden de vrijbuiters twee schepen. De buit zou hebben bestaan uit driehonderd hammen, honderd vaten bier, anderhalf vat boter, vele manden met levensmiddelen en etenswaren, vijftien bassen (kanonnen), een grote hoeveelheid kogels en nog veel meer.*
14, Verwer, W.J.	*De Amsterdammers zijn de grote galei 'de Prins' op komen halen die destijds in 1573 door de Haarlemmers was gemaakt, maar door de afsluiting van het Spaarne door de Spanjaarden blijkbaar noodgedwongen in de stad moest blijven liggen (want alzoe wij van die Meer geslooten worden, mosten se in stadt blijven).*

Juli

3, Jacobsz, W.	*De bootsgezellen van de oorlogsschepen van Amsterdam zijn naar Aalsmeer gestuurd om de rebellen daar te verdrijven. Men zei dat ze uit naam van de Watergeuzen een schans hadden opgeworpen om op het Meer op rooftocht te gaan*[117]*.*

Augustus

23, Jacobsz, W.	*Vanuit Amsterdam zijn onverwacht vier galeien in gereedheid gebracht. Men zei dat ze naar het Haarlemmermeer zouden varen om het leger van de prins, dat volgens zeggen op weg was om Leiden te ontzetten, tegen te houden.*
25, Verwer, W.J.	*De eerder genoemde galeien zijn via Haarlem naar Leiden gegaan.*

September

24, Verwer, W.J.	*Een aantal galeien, twee boeijers en andere schepen uit Amsterdam wilden via Haarlem naar Leiden varen. De schepen waren te zwaar belast en hebben hierbij de sluis van Spaarndam kapot gemaakt. De doorgang is vervolgens belemmerd door de Visbrug en Langebrug af te breken. Daarop vernielden de Amsterdammers één en ander en brachten veel schade toe.*

Oktober

3, Verwer, W.J.	*Een groot deel van Zuid-Holland is onder water gezet, waardoor de Spanjaarden het beleg van Leiden uiteindelijk moesten opgeven. De schansen aan het zuidelijke front van het Haarlemmermeer zijn hierdoor weer in handen van de rebellen gekomen. Er wordt medegedeeld dat er 's avonds na zes uur via het Haarlemmermeer geen bevoorradingsschepen naar het Amsterdamse leger mochten gaan. De boeijers en schepen van Amsterdam zijn onder Haarlem komen te liggen, maar werden Haarlem niet binnengelaten en zijn daarop naar het Huis ter Hart getrokken.*
4, Verwer, W.J.	*Er zijn twee grote stuks geschut afkomstig van het beleg van Leiden (en nog twee kleinere die uit Leiden kwamen) met schepen Haarlem in gebracht.*
7 & 8, Verwer, W.J.	*Er waren veel Spanjaarden in en rond Haarlem om vervolgens naar het Huis ter Hart te gaan om daar de dijk te bewaken, omdat men vreest dat dit het volgende doel van de rebellen zal zijn.*
8, Fruytiers, J.	*Op acht oktober stelt de prins van Oranje zich op de hoogte van de schans bij de Kaag, de sleutel van het Haarlemmermeer. Hij laat daar versterkingen aanbrengen.*
11, Jacobsz, W.	*Vanuit Amsterdam werd gezegd dat niemand de Watergeuzen een halt toe kan roepen, omdat ze heer en meester zijn op het land en op het water. De boeren liepen als opgejaagde schapen, brachten hun bezittingen in veiligheid, hun koeien elders heen een sleepten hooi de stad in, alsof het hooitijd was.*
12, Verwer, W.J.	*Er voeren twee boeijers van Amsterdam door Haarlem om vervolgens bij het Huis ter Hart aan te meren, waar al andere schepen lagen.*

[117] Wouter Jacobsz maakt in zijn dagboek meerdere keren melding van een schans bij Aalsmeer, 1 april, 16 mei, 16 juni 1573 en 3 juli 1574. Het is alleen onduidelijk of deze ook aan het Meer (in het gebied Aalsmeer) lag of bij het dorp zelf. Dit lijkt erop te wijzen dat deze schans aan het Meer lag.

19, Verwer, W.J.	*Er voeren nog eens twee Amsterdamse boeijers door Haarlem, waarmee er nu al zes doorheen gegaan zijn en bij Huis ter Hart liggen.*
25, Verwer, W.J.	*De eerder binnengebrachte grote stuks geschut zijn naar het Huis ter Hart gebracht, om daar de dijk te kunnen verdedigen.*
26, Verwer, W.J.	*Een aantal stukken geschut en munitie afkomstig uit Den Haag zijn per schip aangekomen. Er is inmiddels overleg geweest om de boeren opdracht te geven een schans te maken bij Huis ter Hart. De Spaanse troepen bewaken de dijk.*
29, Jacobsz, W.	*De soldaten van de koning hebben weer geprobeerd met schepen op het Haarlemmermeer te komen om de zoetelaars die hen van eten voorzagen en veel te verduren hadden gehad, te beschermen.*
November	
1, Verwer, W.J. & Jacobsz, W.	*Er zijn in totaal twaalf schepen, grote en kleine, uit het Spaarne opgevist (die daar waren gezonken). Zij zijn vervolgens naar het Haarlemmermeer gesleept en voor de opening in de dijk bij het Huis ter Hart afgezonken. Zo probeerde men de Geuzen te beletten een poging te doen om daar het Meer op te varen, omdat men dacht dat de Geuzen het op deze plek hadden gemunt. Jacobszn meldt op zeven november dat het koninklijk leger onlangs veel schepen met zand heeft gevuld en deze af heeft laten zinken voor het Huis ter Hart om de geuzen te beletten door het gat in de dijk te varen.*
12, Jacobsz, W.	*Elke burger die kennis had en kon helpen moest naar de Hoge Dijk bij het Huis ter Hart om daar een schans te maken.*
12, Duvenvoirde, J. van	*Willem van Oranje benoemt Jan II van Duvenvoorde, heer van Warmond, het Woud en Alkemade, tot 'Admirael ende oversten' van alle oorlogsschepen op de Haarlemse en Leidse Meren.*
15, Jacobsz, W.	*De geuzen hebben het Meer nu geheel in handen gekregen en zijn bezig geweest om alle plaatsen te verspieden vanwaar ze belaagd kunnen worden. Binnen de Amsterdamse gelederen was het gezag ver te zoeken, want de soldaten wilden eerst geld zien alvorens ze aan boord van de schepen zouden gaan.*
24, Verwer, W.J.	*Alle boeijers en galeien die eerder door Haarlem getrokken waren om het Meer te bevrijden van de geuzen en het Meer te bezetten (gelegen ten zuiden van de stad) zijn weer door Haarlem naar Spaarndam getrokken.*
December	
2, Verwer, W.J. & Jacobsz, W.	*Om negen uur 's ochtends zijn er vanuit Leiden zes geuzenschepen en vijf schuiten gekomen om de schans bij het Huis ter Hart te veroveren. Daarop zijn schoten gewisseld. Degenen in de schans hebben het zwaar te verduren gekregen, maar hebben dapper van zich af gebeten, zodat de geuzen terug zijn gezeild naar waar zij vandaan waren gekomen.*
10, Jacobsz, W.	*Een ooggetuige uit Haarlem heeft verteld dat de geuzen de waterwegen naar Haarlem controleren en veel schuiten met geweld hebben overvallen.*
25, Verwer, W.J.	*Op kerstavond in de buurt van de Ton bij de opgang naar het Spaarne zijn aan de kant van het Meer de Geuzen opgedoken en hebben een schip met hooi in brand gestoken en een ander schip gedwongen het hooi over boord te gooien. Vervolgens is er nog een schip overmeesterd, dat meegenomen is naar Oude Wetering.*

1575

Februari	
10, Jacobsz, W.	*De geuzen hebben zich op het Meer meester gemaakt van een schuit met Spanjaarden en Walen. De geuzen eisen dat de schuit aan de wal gelegd zou worden, waartoe de schipper maar al te bereid was toen hij zag dat de vijand veel te sterk voor hem was. De Spanjaarden hebben het hem echter verboden en dreigden hem dood te schieten, als hij het tóch deed. De geuzen schoten op de schuit en doodden daarbij de schipper. De Spanjaarden en Walen werden overmeesterd, gevangengenomen, in de boeien geslagen en gedreigd met ophanging, omdat ze niet aan de eis van overgave gehoor hadden willen geven.*

19, Jacobsz, W.	*De Leidenaars liggen met een aantal schepen met soldaten op het Leidermeer, alleen maar om de vis die ze over hebben onder konvooi naar Amsterdam te kunnen brengen. De soldaten hebben bovendien het bevel gekregen pas tegen iemand op te treden, als zij het eerst aangevallen zouden worden.*
April	
9, Oranje, W. van	*Bericht dat Sonoy het Barndegat aan het IJ in handen heeft en vraagt hoe men de vijand afbreuk kan doen bij het Huis ter Hart en de verbinding met het Haarlemmermeer. Het Barndegat was een inham aan de noordkant van het IJ tegenover Sloterdijk. Sonoy wierp hier een schans op en doorgroef de dijk om zo een verbinding te maken tussen de Noord Hollandse binnenwateren en het IJ. Hij spoorde Oranje aan vanuit het zuiden een aanval te doen op het Huis ter Hart. Wanneer het Barndegat aan de noordkant van het IJ en het Huis ter Hart aan de zuidzijde in hun handen waren gevallen, beheersten ze de hele zeearm. Dan kon Sonoy de Spanjaarden uit het Noorderkwartier verdrijven en Haarlem isoleren. Van zijn plannen kwam niets terecht door een gebrek aan steun van het Noorder- en het Zuiderkwartier. Op vierentwintig april bericht Jacobsz dat de geuzen deze positie weer verlaten hebben.*
Juli	
13, Verwer, W.J.	*Bij dageraad verschenen er Watergeuzen met schepen vanuit Leiden. Zij hebben vervolgens veel koeien in beslag genomen, waarbij ze op weinig weerstand zijn gestuit. Ze hebben nog brand gesticht en zijn vervolgens vertrokken.*
20, Jacobsz, W.	*De schout van Amsterdam is gewaarschuwd voor de geuzen van Leiden die zich gereed zouden hebben gemaakt en goed uitgerust waren om met ponten en andere schepen de koeien bij en om Amsterdam met geweld buit te maken.*
Augustus	
21, Resolutien van de Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt	*Er is een wapenstilstand afgekondigd, zodat de dorpen tussen Haarlem en Leiden turf konden kopen in Aalsmeer.*
September	
19, Jacobsz, W.	*Het reizen tussen Haarlem en Amsterdam is weer gevaarlijker geworden, omdat de soldaten van de koning daar in de buurt een schans verlaten hebben, waardoor de geuzen op het IJ kunnen komen.*
Oktober	
6, Verwer, W.J. & Jacobsz, W.	*Er zijn een aantal schepen verschenen bij de monding van de Kaag. De geuzen hebben daarop de Amsterdamse schepen aangevallen. De geuzen hebben bij deze actie één schip overmeesterd en de bemanning gedood. Jacobszn: Op de 11de werd ons verzekerd dat kortgeleden de oorlogsschepen van de koning die op de Haarlemmermeer lagen een grote nederlaag gelden hadden. Het gebeurde als volgt. De schepen van de koning lagen op de Meer bij de Oude Wetering om de geuzen in bedwang te houden. Op zekere dag waren de soldaten die de waterschepen moesten bewaken van boord gegaan, met achterlating van maar weinig wachters, om te roven en te stropen. Toen de geuzen die in de schansen lagen dat merkten, hebben ze de schepen aangevallen en een ervan met ongeveer veertig man aan boord overmeesterd en hen allen neergestoken, overboord gegooid of gevangengenomen. Het hoofd van de scherprechter (onderofficier in militaire dienst, die belast is met het voltrekken van lijf- en doodstraffen) werd door midden gekliefd en hij bleef dood liggen.*
29, Verwer, W.J	*De Amsterdamse schepen die er nog waren zijn naar Amsterdam getrokken en hebben alleen wat van de boeren gestolen. De Haarlemmers zijn flink op kosten gejaagd om de bruggen weer af te breken en op te bouwen.*

1576

Maart

1, Jacobsz, W.	*In Amsterdam verwacht men dat de voorbereidingen van de geuzen om met schepen het Meer op te gaan zijn gestart. Men vreest dat ze hun oog hebben laten vallen op het Huis ter Hart om het te overvallen en op die manier Haarlem in de problemen te brengen. Hierop is uit naam van de koning de schans bij het Huis van proviand voorzien en met meerdere soldaten versterkt.*
28, Jacobsz, W.	*Het gerucht ging dat de geuzen met vijfentwintighonderd man uit verscheidene plaatsen op de vijfentwintigste van deze maand zijn vertrokken met schuiten en ladders om Amsterdam in een onverwachte aanval te overmeesteren. Men is er zeker van dat er samenzweerders in de stad zijn van wie ze hulp verwachten en dat ze de Overtoom al bereikt hebben. Door de dreiging van slecht weer, zouden de geuzen echter genoodzaakt zijn geweest zich terug te trekken. Op hun terugtocht hebben ze Aalsmeer leeggeplunderd.*

Mei

28, Verwer, W.J	*Er is een soort tol ingesteld (om over delen van het water te varen) om geld op te brengen om het afzinken van schepen met aarde bij het Penningsveer te stoppen. Men verwachtte in Haarlem namelijk dat de geuzen via deze route zouden komen, om zo via Spaarndam een vaarroute naar Amsterdam te kunnen creëren. Zeker gezien het feit dat het Huis ter Hart sterk belegerd was.*

September

9&10, Verwer, W.J	*De Haarlemmers hebben het bericht gekregen dat de Spanjaarden de stad zullen gaan verlaten. De meeste Spanjaarden vertrekken uit Haarlem.*

Oktober

12, Verwer, W.J	*In de middag zijn er twee vendels Walen bij Spaarndam aangekomen, waarvan de helft naar Huis ter Hart is vertrokken.*
16, Jacobsz, W.	*Doordat de Amsterdamse soldaten zich uit een aantal schansen naar Amsterdam terugtrekken zijn de geuzen begonnen de schansen in Waterland en die tussen Haarlem en Amsterdam in te nemen, waardoor Haarlem vanuit Amsterdam moeilijk en niet zonder gevaar te bereiken is.*
21, Jacobsz, W.	*De geuzen hebben Beverwijk weer ingenomen en proberen nu Spaarndam te veroveren. Ook het Huis ter Hart zou al in het bezit zijn genomen.*

November

8	*De Pacificatie van Gent wordt gesloten*
17, Verwer, W.J	*Het laatste groepje Spanjaarden is uit Haarlem vertrokken.*

December

16, Jacobsz, W.	*In alle geuzensteden wordt in het openbaar de oorlog aan Amsterdam verklaard.*
22, Verwer, W.J	*De geuzen zijn met veel schepen via het Haarlemmermeer bij het Penningsveer aangekomen. Als alarm werden de klokken in Haarlem geluid en iedereen werd in staat van paraatheid gebracht. De geuzen stonden aan de poort.*
25, Verwer, W.J	*'s Morgens zijn de geuzen zonder tegenstand naar Spaarndam gevaren. In de middag zijn ze door de kleine sluis het IJ opgevaren.*
26, Verwer, W.J	*Haarlem is nu volledig door de geuzen omsingeld.*

1577

Januari

22	*De magistraat van Haarlem heeft in Veere het Verdrag van Satisfactie met de Staten van Holland ondertekend. Hiermee sluit Haarlem zich aan bij de Opstand tegen het Spaanse gezag in de Nederlanden.*

Februari

12	*Afkondiging van het Eeuwig Edict, waarbij één van de voorwaarden is dat de Spanjaarden uit Holland vertrekken.*

Maart	
8, Jacobsz, W.	*De geuzen zijn er nog niet op gerust en hebben de schans bij het Huis ter Hart versterkt.*
April	
7	*Koning Filips II bekrachtigt het edict onder protest. De Spanjaarden verlaten Holland.*
Mei	
9, Jacobsz, W.	*Willem van Oranje geeft de opdracht om het Huis ter Hart wederom verder (te) beschansen, op een manier alsof er oorlog zou komen.*
Juni	
1, Jacobsz, W.	*De geuzen zijn van plan om nog een oorlogsschip in het Haarlemmermeer te leggen, zoals ze er een in het IJ hadden liggen vlak voor de stad. Op die manier willen ze alle aanvoer verhinderen en Amsterdam zó in het nauw brengen dat het zich genoodzaakt zou zien met alles in te stemmen wat de prins wil, als het maar ontzet wordt.*
Juli	
24	*Schending van het Eeuwig Edict door de Spanjaarden, die tot gevolg heeft dat de oorlog alsnog wordt voortgezet.*
Augustus	
18, Resolutien van de Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt	*De "Commissaris der Ammunitien" M. de Waal laat twee gotelingen van de schans bij de Oude Wetering naar het fort Huis ter Hart overbrengen.*

1578

Februari	
5, Hoogheemraadschap van Rijnland (Oud Archief Rijnland (OAR), 1255-1857), Toegang 1.1.1, Inv.nr. 9475.	*De Staten van Holland gaven aan dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland machtiging om contracten met aannemers te sluiten tot verwijdering van gezonken en vernielde schepen in de vaarwegen. Vooral bij Halfweg en Spaarndam bleken nogal wat scheepswrakken te liggen. Het is onbekend of dit ook bij de ingang op de Fuikvaart is gebeurd, want daar zijn destijds door de Spanjaarden ook schepen afgezonken.*
8	*Door de steeds verdere isolering door de geuzen en na de nodige onderhandelingen ondertekent Amsterdam het Verdrag van Satisfactie met de Staten van Holland. Hiermee sluit Amsterdam zich aan bij de Opstand tegen het Spaanse gezag in de Nederlanden. In de praktijk blijft het stadsbestuur nog Spaansgezind.*
Mei	
26	*Door een machtsgreep van de rebellen is de Alteratie van Amsterdam een feit. Holland is eindelijk verenigd. De oorlog met de Spanjaarden gaat door, maar de strijd om het Haarlemmermeer is definitief ten einde.*

Bronnen & literatuur

0501 Archief der Secretarie van de stad Leiden (Stadsbestuur (SA I)) SA I (1290-1575), XXI Stukken betreffende het beleg en ontzet. Erfgoed Leiden en Omstreken (v/h Regionaal Archief Leiden). Nrs. 724, 1332, 1352, 1353. Reeckeningen Jan van Hout 1572-1574.

Anoniem, 1572-1573. *Copie und memorial register, was sich in die belagerung zu Harlem hatt zugetragen, vom 4. decemb. 1572 bisz d. 22. augusti 1573.* Riksarchivet Kopenhagen. A. Holland, 1524-1807 no. 5. Bron: Een tot nu toe niet gedrukt dagverhaal van Haarlem's beleg, geschreven door een ooggetuige, Medegedeeld door Fr. de Witt Huberts. Uit: Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. Deel 47. Kemink & Zoon, Utrecht, 1926.

Albarda, J., 1974. *Leiden 1573-1574*. Militaire Spectator. Oktober, jaargang 43. 443-455.

Arcerius, J.F., 1573. *Historie ende een waerachtich verhael van al die dinghen die geschiet sijn van dach tot dach in die lofweerdigste ende vermaerste stadt van Hollandt, Haerlem ghenoemt, in dien tijt als die van den hertoge van Alba beleghert was: verhalende vande achtsten dach des maents December des jaers MDLXXII tot den XVI. Februarij anno MDLXXIII….* Delft.

Bakker, A., 2019. *Schansen in Alkemade 1573-1840*. Alkmadders (september), 6-9.

Bayr vonn Kunigshoffenn, T., 1860. *Duitsche aantekeningen betrekkelijk het beleg en de overgave van Haarlem, en enkele andere punten uit de jaren 1572 en 1573, benevens eenige brieven die stad betreffende, van Oct.-Dec.1576.* Overgedrukt uit de Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht 16.

Biesten, H. van, *Vervolg der anteykeningen van Broer Hendrik van Biesten, over het gebeurde te Amsterdam, enz. (1567-1574)*, De 'Dietsche' Warande, 8 (1869), 417- 463.

Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap, 1928. Kemink & Zoon, Utrecht, Deel 49.

Blokker, J., 2018. *Waar is de Tachtigjarige Oorlog gebleven?* Uitgeverij Rainbow B.V., Amsterdam, nr. 1290.

Boekel, P., 1868. *Geschiedenis van het Haarlemmermeer in schetsen en tafereelen*. G.L. Funke, Amsterdam.

Brouwer, J., 1980. *Kronieken van Spaansche soldaten uit het begin van den tachtigjarigen oorlog*. W.J. Thieme, Zutphen.

Buser, R., 2016. *De slag op het Haarlemmermeer*. Meer-Historie 44e jaargang nr. 2, 8-9.

Caldecott-Baird, D., 1976. *The Expedition in Holland 1572-1574. The revolt of the Netherlands: the early struggle for independence from the Manuscript by Walter Morgan.* Uitgeverij Seeley Service, London.

Capelle, J. van (pseudoniem van J.F. Bosdijk), 1843. *Het beleg en de verdediging van Haarlem in 1572-73.*

Carnicer, C.J., 2012. *El asedio de Haarlem 1572/73; Guerra de Ochenta Años,* Guerreros y Batallas Series, Madrid. Nr. 79, 70-73.

De Beeldenaar, 1986. *Munt en penningkundig nieuws*. Januari / februari 10e jaargang, nr. 1. Vonk/Uitgevers B.V.

Deen, F., 2015. *Publiek debat en propaganda in Amsterdam tijdens de Nederlandse Opstand: Amsterdam 'Moorddam' 1566-1578.* Amsterdam University Press.

Duym, J., 1606. *Benoude belegheringe der stad Leyden, uyt bevel des machtighen conincx van Hispaingnen, in den jaere 1574. haer aen-ghedaen. Ende het wonderbaerlijck ontset daer op den derden dagh Octobris 1574 ghevolght.* Leiden.

Ede, B. van, 2015. *Alle hens! Stoere marineverhalen*. Oranje Boven! Uitgeverij Kluitman Alkmaar B.V., 13-24.

Eekhout, M., (2007). *Leven tussen hoop en vrees; het belang van het nieuws tijdens de belegeringen van Haarlem en Leiden (1572-1574).* TMG Journal for Media History (10 [I]), 4-22.

Eembd, G. van der, 1616. *Haerlems belegerings treur-blij-eynde-spel.* Aert Meuris, Den Haag.

Fagel, R., 2017. *De Spaanse belegeraar van Leiden. Het eigen verhaal van Francisco de Valdés*. Leiden.

Fagel, R., 2021. *Protagonists of War; Spanish Army Commanders and the Revolt in the Low Countries*. Avisos de Flandes 18, Leuven University Press.

Fruin, R., 1874. *Het beleg en ontzet der stad Leiden in 1574.* Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage.

Fruytiers, J., 1574. *Corte beschryvinge van de strenghe belegheringhe ende wonderbaerlicke Verlossinghe der stadt Leyden in Hollandt*. Delft.

Geest, A. van der, 2019. *De achtervolging tot aan Sassenheim, 9 juli 1573*. Aschpotter nr.45 november.

Geest, A. van der, 2021. *Een 16de-eeuwse schans te Sassenheim*. Aschpotter nr.48 mei.

Gemeentearchief Haarlemmermeer, 1993. *Uit Water Gewonnen; de geschiedenis van Haarlemmermeer.*

Gemeente Haarlemmermeer, 2020. *Archeologiebeleid Haarlemmermeer 2020-2030.*

Gevers van Endegeest, D.T., 1843. *Over de droogmaking van het Haarlemmermeer*. Eerste gedeelte. S. en J. Luchtmans, Leiden.

Groen, P., 2013. *Militaire Geschiedenis van Nederland. De Tachtigjarige Oorlog (1568-1648): Van Opstand naar geregelde oorlog.* Uitgeverij Boom, Amsterdam.

Groenveld, S., 1983. *Het Engelse kroniekje van Walter Morgan en een onbekende reeks historieprenten (1572-1574).* BMGN - Low Countries Historical Review (januari, 98, afl. 1, 19-75)
Groningen, A.P. van, 1840. *Geschiedenis der Watergeuzen*. S. en J. Luchtmans, Leiden.
Ham, G. van der, 2018. *80 jaar oorlog.* Uitgeverij Atlas Contact.
Hooft, P.C., 1939. *Nederlandsche Historiën: het beleg van Haarlem*. Uitgeverij Meulenhoff, Amsterdam.
Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken, 1964. *Wandschilderingen met het beleg en ontzet van Leiden (39-43).* A.W. Sijthoff's N.V. te Leiden.
Jaarverslagen en Jaarboeken Vereniging Haerlem, 1971 (234), 1989 (38-53) en 1990 (8-15). Schuyt & Co C.V., Haarlem.
Jacobsz, W., 2008 (annot.) H. de Kruif. *Dagboek van Broeder Wouter Jacobsz 1572-1579.* Uitgeverij Aspekt, Soesterberg.
Janssen, L.J.F., 1858. *Haarlemmer-Meer-Oudheden*. H.J. van Kesteren, Amsterdam.
Klinkert, W., 2007. *Water in oorlog*. In E. Beukers (Ed.), Hollanders en het water. Uitgeverij Verloren, Hilversum, 451-504.
Kok, R., 2018. *Op zoek naar de Schans Lammen. Een cultuurhistorisch onderzoek*. RAAP-Rapport 3387.
Koning, A. de, 2014. *Invloed beleg van Haarlem in Lisse*. 8 augustus. https://oudlisse.nl/historie/invloed-beleg-van-haarlem-in-lisse/.
Kooij, B., 2018. *Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573).* Uitgeverij Verloren, Hilversum.
Loon, G. van, 1723. *Beschryving der Nederlandsche Historiepenningen: of beknopt verhaal van 't gene sedert de overdracht der heerschappye van keyzer Karel den Vyfden op koning Philips zynen zoon, tot het sluyten van den Uytrechtschen vreede, in de zeventien Nederlandsche gewesten is voorgevallen.* Deel 1, Den Haag.
Meijerman, A. M., 1967. *Hollandse winters.* W. de Haan, Hilversum.
Mendoza, B. de, por Pedro Madrigal, 1592. *Comentarios de Don Bernardino de Mendoça, de lo sucedido en las Guerras de los Payes Baxos, desde el año de 1567 hasta el de 1577* (Libro IX). Madrid.
Motley, J., 1879. *De opkomst van de Nederlandsche Republiek.* Deel 3. W.P. van Stockum en zoon, 's-Gravenhage.
Newe Zeitung, 1573. *Eigentliche und warhafftige Erzählung, wie es sich zugetragen zwischen den Princen von Uranien und dem Hertogen von Alba, wie sie sich auff dem Wasser das Haerlemsche Meer, geschlagen, desselbigen gleichen auff dem Land, und wie das Princen volck durch hülff Gottes das Haerlemsche Meer widerumb frey gemacht: geschehen den XIIII Aprilis, dieses jetztlauffenden LXXIII. Jahrs, 1573...* gedrukt te Wesel. Catalogus van Someren I, nr.57. Universiteitsbibliotheek Utrecht.
Newe Zeitung, 1573. *Eigentliche und warhafftige Geschicht von dem Scharmitzel / so sich begebe hat/ den xx. Julij/ vor Harle/ wie 8000. man gebliben sein auff dess Printzen seiten/ und wie hernachmals des Duca de Alba Son/ die Stat eingenomen hat/ und in die 16. Schiff / man/ weib und kinder in die See furen hat lassen und ertrenckt/ auch etliche auss dem Kat richten hat lassen/ wie jr hernach in disem Lied finden werdt.*
Oerle, H. van, 1974. *De rol van de schansen bij het beleg 1572-1574.* Leids Jaarboekje 1974, 34-50.
Oosten van Staveren van, G., 1834. *Het beleg van Haarlem in 1572-1573: dichterlijke tafereelen*. N. van der Monde, Utrecht.
Orlers, J., 1614. *Beschrijvinge der Stad Leyden (deel 2).* Henrick Haestens, Jan Orlers en Jan Maire, Leiden.
Panhuysen, L. & R. van Stipriaan, 2018. *Ooggetuigen van de Tachtigjarige Oorlog, Van de eerste ruzie tot het laatste kanonschot*. Uitgeverij Querido.
Ramaer, J., 1892. *De omvang van het Haarlemmermeer en de meren waaruit het ontstaan is, op verschillende tijden vóór de droogmaking.* Johannes Müller, Amsterdam.
Redactie Historiek.net, (2020). *Resten Spaanse Schans Lammen gevonden in Leiden*. 10 oktober. https://historiek.net/resten-spaanse-schans-lammen-gevonden-in-leiden/137786/.
Redactie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, (2020). *Vele scheepswrakken in het Hoornse Hop gevonden.* 18 december. https://www.cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/2020/12/18/vele-scheepswrakken-in-het-hoornse-hop-gevonden.
Resolutien van de Heeren Staten van Hollandt ende Westvrieslandt, 1524-1579. Volume 205.
Riet, A. van 't, 2005. *Meeten, boren en besien; Turfwinning in de buitenrijnse ambachten van het Hoogheemraadschap van Rijnland 1680-1800.* Uitgeverij Verloren, Hilversum.
Rooswijk, N. van, 1573. *Cort ende waerachtich verhael van alle gheschiedenissen, handelingen, aenslagen, stormen en schermutsinghe, in ende voor der Stadt Heerlem in Hollandt gheschiet, zedert de belegheringhe van dien, aengheteckent ende beschreven door N.R. burgher ende poorter der voornoemde stadt Heerlem* Moyt. Jacobszon, Leiden.
Sigmond, J., 2013. *Zeemacht in Holland en Zeeland in de zestiende eeuw*. Uitgeverij Verloren, Hilversum.

Sloot, R.B.F. van der, 1959. *Harnassen uit einde 16e en begin 17e eeuw in de Noordelijke Nederlanden*. Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek (NKJ) / Nederlands Jaarboek voor Kunstgeschiedenis, Vol. 10, 99-124. Brill.
Sterlincx, P., 1574. *Een corte waerachtighe beschrijvinghe van alle Gheschiedenissen, Aenslaghen, Stormen. Schermutsingen, ende Schieten voor de vrome Stadt Haerlem in Hollandt gheschiet, etc*. Delft.
Steur, A.G. van der, 1975. *Johan van Duvenvoirde en Woude (1547-1610). Heer van Warmond, admiraal van Holland.* Warmondse bijdragen, nr. 8, Historisch Genootschap Warmelda, p. 7 e.v.
Temminck, J.J., 1973. *Men sagh Haerlem bestormen…*: uitgegeven ter gelegenheid van de herdenking van het Beleg van Haarlem 1573-1973 en de hieraan gewijde tentoonstelling van 19 april tot en met 17 juni 1973 in de Vleeshal, Vishal en de Hoofdwacht te Haarlem. Uitgeverij Schuyt, Haarlem.
The Missing Link, 2021. *Gemeente Haarlemmermeer Onderbouwing Archeologische verwachtingskaart*. Projectnr. 2394.
Theti, C., 1589. *Discorsi Delle Fortificationi, Espugnationi, & Difese delle Città & d'altri Luoghi … Libro Sesto: Discorso sopra l'assedio d' Arlem in Olanda*. Venetia: Appresso Francesco de Franceschi Senese.
Trillo, A., 1592. *Historia de la rebelión y guerras de Flandes con unos muy importantes y provechosos discursos en materia de guerra y estado*. Uitgeverij Guillermo Drouy, Madrid.
Valdés, F. de, 1573-1574. Brieven van Francisco de Valdés. AA, C.54-24, 36, 38, 39, 68-69, 72. Archivo de la Casa de Alba, Palacio de Liria, Madrid**.**
Verwer, W.J., 1973 (annot.) J. Temminck. *Memoriaelbouck. Dagboek van gebeurtenissen te Haarlem van 1572-1581.* Haarlem.
Vleer, W., 1953. *Faljeril, Mooi eiland met een mysterieuze naam. Eens een versterking. Toen een scheepswerf. Nu een verlaten lustoord.* 2 oktober, Leidsch Dagblad.
Vloten, J. van, 1853. *Leidens belegering en ontzet in 1573 en 1574, naar de oorspronkelijke stukken en bescheiden.* D. Noothoven van Goor, Leiden.
VOC Glossarium, 2000. *Verklaringen van termen, verzameld uit de rijks geschiedkundige publicatiën die betrekking hebben op de verenigde oost-indische compagnie*. Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag.
Warhafftige, vnd Gewisse Newe zeitung, 1573. *Was sich den 25. 28. Martij nach dem 25. Aprilis, den achten Maij dises 73. Jars vor Harlm vnd auff der See, zwischen den Printzischen vnnd Duc de Albischen Kriegsvolck … zugetragen hat …* 999/Hist.pol.3,754. Staatliche Bibliothek, Regensburg. Digitale versie Bayerische Staatsbibliothek (BSB-ID 12535532).
Warhafftige, vnd Gewisse Newe zeittung, 1573. *Alles des, so sich vor Harlem vnd auff der See seither Ostern biß den 8. May dises 73. Jar, mit Sturmen vn[d] schlagen, zwischen des Printzen von Vranien, vnd jhrer widerpart dem Cardinalischen Duca de Alba kriegsvolck verlauffen vnd zugetragen hat…* gedrukt door Wolff te Köln. Universitätsbibliothek, Heidelberg.
Westerheem, 1967. Orgaan van de Archaeologische werkgemeenschap voor Nederland. Februari 1e jaargang, nr. 1. 51-68.
Wick, J.J., 1573-1574. *Sammlung von Nachrichten zur Zeitgeschichte aus den Jahren 1560-87 (mit älteren Stücken).* Zentralbibliothek Zürich, Ms F 22. Band 11, p 643-682.
Wijn de, J., 2016. *'Aalsmeers' kanon in Rijksmuseum?'*. Oud Nuus (nr. 184, september / oktober), 4-5.
Williams, R., 1618 , *The actions of the Lowe Countries.* Humfrey Lownes, London.
Witt Huberts, F. de, 1943. *Haarlem´s heldenstrijd in beeld en woord, 1572-1573*. Uitgeverij Oceanus, 's-Gravenhage.
Zalinge, A. van, 2019. *Zesduizend jaar Haarlem; een geschiedenis op grond van archeologische vondsten.* Uitgeverij Loutje, Haarlem.

Dankwoord

Zonder geluk vaart niemand wel en dat geldt ook voor mij. Ondanks dat het niet tot een publicatie in fysieke vorm is gekomen heb ik het geluk gehad dat veel mensen bereid zijn geweest mij informatie aan te leveren of eerdere versies van de kroniek van commentaar te voorzien. Dit geldt voor een aantal mensen in het bijzonder, dus Ron Brand, Alfred Bakker, Eddie Aarts, Barbara Kooij, Maria van Vlijmen, Wim Cerutti, Thys Verloren, Maarten Brock en Luyke Venema bedankt voor jullie waardevolle inbreng!

Ook gaat mijn dank uit naar een vaak vergeten groep, de mensen die dagelijks bezig zijn (geweest) met de initiatieven om collecties in fysieke vorm te digitaliseren. Er gaat natuurlijk niets boven het kunnen bekijken van bijvoorbeeld een schilderij of archeologische vondst in een museum, maar voor onderzoeksdoeleinden is het snel kunnen doorzoeken van grote digitale archieven op de sites van diverse musea zoals het Rijksmuseum (https://www.rijksmuseum.nl/) en regionale databases zoals bijvoorbeeld https://noord-hollandsarchief.nl/, https://www.erfgoedleiden.nl/ en https://www.amsterdam.nl/stadsarchief een enorme vooruitgang. Ook het doorzoeken van duizenden kranten en tijdschriften via https://www.delpher.nl/ is hierdoor een stuk eenvoudiger geworden. Niet alleen is het snel en eenvoudig gebruik kunnen maken van deze databanken steeds makkelijker geworden om een grotere hoeveelheid aan brongegevens te doorzoeken, maar ook is het op deze manier veel handiger om zo de gewenste informatie te kunnen vergelijken en analyseren. Dit boek was niet mogelijk geweest zonder toegang te hebben tot deze bronnen en de bijdragen van de mensen die ervoor gezorgd hebben dat de informatie gescand, omschreven en geclassificeerd is. Als aanrader wil ik de website https://watstaatdaer.nl nog noemen, waar middels een forum mensen bij elkaar komen om tips en hulp te geven bij transcripties van oude teksten.

Verder iedereen die in welke vorm dan ook een bijdrage aan dit boek heeft geleverd of tijd vrij wilde maken om mijn verhaal aan te horen; Jertske Pasman, Wim Joling, Nicole Broek, Bas Kreuger, Hans Dolman, Ton van Soest, Henk van de Hoef, Elise van Melis, André van Noort, José Ferre Clauzel, José Manuel Calderón, Jelle Koenen, Arjanne Nijp, Aad van der Geest, Jan Biemond, Adriaan Tieleman, Marianne Eekhout, René van Weeren, Jeroen ter Brugge, Bas Nederveen, Heikki Pauts, bedankt! Jan Blok voor een avontuurlijke speurtocht met de metaaldetector op het eiland Faljeril.

Tot slot natuurlijk mijn allerliefste Astrid, Lucia en Coen voor hun geduld en luisterend oor als ik voor de zoveelste keer vertelde wat ik nu weer ontdekt had over de Strijd om het Haarlemmermeer.

De allerlaatste woorden laat ik aan Bernardino de Mendoza, uit het laatste deel van zijn Comentarios:

Particulares en que hizieron a Su Magestad no menos servicio que el averle ganado tantas vitorias y tierras en los diez años que se estuvo en los Países Baxos, en los cuales se continuó la guerra en la manera que he escrito, que fue tan sangrienta, haziéndose muchedumbre de facciones, sitios y assedios de villas, batallas, assí de mar como de tierra, no teniendo ningún buen sucesso los rebeldes en ellas fuera de la rota del Conde de Aremberghe, lo cual no fue en las de la mar, porque no se ganó otra vitoria de parte de Su Magestad que la del Conde de Bossu en el Haerlemermer, aviendo mostrado los holandeses y zeelandeses bien el ser grandes marineros y cuánta industria y destreza tienen en este exercicio, en el cual nacen y se crían, teniendo por casas más seguras los navíos que las otras, por ver con las inundaciones y rotura de diques anegarse muchas vezes las de tierra.

Bijzonderheden waarbij men Zijne Majesteit zoveel zeges heeft zien behalen en land zien overwinnen in de tien jaar dat hij in de Lage Landen was, waarin de oorlog voortduurde op de manier die ik heb beschreven, die zo bloedig was, vele muiterijen bevatte, belegeringen en bezettingen van steden, veldslagen, zowel op zee als op het land. De rebellen hadden hierbij op het land geen successen behaald, behalve bij de hinderlaag op de graaf van Arenberg. Anderzijds boekte Zijne Majesteit op het water enkel de overwinning op het Haarlemmermeer met de graaf van Bossu. De Hollanders en Zeeuwen hebben ons goed laten zien dat ze geweldige zeelieden zijn en getoond hoeveel strijdlust ze hebben en hoe behendig ze in het zeilen zijn. Dit is ze met de paplepel ingegeven en hiermee zijn ze groot gebracht. Met het meermaals doorbreken van dijken en het onder water zetten van het land zijn hun schepen een veiliger huis gebleken dan welk huis dan ook.

BELEGERVNG DER STAT HARLEM in Hollant, wie vnd was gestalt dieselbige vom Hertzogen von Alba allenthalben beschantzett vnd vmbzingelt, Auch wie seie vō den Principschen vergeblich vnderstanden ist zu prouiadieren, da vber der vō Batenberch sambt andern mehe auf der walstat pliben, vnd aber doch endlich am XIII Julij Anno Dni. 1573. sich ergeben hatt.
AMSTELREDAM
Spirinck Meer
HAERLEMMER MEER
Sparen wou
Sparen flu
HAER
LEM
Cum Priuilegio

Over de geschiedenis van de Haarlemmermeer na de drooglegging van het gelijknamige Meer in 1852, is veel bekend en geschreven, maar niet iedereen weet dat er honderden jaren daarvoor een ‘zeeslag’ op het Haarlemmermeer heeft plaatsgevonden. Deze vond plaats in het hart van Holland op achtentwintig mei 1573 en was cruciaal voor het verdere verloop van het beleg van Haarlem. De strijd op en om het Meer tussen de prins- en koningsgezinden begon echter al eerder, op het ijs tijdens de berekoude winter van 1572-1573 en eindigde pas in mei 1578 met de Alteratie van Amsterdam.

In deze kroniek komt, ‘*ter eerbiedighe memorie voor die nacommers’,* de guerrilla tussen David en Goliat door middel van dagboeken, brieven, schilderijen, historische kaarten en bodemvondsten weer tot leven. Maak kennis met dit woelige stukje maritieme geschiedenis van het Haarlemmermeer!
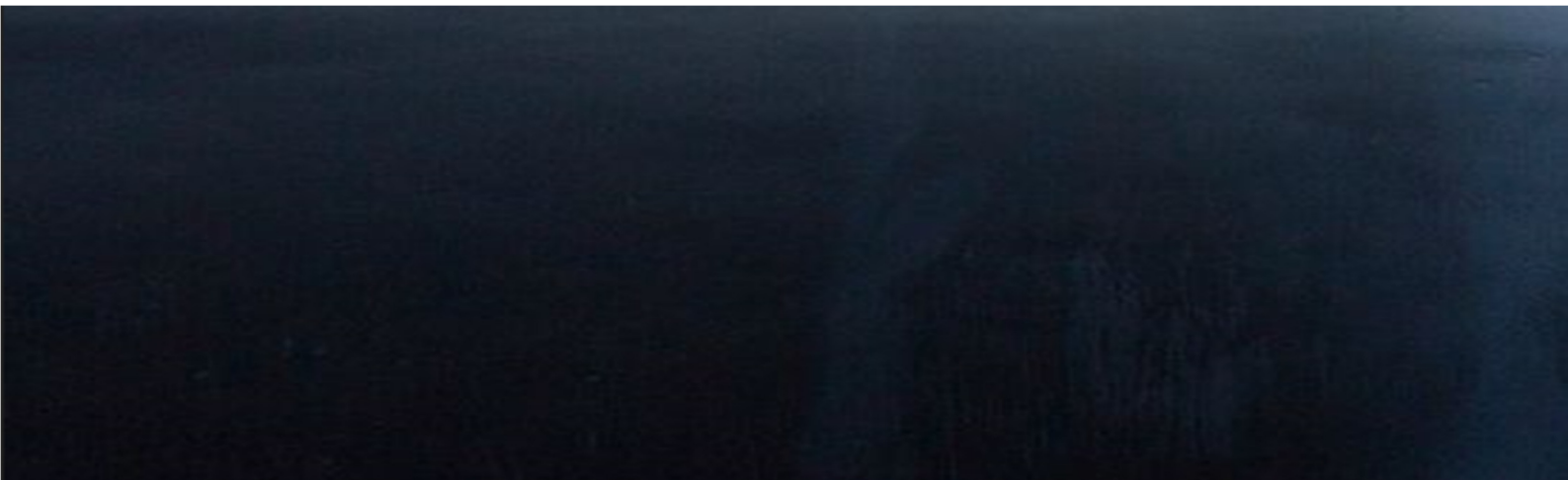
I S B N 978-90-9036257-1